Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

GEMME-MØBLER

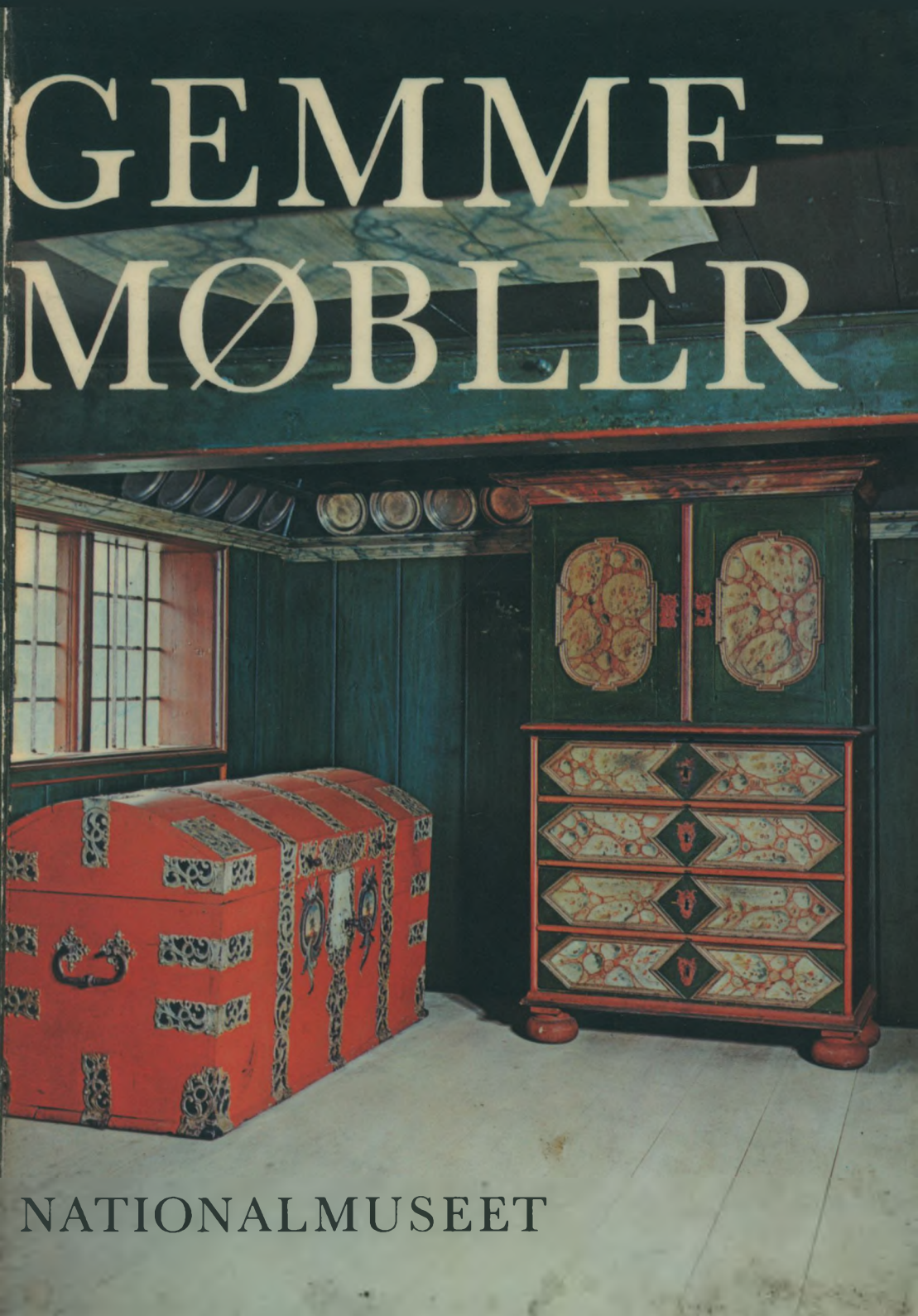

NATIONALMUSEET

LARS FRIIS

Gemmemøbler

Kister, skabe, skuffemøbler og chatoller
på Frilandsmuseet ved Sorgenfri

Mit einer deutschen Zusammenfassung

NATIONALMUSEET

Tilrettelæggelse: Henning Dehn-Nielsen
Omslag og lay-out: Jens Lorentzen
Tysk resumé: Hanne Mathiesen
Tryk: Fyens Stiftsbogtrykkeri
Copyright © Nationalmuseet, København 1976
ISBN 87-480-0095-7

Fotografier:
Med undtagelse af nedennævnte er samtlige illustrationer optaget til denne bog af fotograf Niels Elswing, Nationalmuseet.

Fig. 1. Fra mindehefte om udstillingen 1879. Tegnet af J.T.Hansen.
Fig. 5. H. Zangenberg fot. 1928.
Fig. 12. Svend Jespersen fot. 1939.
Fig. 61. Tegnet af E. Rondahl.
Fig. 63, 64, 65, 79 fn. Lars Friis fot.

Omslagets forside viser et hjørne af piselen (storstuen) i Frilandsmuseets gårdstuehus fra Barsø. Standkisten gengives i sort/hvid på fig. 53–54, det kombinerede skab og skuffemøbel på fig. 109.
Omslagets bagside viser en detalje af kisten.

Indhold

Huset og dets indretning .. 5

kilder og forskning 5, husene 7, dagligstue, storstue og kamre 9

Hvad man gemte – og hvorfor 14

selvforsyning og forrådshusholdning 14

Sådan gemte man 18

fødevarer 18, tekstile sager 19, om indbygget inventar 20

Kister 23

brug 23, form og konstruktion 26, jernbeslag 31, maling 33, håndværkere 42, dekoration 44, initialer 49, kistefødder 59, karmlågskister 60, skibskister 63

Skabe 64

brug 64, konstruktion og håndværk 66, låse og hængsler 69, flerrumsskabe 73, skænke- og kandeskabe 74, hængeskabe 77, stolpeskabe 84, standskabe 87, klædeskabe 90, vitriner 100

Skuffemøbler og kombinerede møbler 101

brug 101, form, konstruktion og dekoration 106

Deutsche Zusammenfassung 119

Litteratur 125

Museumsnumre 126

1. Huset og dets indretning.

Denne bog handler om gemmemøbler – særlig kister og skabe, men også dragkister og chatoller – i den danske bondes og husmands bolig i 1600-, 1700- og 1800-årene. Emnet behandles generelt, men eksemplerne er hentet i husene på Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Inden vi når frem til selve møblerne, vil det imidlertid være rimeligt at skitsere det miljø, hvori de har været brugt, og at orientere om kilderne til vor viden om dem.

For den senere del af periodens vedkommende bygger denne viden på bevarede huse og – i hvert fald nogenlunde – intakte møbleringer. Det er sådanne, der kan ses udstillet på museet. Selv for de seneste indretningers vedkommende har det imidlertid ikke været således, at et helt hjem har kunnet flyttes direkte. Der vil ofte være sket forskellige forandringer, der mere eller mindre har udvisket billedet af tilstanden i den periode, der har skullet vises. Derfor har skriftlige eller mundtlige beretninger fra mennesker, der har kendt de pågældende huse, eller i hvert fald tilsvarende boliger, ofte været til stor hjælp.

Det fag, kulturhistorien eller etnologien, der beskæftiger sig med sådanne ting, er imidlertid en ret ung videnskab i Danmark. Det betyder, at vi ikke fra tiden før ca. 1850 kan hente hjælp i de beretninger, der ad denne vej er optegnet. Der kan undertiden findes spredte oplysninger i indberetninger fra øvrighedspersoner, i rejsebeskrivelser eller erindringer. Men de vil alle være skrevet med et andet sigte end det rent kulturhistoriske. Derfor er vi fra tiden før 1850 henvist til to kildegrupper, når det gælder vor viden om den danske bondebolig og dens indretning: Dels officielle dokumenter i vore arkiver, dels de bevarede bygninger og deres inventar.

Der findes i danske arkiver titusinder af dokumenter, der blev udfærdiget i forbindelse med en persons død og fordelingen af hans jordiske gods mellem hans efterkommere. De i denne forbindelse mest interessante aktstykker er de registreringsforretninger, der blev lavet kort efter dødsfaldet, og som skulle sikre, at der ikke forsvandt værdier, før øvrigheden havde fået overblik over dem. Her opregnes i heldigste fald alt, hvad en mand ejede, i reglen i hvilket af husets rum det

var placeret, men meget sjældent hvorledes tingene var anbragt i forhold til hinanden. Hvis man er heldig, kan det forekomme, at vurderingsmændene har noteret, hvad der var i hver enkelt skuffe i en dragkiste, men det er desværre sjældent. Også i de synsforretninger, der blev foretaget over fæstebønders ejendele, kan der være gode registreringer. Om alle disse officielle dokumenter gælder det imidlertid, at der allerede i forholdene omkring deres udfærdigelse kan være begrænsninger i deres værdi. Heller ikke den gang har alle været lige ærlige, når det gjaldt forholdet til øvrigheden. Og i dag er det umuligt at bedømme, hvor meget det betyder for vor brug af disse dokumenter.

Den anden kildegruppe: Husene selv med deres inventar er naturligvis den vigtigste i denne forbindelse. Vi får i registreringsforretningerne ganske vist at vide, hvilke møbler der har været, men

Fig. 1. På kunst- og industriudstillingen i København 1879 præsenterede Dansk Folkemuseums og Frilandsmuseets skaber, Bernhard Olsen, gæsterne for interiørprincippet i en række opstillinger af gamle landlige og borgerlige beboelsesrum. Her Jan Wybrandts stue fra Store Magleby.

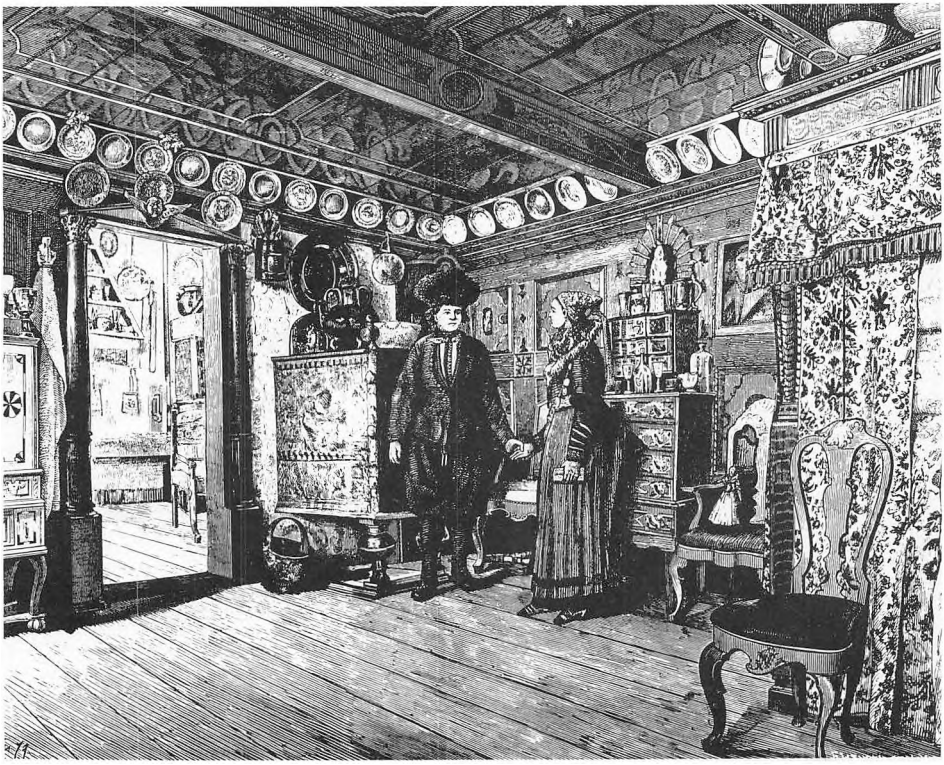

kun antydninger af, hvorledes de har set ud. Dette spørgsmål kan kun besvares – eller forsøges besvaret – gennem et studium af de ting, der er bevaret til vor tid.

Interessen for landbefolkningens materielle frembringelser vågnede i slutningen af forrige århundrede med opmærksomheden på kunstindustrielle produkter i almindelighed, kombineret med visse romantiske forestillinger om bondens liv og hverdag. Forskningen på dette område har siden bevæget sig fra den rent kunstindustrielle interesse for „oprindelige" og smukke frembringelser, der kunne udvise elementer af høj alder, og til et forskningsarbejde, der beskæftiger sig med miljøets bestand af inventar taget under eet og set i en funktionel sammenhæng.

Den forskningshistoriske udvikling har medført en række tilsvarende svingninger i den indsamlingsvirksomhed, museerne udfoldede. – Det var de samme mennesker, der forskede og indsamlede. Herved er der kommet visse skævheder i den bestand af ting, der i dag findes på vore museer. Mens det bedste fra de forskellige perioder er rigt repræsenteret, kniber det meget med at finde jævnere ting blandt det tidligt indsamlede materiale. Skylden herfor skal dog ikke alene lægges på museumsmændene. Det er givet, at de ting, der har været fremstillet af de bedste materialer og med den største omhu, har kunnet leve længere end de fattige befolkningslags ringere inventar, der ofte er gået tabt, længe før museerne har kunnet samle det ind. I de sidste årtier, hvor man i høj grad har været opmærksom på de skitserede skævheder, har museumsfolk over hele landet meget bevidst arbejdet på at rette misforholdene op. Det er lykkedes i vidt omfang, men meget er dog for stedse gået tabt.

Tidligt var der museumsmænd, der mente, at den rigtigste måde at præsentere tidligere tiders brugsting på, var at vise dem i den sammenhæng, i hvilken de havde været anvendt. Et frilandsmuseum er den yderste konsekvens af denne tanke: Her vises de enkelte brugsgenstande i det miljø, hvor de har hørt til: gård, hus osv., og bygningerne på deres side er anbragt i omgivelser, der mest muligt ligner dem, de oprindelig kom fra.

De boliger, der vises på Frilandsmuseet, er tilsyneladende meget forskelligt disponeret og indrettet. Det er ikke stedet her at gøre rede for de mange, egnsbestemte variationer; det er gjort i andre bøger (se litteraturlisten). Men det vil være rimeligt, ganske kort at skitsere ligheder og forskelle.

Mest fremmedartet af de bygninger, der findes på museet, vir-

ker måske nok gården fra Ostenfeld i Slesvig. Den er repræsentant for den saksiske (nordtyske) gårdtype, hvor mennesker og dyr tidligere levede i samme rum. Som gården fremtræder i dag med to rum, der er adskilt fra resten, er den et resultat af en tilbygning, der har givet en større differentiering af funktionerne i huset: Der er kommet en finere stue til, der har kunnet opvarmes, og der er et koldt rum, der kunne tjene til opbevaring samt udgøre en ramme om større festligheder.

En anden gårdtype, hvor ligeledes alle funktioner er samlet under eet tag, er den frisiske haubarg, der på museet er repræsenteret af gården fra Ejdersted i Slesvig. Også den virker fremmed i det ydre, men funktionelt kan den betragtes som en firelænget gård, hvor gårdspladsen på grund af områdets store kornhøst er draget med ind under det vældige tag – som lade. Beboelsesrummenes indbyrdes placering er noget anderledes end i det nuværende Danmark, men de enkelte rums funktion afviger ikke meget fra, hvad der har været brugt her.

Det samme gælder i et vist omfang bygningerne fra et andet af de tidligere danske områder: De sydsvenske gårde. I disse er der allerede i bygningernes ydre en meget tydelig opdeling af de funktioner, huset i vort område synes at have haft siden middelalderen: Først og fremmest stuen, det daglige opholds- og soverum, der kunne opvarmes, og hvor maden i visse egne af landet tilberedtes. Dernæst det rum, der i gammel tid blev kaldt for herberg. Her kunne der ikke varmes op, men rummet blev brugt til forråd, og især gæster kunne sove her. Bagning, brygning og anden tilberedning af madvarer til lang tids forbrug skete i en fritliggende bygning, der rummede bryggerset. En gård af denne type er på Frilandsmuseet repræsenteret af Tvillinggården fra Næs i Skåne. Her er de enkelte funktioner altså indeholdt i separate huse, men disse er bygget sammen til en lang længe, der stort set indeholder de samme elementer som det i Danmark almindeligt kendte stuehus.

Dette findes der mange lokale udformninger af. Imidlertid vedrører de væsentligste variationer ildstedernes anbringelse og funktion. Disse opdeler Danmark i to hovedområder: Et østdansk-nordjysk, hvor alle ildsteder er samlet omkring een skorsten, og hvor stuen opvarmes af en bilæggerovn. Og et vestligt, hvor stuen opvarmes af et åbent ildsted, hvor tilberedningen af maden sker. Huse i dette område, der omfatter Fyn og Sydjylland, har desuden en særlig bryggersskorsten.

Indretningen af stuehusene er iøvrigt ret ensartet over det meste af landet. Oprindelig har bygnin-

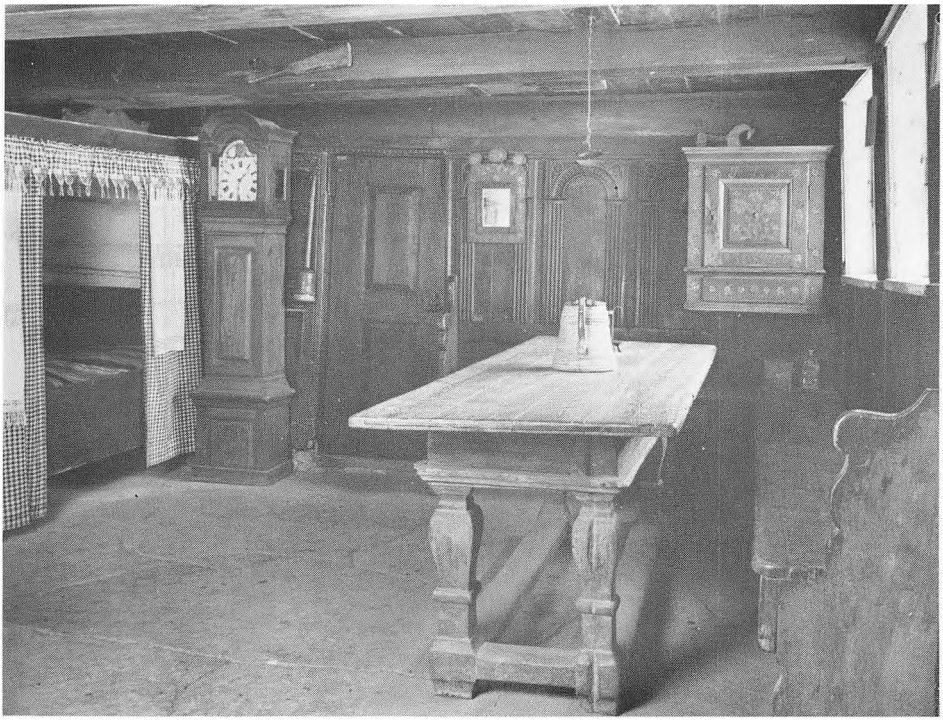

Fig. 2. Stuen i museets Pebringegård.

gerne kun været inddelt på tværs; langsgående skillerum er et ret sent fænomen, og visse afsnit af husene er sjældent blevet længdedelt. Det gælder især herbergets efterkommer, stor- eller øverstestuen (der kan have mange andre betegnelser). Men her skulle der også være god plads, ikke mindst ved festlige lejligheder.

De rum, der især blev brugt til opbevaringsfunktioner, var stuen, et eller flere kamre samt storstuen. I langt de fleste områder af det nuværende Danmark havde man allerede i 1600-årene taget den stuetype i brug, som i flere århundreder har været fælles for land og by, og som man endnu kunne finde på landet i slutningen af forrige århundrede: I krogen mellem vinduesvæggen mod syd og en endevæg var den faste opholdsplads, en langbænk og en bordendebænk, foran hvilke stod et stort bord. Hvor bænkene mødtes, stod på disse et skab, det såkaldte vråskab, eller der hang et hængeskab. Begge var beregnet til at rumme husets mindre værdigenstande. Langs den modsatte væg, der gerne var uden vinduer, stod omhængs- eller alkovesengene. Var der plads til det, kunne

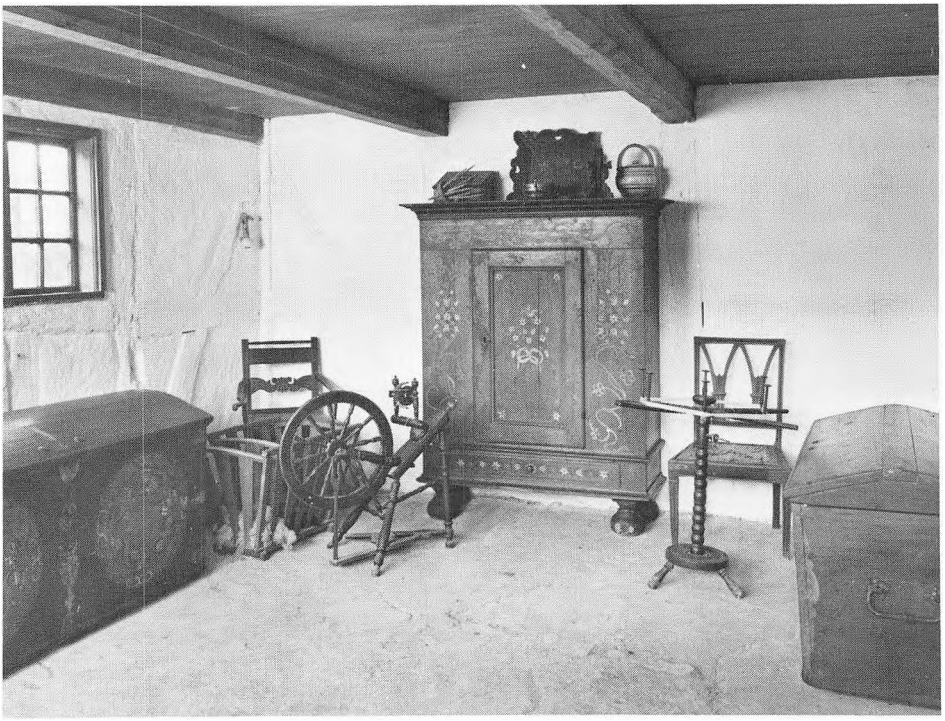

Fig. 3. Overstuen i Åruphuset. Foruden gemmemøblerne findes her forskellige tekstilredskaber: rok, uldhæk og vinde.

der mellem sovestederne være klemt en kiste, en dragkiste eller et andet gemmemøbel ind. Ikke sjældent kunne man også finde et madskab. Stuens øvrige udstyr bestod ellers i reglen blot af nogle stole, et ur og – periodisk – en vugge.

I langt de fleste landsdele var dette rum det eneste i huset, der kunne opvarmes. Og i de egne, hvor flere værelser havde fyringsmulighed, var det blot eet rum, der rent faktisk blev holdt opvarmet til daglig. Det betød, at langt den overvejende del af en families indendørs udfoldelse måtte ske i eet og samme rum. Man spiste, man arbejdede og man sov her. Og det drejede sig ofte om mange mennesker på een gang. Indtil slutningen af forrige århundrede, hvor det gamle landsbysamfund gik i opløsning, blev gårdens tjenestefolk mere eller mindre optaget i familien. Det betød, at de i reglen spiste og – for pigernes vedkommende – også ofte sov sammen med husbondens familie. Denne sammenstuvning har dels hængt sammen med en anden samfundsstruktur end den,

der har hersket de sidste 100 år. Dels har den været en nødvendighed på grund af den pladsmangel, der ikke mindst var udsprunget af et ønske om at holde fyringsudgifterne nede. Den betød i hvert fald udvikling af en række hensigtsmæssige møbeltyper, der hver kunne tilgodese flere funktioner. Og møbler, der kunne tåle det betydelige mekaniske slid, der var resultatet af mange menneskers daglige brug.

Fig. 4. Et hjørne af øverstestuen i Kalvehavehuset. Her står gemmemøbler, men husets beboer har brugt en del af pladsen til værksted.

Fig. 5. Øverstestuen i Fløng møllegård, fotograferet 1928. Her ses de gemmemøbler, man vil forvente at finde i en storstue: til venstre en kiste, ved siden af den en dragkiste. Men der er også møbler, der er flyttet herind fra de daglige opholdsrum, fordi de på dette tidspunkt var blevet umoderne: stolpeskabet, der har fået ben og er sat ned på gulvet, samt det store bord fra stuen. Herinde kunne æblerne gemmes frostfrit og alligevel holde sig længe, når de lå på papir på gulvet i et enkelt lag. Rummets præg af kombineret pulterrum og skatkammer understreges af alt det velpudsede kobber- og messingtøj. Bemærk også det hvide klæde på dragkisten. Stolpeskabet kunne være smykket på samme måde, evt. tillige med fine hvide stykker bundet på stolperne.

Den egentlige opbevaring af ting, der ikke var i brug hver dag, kunne kun i ret ringe omfang ske i den daglige stue. Gennem flere århundreder har den danske bondegård og de fleste huse på landet da også haft i hvert fald eet rum til: Efterkommeren af det middelalderlige herberg, der som nævnt tjente både til opbevaringsrum og som sovested for gæster og – måske – karlene på stedet. Dette kolde rum, der i de enkelte landsdele har forskellig alder, eksisterede dog næsten overalt i den periode, Frilandsmuseets bygninger repræsenterer: 1700-og 1800-årene. Det kan have forskel-

lige betegnelser, men fra det mindste hus til den største gård har funktionen været omtrent den samme: Først og fremmest at rumme gemmemøbler, men også at tjene som pladsreserve, når der skulle festes. Eller når – som det tidligere var skik – den afdøde tilbragte de sidste dage inden begravelsen i huset.

Herinde stod ofte mange gemmemøbler, mest kister og skabe. Det var husets skatkammer. I møblerne gemtes forråd af næsten enhver art: Fra de fine klæder, kisteklæderne, over sengelinned og dyner til uforarbejdet hør og uld. Det var ofte resultatet af et helt livs travle virke ved rok og væv, der var forvaret herinde, og det kan derfor heller ikke undre, at man på sine steder har sat jernstænger eller skodder for vinduerne for at forhindre ransmænd i at forgribe sig på denne husets formue. Siddemøbler eller andre ting, der kunne gøre rummet anvendeligt til dagligt ophold, fandt man derimod ikke herinde i de fleste områder af landet. Når mange mennesker var samlet, måtte der opstilles interimistiske bordplader på bukke. – Et system, der har været brugt af borger og bonde meget langt tilbage i tiden, når der var gæstebud. Måske er storstuerne i Frilandsmuseet lidt for ryddelige. At dømme efter registreringsforretningerne har mange af disse rum ud over gemmemøbler indeholdt en mængde forskellige ting, der undertiden kan have givet dem et præg af pulterkammer.

Afhængig af, hvor i landet vi er, har der endvidere været et antal kamre af forskellig størrelse og funktion: Nogle til at sove i, andre blot til opbevaring af ting, der sjældent var i brug. De kunne også rumme særlige funktioner, som det var vanskeligt at passe sammen med livet i huset iøvrigt. Ikke sjældent har f.eks. husets store væv fået et rum for sig. I de fleste kamre var der dog kister og skabe, rokke, uldhække og lignende redskaber, der kun brugtes periodisk, men som dog ikke skulle stilles for langt væk.

2. Hvad man gemte – og hvorfor.

Nutidens danske bolig indeholder mange gemmemøbler: Skabe, kommoder og bogreoler, men også skænke, vitriner og dækketøjsskabe. I den moderne boligmasse er mange af skabene indbygget og beregnet til at dække et vist, standardiseret opbevaringsbehov, således som arkitekten har formodet, det ville blive hos de kommende beboere.

På en enkelt undtagelse nær rummede huset og gården på landet i tidligere tid næsten de samme møbeltyper. Denne undtagelse er til gengæld også vigtig: Forrige århundreders mest betydningsfulde gemmemøbel, kisten, har de sidste hundrede år været næsten helt ude af brug.

Men selvom møbeltyperne stort set har været de samme i Danmark gennem århundrederne, har de ting, de har indeholdt, været meget forskellige. Ikke blot præget af de enkelte perioders skiftende smag, men også af forskellig funktion. I dag gemmer vi fortrinsvis ting, vi bruger jævnligt, eller i hvert fald sæsonvis: Kikkerten, fotografiapparatet, juletræspynten, men vel først og fremmest tøj og sengelinned samt de mange ting, der bruges ved madens tilberedning og servering. Vi lever i et forbrugersamfund, ikke blot hvad angår brugsting, men først og fremmest med hensyn til det, der hele tiden konsumeres: Især maden. Vi har ikke lagre af noget som helst til ret lang tid ad gangen. Og det behøver vi normalt heller ikke have. Savner vi noget, kan vi købe nyt: Sengelinned, mad, tøj osv.

Sådan har det ikke altid været. Den husholdning, der indtil for nogle menneskealdre siden har været ført på landet, var en forrådshusholdning, hvor man selv oparbejdede de varer, man forbrugte. Tidligere tiders landlige økonomi var desuden i vidt omfang en naturaløkonomi, hvor der var meget få kontante penge mellem folk: Tjenesteydelse blev betalt med tjenesteydelse eller med varer, der så i reglen kunne indgå direkte i modtagerens husholdning eller landbrug. Og det betød igen, at det var nødvendigt for de fleste selv at forfærdige deres brugsting.

De større husholdningsarbejder, der især prægede livet på gårdene: Bagning, slagtning, brygning og lysestøbning udførtes gerne med bestemte, efter vore forestillinger ret store intervaller. Disse kunne være bestemt af praktiske forhold, som det var tilfældet med bagning og brygning, der gerne foregik ca. hver måned. Der var her mange processer, der skul-

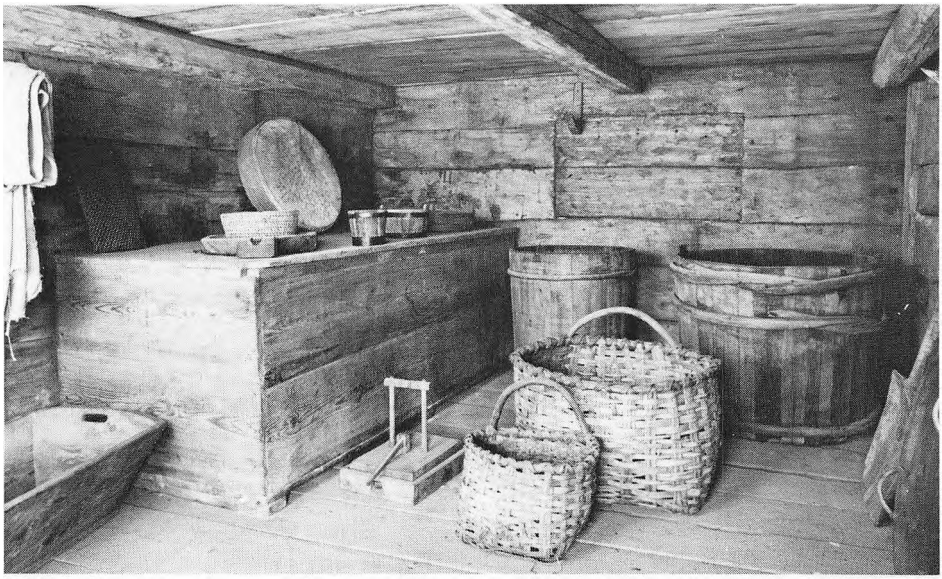

Fig. 6. I loftboden fra Småland har i hvert fald de to rum i den nederste etage været indrettet til opbevaring af fødevarer. På billedet ses det ene af disse. Her har man gemt mel (i den store kasse til venstre) samt smør og ost, og redskaberne til fremstillingen af disse ting findes ligeledes i rummet. I bygningens anden ende er et rum indrettet til opbevaring af kød og flæsk.

le gennemføres ved fremstillingen, og det ville have været upraktisk at udføre disse arbejder for små portioners skyld. Husmænd og andre medlemmer af de mindre velhavende grupper på landet bagte og bryggede undertiden slet ikke. De modtog derimod ofte de færdige produkter som betaling for deres arbejde og havde sjældent noget større forråd.

Ved slagtningen var det landbrugets årscyklus, der bestemte intervallerne: De dyr, der var blevet lagt til i foråret, havde i det sene efterår, i november – december, nået den slagtefærdige alder, og da det desuden kunne være vanskeligt at skaffe foder om vinteren, slagtede man altid inden jul. Alt i alt betød det, at der måtte skaffes plads til betydelige mængder fødevarer i mere eller mindre konserveret form. Det var vel ikke mange af disse viktualier, der havde deres plads i de egentlige beboelsesrum, men de af dem, der ikke kunne tåle frost, f.eks. øl og grøntsager, måtte opbevares i eller i nærheden af den opvarmede stue. Køkkenildstederne gav ikke megen varme til de rum, de var placeret i.

Fig. 7. Kun på Amager, Bornholm og i Sønderjylland har man haft egentlige kældre. Her ses et kig ned i kælderen i Sønder Sejerslevgården. Der er mange krukker og kar, og her gemmes redskaberne til madens tilberedning.

Afgrøderne fra mark og hørhave samt fårenes uld kom ligeledes sæsonvis. Og uld og hør blev, når det var gjort klar til spinding og vævning – undertiden også inden – gemt i et af boligens rum. Netop i forbindelse med de produkter, der blev forarbejdet af uld og hør, ser vi et af de mest markante eksempler på forrådshusholdningens udfoldelse. Som nævnt var det almindeligt, at man selv forarbejdede sine brugsting. Og særlig ved tekstiler er der tale om meget tidkrævende arbejder. Skulle der samles udstyr til en datter, kunne det tage mange år at forarbejde. Tilvirkningen skete i takt med den tid, kvinderne på gården havde til rådighed til sådanne arbejder, men takten var også bestemt af tilgangen af uld og hør samt fjer og dun til at fylde i dynerne. På denne måde oparbejdedes der efterhånden en kapital af brugsting (dyner, sengelinned og klæder) med et ganske bestemt sigte: Til stedets eget brug, men vel først og fremmest til at videregive til næste generation, når den stiftede hjem. Der er vist ikke tvivl om, at det er resultatet af denne akkumulation af arbejdskraft, der frem for noget andet har udgjort indholdet af de mange kister og skabe i storstue og kammer. En beholdning af selvtilvirkede ting, der med rette var husmoderens stolthed, og som blev vist frem for besøgende.

Det var også af økonomiske årsager naturligt at gemme. Nutidens brug–og–kast mentalitet passede ikke sammen med respekten for de gedigne, hjemmelavede ting. Hvad tøjet angik, skiftede moderne meget langsomt, og det var ikke almindeligt at kassere klæder, blot fordi de var gamle. Man sled videre på dem, og de blev brugt til sidste trevl – omsyet, vendt og til sidst slidt op som arbejdstøj. Tøjet kunne dog opnå en betydelig alder, før det kom så langt. Dels var det slidstærkt, dels var de fine ting kun sjældent i brug.

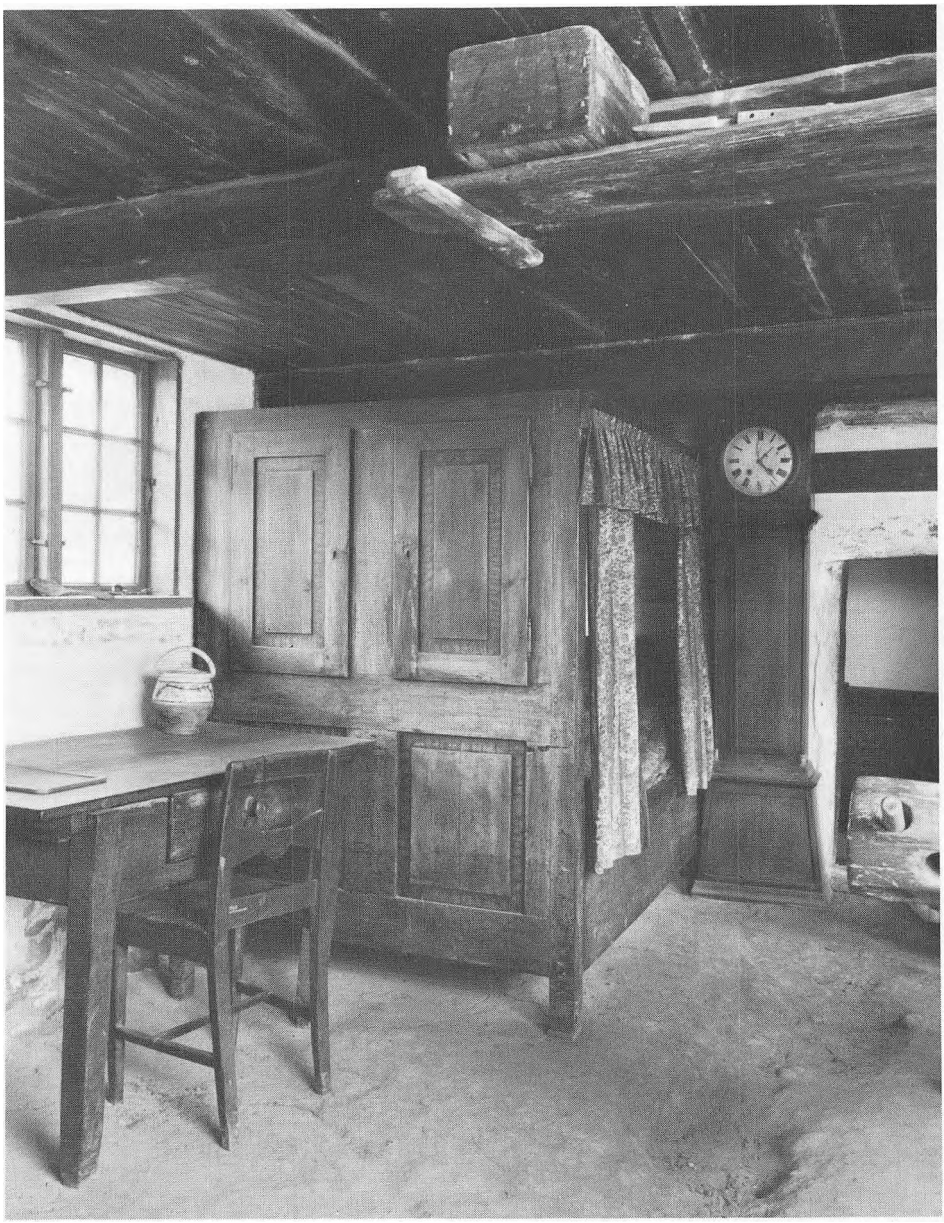

Fig. 8. Mange møbler, der ikke primært var gemmemøbler, gav plads for opbevaring af forskellige ting. Her ses et hjørne af stuen i Tystruphuset. Der er skab i gavlen på omhængssengen og skuffe i bordet. Og på hylden ved loftsbjælken kan mange småting lægges til side.

3. Sådan gemte man

De ting, man opbevarede i boligen, gemtes hvor det var mest hensigtsmæssigt at have dem. De fleste fødevarer skulle, selvom de var konserveret ved røgning, saltning eller tilsmeltning med fedt, opbevares køligt. Specielt for de røgede varer gjaldt det, at de tillige helst skulle hænge tørt og luftigt. Til denne opbevaring var loftet under stråtaget velegnet, hvis man ellers sørgede for at anbringe tingene således, at mus og rotter ikke kunne komme til dem. Hertil havde man den såkaldte pølsekrage, en ophængt stok med iborede pinde, hvor pølser og flæsk kunne hænge frit i tagrummet. Man kunne også gemme røgede varer i husets maltbeholdning, der ligeledes gerne fandtes på loftet i en stor kasse. Denne kunne være lavet til formålet, en såkaldt bing, eller man brugte f.eks. en kasseret kiste.

I øvrigt fandtes madvarer nedlagt i kar eller tønder i bryggerset eller i et eller flere kamre, beregnet til det samme. Egentlige kældre har, bortset fra Bornholm og Sønderjylland, ikke været almindelige i danske bondegårde og -huse. Desuden betød den meget begrænsede opvarmning af stuehusene, at de fleste af rummene var kølige året igennem. De var vel i reglen også frostfri om vinteren, takket være det isolerende lag korn, der var lagt op på stuehusloftet. Også stråtaget sørgede for at regulere temperatursvingningerne inden døre. De grøntsager, der ikke kunne tåle frost, blev som nævnt opbevaret inden for det opvarmede område. Det skete i mange tilfælde i den kasse, der kunne være at finde mellem benene på det store bord i stuen, eller i en lukket bænk.

Fig. 9. I de områder af landet, hvor man havde træskillevægge, har man oftest bygget skabe ind i disse. Det gælder særligt det sønderjyske område. I dette kammer på Rømøgården ses skabe både under og ved siden af alkoven.

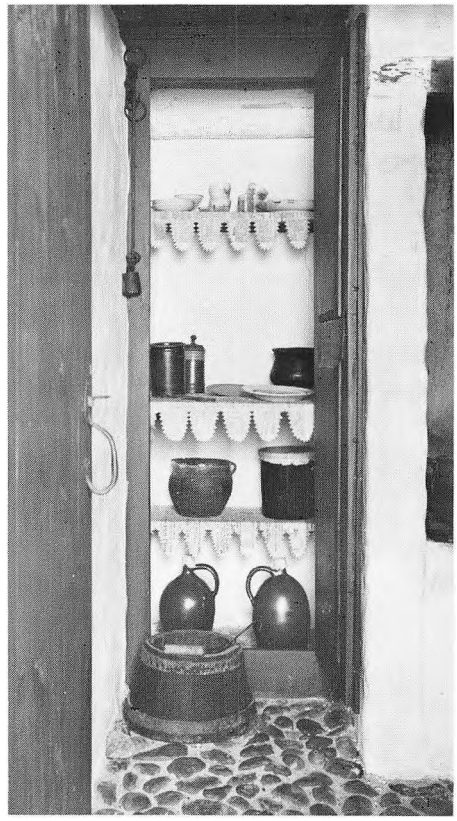

Fig. 10. I køkkenet til aftægtsstuen i Nørre Sejerslevhuset ses en enkel måde at bygge skab på: en ramme med en dør sat op foran en niche i muren.

Iøvrigt var de ting, der gemtes, fordelt således i huset, at de oftest brugte var ved hånden i det dagli-ge. Det gjaldt køkkentøjet, der gerne hang mere eller mindre frit fremme i køkken eller bryggers, og det gjaldt den smule service, der tidligere var i brug i den dagli-ge husholdning. Noget var i køk-kenet, resten fandtes omkring spi-sepladsen i stuen: Knive og skære-brætter eventuelt i skuffen i lang-bordet, skeer måske stukket ned i vindueshasper eller i en læder-strop, der var slået i bjælke eller vindueskarm til det samme. Var der et skab i stuen, der var rumme-ligt nok til det, kunne der også her være ting til borddækningen. Overalt i landet har der desuden været mulighed for at opbevare – eller måske snarere udstille – fine-re service, særlig tin- eller fajance-tallerkener i stuen. Det kunne ske i en tallerkenrække langs loftet el-ler i og på et særligt møbel, en kandebænk. Hvor man havde mange fine tallerkener, kunne der være rækker til dem i næsten alle husets rum.

Sengetøjet befandt sig for en stor del i sengene – også det, der ikke var i egentlig brug. Særlig sengene i øverstestuen har tjent som opbevaringssted for dyner og puder uden at være redt op. Men i øvrigt kunne der i næsten hver gård og hvert hus findes sengetøj i en eller flere kister. Dyner, puder og lagner var blandt de ting, der bedst kunne tåle at ligge stablet og pakket sammen.

Det daglige tøj har man vel efter dagens dont hængt fra sig over en stol. De finere ting gemtes – i reg-len sammenlagt – i en kiste eller på en hylde i et skab. Først i løbet af 1700- og 1800-årene kom der stof-typer i almindelig brug, der helst skulle hænge udstrakt, når man

Fig. 11. Lille skab – måske oprindelig et hængeskab – indmuret i flisevæggen i Ostenfeldgårdens dørns (stue). 1700-årene.

ikke havde tøjet på. Det skete da ikke på bøjler, men på knager.

En stor del af de småting, et hjem på landet tidligere rummede, stod fremme på møbler og hylder af forskellig udformning. Noget kunne være gemt bort i skabe eller eventuelt vitriner, hvor man havde sådanne. Mindre værdigenstande var dog gerne anbragt under lås og slå: Penge, ure, sølvtøj, papirer og andet, som helst ikke skulle forsvinde.

Den tætte sammenstuvning af mennesker og ting i den daglige opholdsstue har betydet, at der ofte er sket kombinering af flere funktioner i samme møbel: Bænken, man sad på, kunne udmærket være til at sove i om natten (en slagbænk), eller man kunne gemme forskelligt i den (en kistebænk). Og der kunne i endepanelet på omhængssengen være anbragt et lille skab. Visse steder har man også udnyttet hele rummet mellem bordets ben til skabe. Hermed har man det såkaldte skabsbord.

Imidlertid var det kun en vis del af gemmemøblerne, der var møbler i ordets egentlige forstand: Flyttelige. Mange af bondeboligens møbler var tidligere mere eller mindre vægfaste. Det gjaldt f.eks. bænkene, men meget ofte også sengene, nemlig hvor disse havde form af alkover. I visse egne af landet var endda en meget stor del af inventaret vægfast. Det var i de landsdele, der handelsmæssigt, eventuelt ad søvejen, stod i forbindelse med det frisisk-nordhollandske område. På Frilandsmuseet er disse egne især repræsenteret af bygningerne fra Rømø, Fanø og Læsø. Det er karakteristisk for disse huse, at mange af indervæggene er enkelte bræddeskillerum, der er bemalet på begge sider og ikke, som det ellers var almindeligt, af bindingsværk eller rå eller brændte lersten. Foruden de indbyggede senge, alkoverne, der er et almindeligt vestdansk fænomen, finder man her indbyggede skabe af alle størrelser og

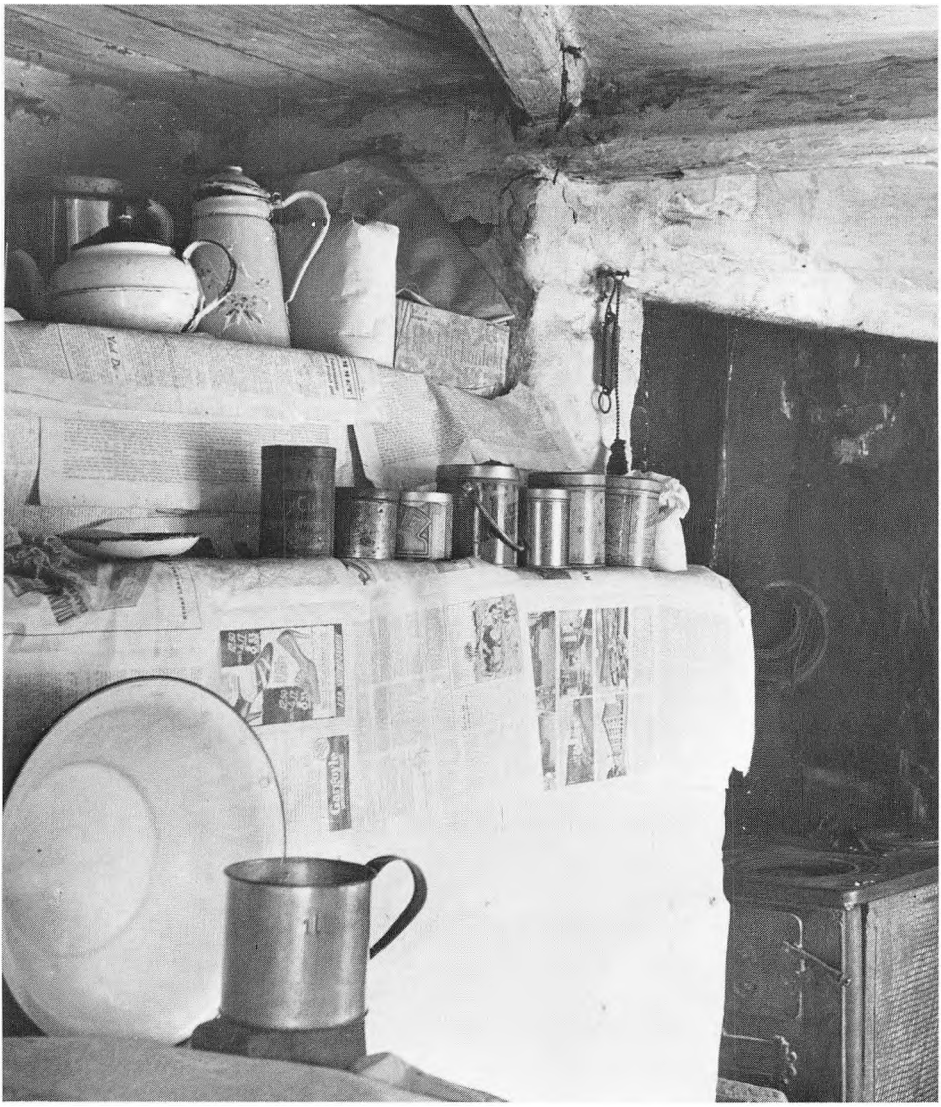

Fig. 12. Overalt, hvor der var plads til det, har man stillet ting til side for kortere eller længere tid. Her på bageovnen i et hus i Mov i Himmerland. Foto 1939.

udformninger, i Rømø-gården endda under alkoverne, og man møder indbyggede vitriner og et ligeledes indbygget chatol, kombineret med en vitrine (Læsø). At dele af de vægge, der står i mur, så tilmed er beklædt med hollandske

fliser, understreger i øvrigt det fremmede præg i disse bygninger. Til gruppen slutter sig bl.a. også gårdene fra Ostenfeld og Ejdersted, der begge foruden flisebeklædningen rummer indbyggede skabe. Disse kan have form af fritstående møbler, hvor siderne ikke er beregnet til at blive set, eller de kan blot være forrammer med døre, anbragt foran en niche i muren.

På de følgende sider, hvor et udvalg af den danske bondes og husmands gemmemøbler, således som de kan ses på Frilandsmuseet, vil blive præsenteret, vil der især blive lagt vægt på de egentlige, fritstående møbler: Kiste, skab og dragkiste samt forskellige kombinerede møbler, f.eks. chatoller. Det indbyggede inventar vil kun lejlighedsvis blive berørt, men det er vigtigt at erindre, at det i visse egne af landet har rummet en meget betydelig del af husets mindre indbo – især tekstile brugsting, samt bordtøj og mad.

Ligeledes vil det være vigtigt at huske at man – for kortere eller længere tid – har gemt ting overalt i boligen. Både på steder, der var beregnet til det og her og der, hvor der i øvrigt lige var plads til et eller andet, der ikke skulle bruges for øjeblikket.

Fig. 13. Kiste af eg. Wesselburen ved Heide, Holsten. Umalet, med gotiske jernbeslag. Formentlig omkring 1500. L. 1,68, br. 0,67, h. 0,86. Ostenfeldgården.

Kister

De huse og gårde, der i dag findes på Frilandsmuseet, er opført til meget forskellig tid. Selv om enkelte repræsenterer indretningen på et noget tidligere tidspunkt, gælder det dog for de fleste af dem, at de er udstyret, således som de så ud i sidste halvdel af 1800-tallet. Som husene i deres oprindelse er af forskellig alder, er inventaret resultat af generationers virke. Før industrisamfundets brug-og-kast mentalitet fik overhånd, sled man sine ting op. – De kastedes ikke bort, fordi de var blevet umoderne. Dertil havde man endnu – særlig på landet – et alt for nært forhold til det arbejde, der var lagt i dem. Og man ødslede nødig penge eller arbejde bort på rent modemæssigt dikterede udskiftninger, der ikke var bestemt af funktionelle motiver.

I stedet vandrede de daglige brugsting gennem flere funktionsled. En kiste kunne holde til generationers brug, men var den efterhånden blevet mindre egnet til den oprindelige funktion på grund af slid og ælde, kunne den blive flyttet fra storstuen til loftet for i stedet for sengelinned at rumme halvt forarbejdede tekstilmaterialer: Uld og hør eller måske malt. Eventuelt kunne den fortsætte sin tidligere funktion, men nu blot på loftet eller i et andet sekundært rum. I kisternes sidste epoke har der vist stået mange af dem på lofterne med f.eks. dyner, som man havde i reserve.

Efterhånden som tiden løb helt fra kisten som gemmemøbel i boligen, kunne det ske, at den flyttedes ud i stalden for at blive brugt som opbevaringssted for foder. Og når den var blevet for ringe hertil, var der både jerndele og træværk i den, der kunne tjene andre formål. I museets Engleruphus er således et stykke af en kisteforside brugt til reparation af et mørt loft.

Meget af dette skete først i slutningen af forrige eller begyndelsen af dette århundrede. I den periode, Frilandsmuseets huse repræsenterer, var kisten imidlertid endnu i fuld traditionel brug på landet – og vel en god del af tiden tillige i jævne hjem i provinsbyerne. Noget tyder endda på, at de landlige kisters blomstringstid med hensyn til malet dekoration netop ligger i dette tidsrum.

I kisterne gemtes først og fremmest tekstile sager: Dyner, sengelinned og klæder. For det første var det overvejende sådanne ting, man havde behov for at lægge til side; for det andet skulle det, man opbevarede i kister, være noget, der kunne tåle at ligge stablet og klemt af vægten af de ting, der lå ovenover. Og det kunne de fleste af tidens tekstiler. Linned-

Fig. 14. Kiste af eg. Husumegnen. Umalet. Indvendig forstærket med et tæt net af jernbånd. 1500-årene. L. 1,67, br. 0,67, h. 0,78. Ostenfeldgården.

sagerne måtte gerne have skarpe folder, og uldtingene, der i øvrigt ikke var slemme til at krølle, kunne lægges øverst. Småsager anbragtes eventuelt i linbakker allerøverst. Desuden havde man i langt de fleste kister en læddike. Det var en lille kasse med låg, anbragt foroven i kistens ene ende. Her kunne småting lægges, uden at de forputtede sig blandt det øvrige indhold. Det hændte, at læddiken var forsynet med et hemmeligt rum, ofte i form af en dobbelt bund (fig. 21). De ting, man havde i kisterne, skulle helst være noget, der ikke var i brug for ofte, da det trods alt kunne være besværligt at nå frem til ting, der lå dybt i stablerne. Hvad det sidste angår, må man dog formode, at der også har været tilstræbt en differentiering i anbringelsen, alt efter hvor ofte tingene har været brugt.

I 1740 døde møller Giøde Hans Giødesen i Nymølle – den fynske vandmølle, der nu findes på museet. Som det var skik, blev de større gemmemøbler forseglet af øvrigheden kort efter dødsfaldet. Den skifteforretning (bodeling), der i slutningen af november samme år blev foretaget, er meget detaljeret og giver os bl.a. mulighed for at se, hvad der konkret kan have ligget i en kiste i et velha-

vende hjem på landet. Den forseglede kiste var af eg og låget var overtrukket med læder. Heri fandtes en sølvbeslået hirschfæn-

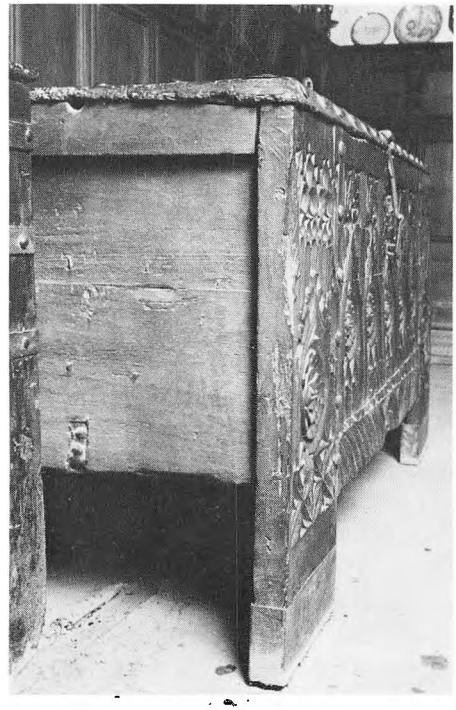

Fig. 15. Gavl af kisten fig. 14. Endestykkerne er notet ind i hjørneplankerne.

Fig. 16. Gavl af renæssancekiste. Ostenfeld sogn, Husum amt. Formentlig omkring 1625–1650. Hjørnesamlingen er her en sinkning, der delvis skjules af forsidens påna glede ornamenter. Ostenfeldgården.

Fig. 17. Gavl af kiste fra Vemb sogn, Ribe amt. Dateret 1802. Her ses den sinkede hjørnesamling tydeligt, selv om den oprindelig har været camoufleret bag den malede beslagimitation. (Se fig. 36). Vembgården.

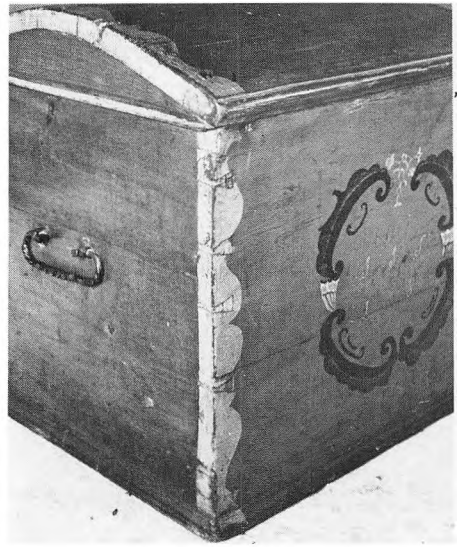

ger med lædergehæng og sølvspænde samt en del af afdødes finere tøj: En kjortel, flere par bukser med tilhørende vest, to nattrøjer, to parykker, flere hatte, huer og en rejsehætte. Endvidere flere par strømper og en krave. Resten af tøjet opbevaredes i den ene af de to dragkister, hvis indhold vil blive beskrevet nedenfor. Dette billede kan suppleres med indholdet af kisterne hos gårdmand Laurs Andersen i Vorre i Østjylland, der døde 14. maj 1853. Her var der i overstuen et chatol, en dragkiste samt fire standkister. Den første af disse, der var af blåmalet fyrretræ, rummede bl.a. 30 alen hvidt vadmel, et par hørgarnslagner, fem par blårgarnslagner samt otte hørgarnsskjorter. Den næste, af brunmalet eg, indeholdt hovedsagelig mandstøj: Frakke, bukser og fire veste. I den tredie – af rødmalet fyr – var der 16 pund blår. Den fjerde, en brunmalet fyrrekiste, indeholdt bl.a. 27½ alen sækketøj, syv pund hørgarn, 3½ pund blårgarn, 6½ pund heglet hør samt noget blår og noget skættet hør. Vi får i denne skifteforretning et udmærket indtryk af overstuen som et udpræget gemmerum. (Der var også en egeseng med en mængde dyner, en vugge og en gangvogn samt et par småskrin og et mangletøj.)

Kisten er vist indiskutabelt den ældste af de typer gemmemøbler, vi kender fra Danmark – i hvert fald er den ældre end skabene og væsentligt ældre end skuffemøblerne. Og den var formentlig et godt stykke op i den periode, museets huse repræsenterer, langt det almindeligste opbevaringsmøbel på landet overhovedet.

Dens hovedform: En aflang trækasse med låg har stort set været uændret gennem den periode, vi har kendt kister på landet i Danmark. Ejerens placering på den sociale rangstige og den tidsmæssige udvikling er blandt de faktorer, der har præget kisterne, men i virkeligheden nok mest i konstruktionsdetaljer og udsmykning.

I Ostenfeldgårdens storstue (piselen) står tre kister af en konstruktion, der klart adskiller dem fra de fleste andre på museet. Fælles for dem er, at de er opbygget i en slags „bulhus-konstruktion", hvis hovedelementer er fire svære planker, der vender fladen frem mod forsiden. I disse plankeben, der holder kisten fri af det undertiden fugtige lergulv, er sidernes planker samt gavlstykkerne notet ind. Lågene er flade. Den ene af disse kister er styrket af en mængde udvendige, sammenbindende jernbeslag (fig. 13), de to andre er uden væsentlige udvendige jernbeslag. Kisten på fig. 14 er derimod indvendig forstærket med et tæt net af båndjern. Alle tre er de eller har de været forsynet med svære udvendige låse.

Denne type kister, de såkaldte fodkister, er gammel. Og den har været kendt over hele Europa. I Danmark har den sikkert også været almindelig. Der er herfra bevaret adskillige stykker, især fra de vestlige og sydvestlige egne af landet. Oprindelig er typen efter alt at dømme kommet hertil sydfra, og det er ikke nogen tilfældighed, at den nu på museet er at finde i netop denne gård. Dens placering her markerer en af de veje, ad hvilke kulturimpulser er nået frem til Danmark.

Hvad gemmemøbler angår er Danmark nemlig så lidt som på andre felter et fritstående område. Påvirkninger er kommet til os udefra, især fra syd gennem Slesvig, men også ad søvejen – særlig fra sydvest, fra Holland og det frisiske område. Mange af de skillelinier gennem landet, der kan iagttages, når man betragter bondens møbler, genfindes i andre sammenhænge. Men det må slås fast, at Danmark også i denne forbindelse er en del af et stort, sammenhængende kulturområde, der kan have forskellig udstrækning, alt efter hvilke fænomener vi ser på. Men som i henseende til boligkulturen omfatter vore nabolande mod både syd og øst (Sydsverige).

Den udformning af fodkisten, der ses på fig. 14, formodes at være inspireret af et nordtysk

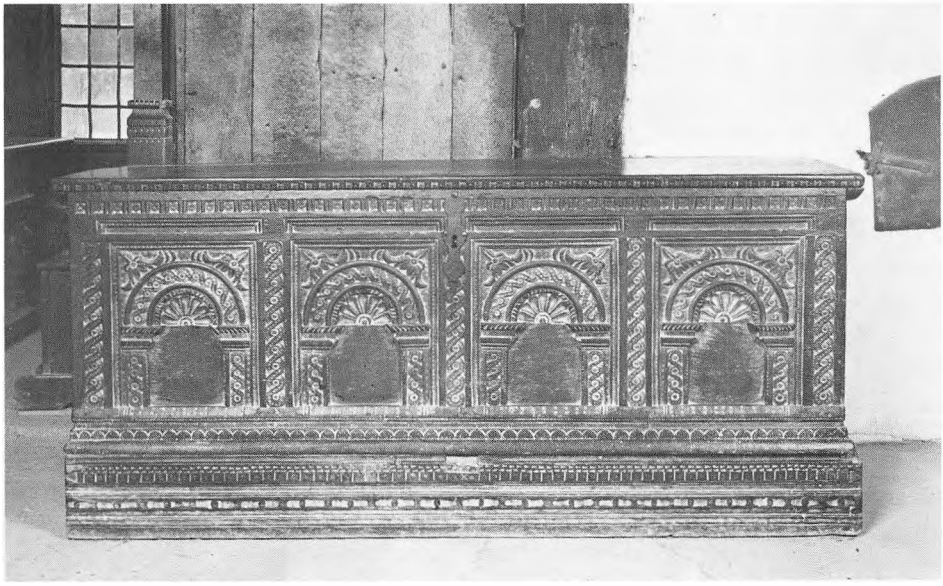

Fig. 18. Kiste af eg. Fjold sogn, Husum amt. Umalet. Både forside og gavle er dækket af pålagte skæringer. Formentlig omkring 1625–1650. L. 1,85, br. 0,77, h. 0,84. Ostenfeldgården.

værksted, hvis produkter stadig er bevaret i ret stort tal. Frilandsmuseets eksemplar af denne type er fra Husum-egnen og menes at stamme fra 1500-tallet. Den er med sit firpas-motiv på låget og de kirkegavl-lignende dekorationer, rosetter samt karvsnit-bladene i gotisk stil. I virkeligheden var denne allerede ved at være opgivet, da museets kiste blev lavet. Det forhindrede imidlertid ikke, at man endnu et stykke tid fortsatte med at lave sådanne kister. Efterhånden ændredes først dekorationerne og senere delvis også konstruktionen bort fra de gotiske træk. Den tredie af kisterne i Ostenfeldgården har stadig den udvendige, gotisk prægede lås, men af den gotiske dekoration er der blot et fire gange gentaget dragemotiv tilbage. Den må dateres til sidste halvdel af 1600-tallet. Den gotisk prægede konstruktion findes endelig i en formentlig noget beskåret kiste med hvælvet låg i Ejderstedgårdens pisel. Den må forsøgsvis dateres til omkring 1700. Men der kendes meget senere eksemplarer af fodkisten fra områderne omkring Elbens munding. Museet på Gottorp Slot ejer en sådan fra Vierlanden, der er udsmykket med rigt intarsia-arbejde og dateret 1829. Den fortæller noget om, hvor sejlivet en populær møbeltype kan være.

Der er kulturhistorikere, der har karakteriseret de gotiske kisters tilvirkning som tømrerarbejde. Givet er det i hvert fald, at de ikke viser eksempler på sinkningen, den samlingsmetode, der senere har været et af skillemærkerne mellem tømrerens og snedkerens arbejde. Sinkningen har siden en gang i 1500-årene været den måde, hvorpå langt de fleste kisters hjørner samledes. Den er, når den er forsvarligt udført, særdeles stabil, og de jernbeslag, der tidligere havde været en nødvendighed, blev nu nærmest luksus.

Renæssance-kisten på fig. 18, der ligeledes står i gården fra Ostenfeld, stammer fra Fjold i Sydslesvig og er formentlig lavet i første halvdel af 1600-tallet. Den „bygningsprægede" konstruktion er opgivet, og sider og gavle er samlet ved sinkning. Dens konstruktion skjules imidlertid af pånaglede ornamenter på forside og gavle: Især arkader med tov-

Fig. 19. Kiste af eg. Oldenswort sogn, Ejdersted amt. Umalet. Hanke og nøgleskilt af messing. Såkaldt „Sternlade". I arkaderne indlagte stjerner i lyst træ. Formentlig 1700-årenes sidste halvdel. L. 1,29, br. 0,78, h. 0,75. Ejderstedgården.

Fig. 20. Kiste af eg. Rømø. Umalet. I indskriftbåndet: „SET TIL GVD ALE[NE] DIN LID OC TRO SA FANGER DV LØKE OC ØVIGE ROO / MIS / 1620". Bl.a. langs lågets kant indstemplet små rosetter. L. 1,66, br. 0,61, dyb. 0,67. Rømøgården.

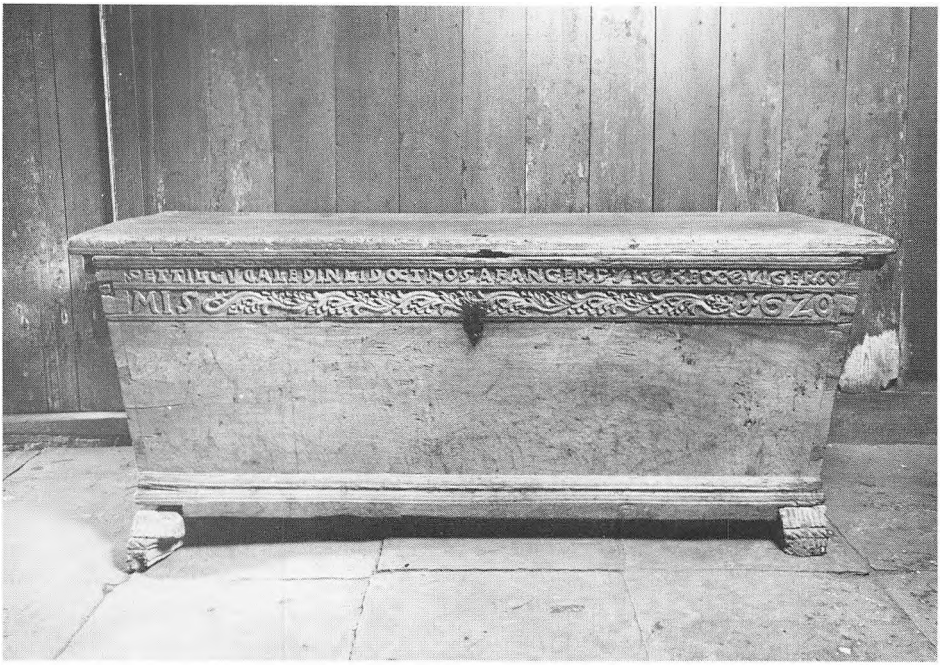

snoninger samt en mængde forskellige, profilerede lister. Renæssancekister af denne type har været almindelige i både Danmark og Nordtyskland, og de var endnu på mode i Slesvig-Holsten og Ditmarsken gennem hele 1700-tallet. – Endnu et eksempel på, at man i bestemte områder kan hænge længe ved en populær form. Se også fig. 19.

Tilsvarende kister var i brug i velhavende kredse overalt i landet; ikke mindst er der bevaret adskillige, der stammer fra adelsfamilier. Men der må på samme tid have eksisteret jævnere kister. Det er de bedste og mest solide, der fysisk har kunnet modstå århundredernes slid. Desuden har de bevarede eksemplarer været i brug i egne og miljøer, hvor man var traditionsbevidst og lod tingene forblive i brug meget længe.

De kister, der har været nævnt til nu, har alle været lavet af egetræ, og det gælder for de stykker, der er bevaret fra tiden frem til en gang i 1700-tallet, at de praktisk taget alle er af dette modstandsdygtige materiale. Undersøger man imidlertid skifteforretninger fra tiden omkring år 1600 fra f.eks. Helsingør, viser det sig, at der selv i denne rige købstad har været omtrent lige mange møbler af fyr og eg. De førstnævntes levetid har blot generelt været kortere.

Ligeledes er det givet, at langt de fleste af de renæssancekister, der i dag står i det brune egetræ, oprindelig har været malet i strålende farver. Først en sen tids misforståelser har ødelagt denne væsentlige side af møblernes udsmykning.

Allerede fra slutningen af 1500-tallet ser man den kistetype dukke op, som senere skulle blive den almindelige på landet i Danmark: Stadig rektangulær af grundflade, men nu med sider, der hælder indefter forneden. Låget gøres buet; mindst i begyndelsen, men med tiden med tiltagende krumning. Siderne er sinket sammen, bunden fastgjort med træ- eller jernnagler. Låget består gerne af flere brædder, der indbyrdes er samlet med trædyvler. Ved enderne er lågbrædderne naglet til planker, hvis oversides profil bestemmer lågets krumning. Der er jernhanke på kistens endestykker, og en indvendig smæklås med en mere eller mindre indviklet nøgle sikrer mod uvedkommendes adgang til indholdet. De lange bladhængsler, der normalt er sømmet udvendig på kistens bagside og indvendig i låget, medvirker til at stabilisere møblet. På tidlige eller helt primitive kister kan der i stedet for egentlige hængsler være anbragt et par sammenhængende øskener på henholdsvis kasse og låg.

En særpræget, vestjysk kistetype, der stort set følger dette skema, ses på fig. 20. Den er en lokal

Fig. 21. I denne kistes indre ses en læddike med hemmeligt rum. Sidebrættet er løst og afslører, når det løftes, at læddiken har dobbelt bund. Låget drejer – som det er almindeligt – om et par tappe; i kistens for- og bagstykke er der boret huller hertil. Engleruphuset.

udformning af en nordtysk kiste. Den er fra 1620, stammer fra Rømø og står nu umalet, kun smykket af et indskriftbånd, der støttes af en udskåret ranke. I øvrigt opgav man i løbet af 1600-årene udskæringerne som dekorativt element. Enkelte finere kister fra denne tid forsynedes med indlægninger af ædle træsorter. Men de stod ikke på bondegårdene. Det almindelige var glatte flader, der maledes og dekoreredes i flere farver.

Hvor kister af denne type forekom hos mere velhavende befolkningsgrupper, var de forsynet med jernbeslag. Disse løb gerne rundt om kiste og låg tre eller fem steder og har vel – især over hjørnerne – skullet virke forstærkende. Egentlig var det ikke mere strengt nødvendigt, efter at sinkningen var blevet indført, men det var dog en betryggelse, når kisten med dens tunge indhold skulle flyttes, f.eks. under en rejse.

Endnu et stykke ind i 1700-tallet kunne adelsfamilier anskaffe jernbeslåede kister til deres døtres udstyr, men som almindeligt forekommende gemmemøbel var kistens dage efterhånden talt i de mere velhavende befolkningslag. Her var man i stedet begyndt at bruge skabe i større omfang.

Så vidt man ud fra det bevarede materiale kan skønne, var det på samme tidspunkt, bønderne overtog denne kisteform. De ældste, man har, er fra noget efter midten af 1600-tallet, men det er først fra efter år 1700, der er bevaret et stort antal.

På fig. 22 ses en rødmalet kiste fra 1710 med udsmedede jernbånd med gennembrydninger, under hvilke der er malet med en lysende rød farve. Her kunne der også ligge farvet læder eller filt. Øverst i hvert af forsidens bånd er der smedet kerubhoveder. Også på kisten fig. 32, der som den forrige er fynsk, er der gjort noget

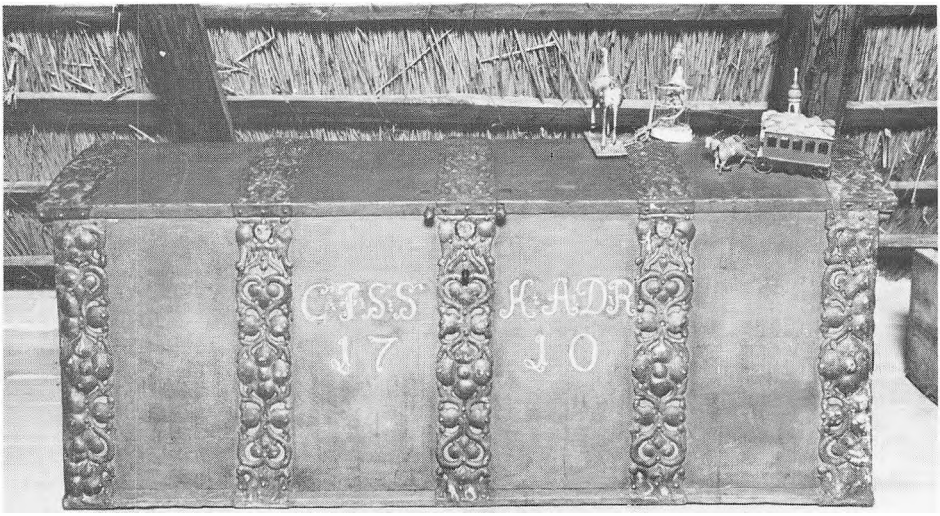

Fig. 22. Kiste af eg. Vester Åby sogn, Svendborg amt. Brunrød med gennembrudte jernbeslag, visende blomster, hjerter og engle. Bag gennembrydningerne er lysere rød farve. Beslag malet i flere farver. L. 1,53, br. 0,65, h. 0,65. Den fynske vandmølle.

Fig. 23. Detalje af kisten fig. 22, visende en af de i forsidens bånd udsmedede engle.

ekstra ud af beslagene: De lange hængselblade på indersiden af låget er gennembrudt og underlagt med rødt og blåt filt.

I visse egne af landet vedblev man længe med at forsyne kisterne med jernbeslag. Det gælder særlig for Københavns-egnen og Østsjælland, og det gælder for Sønderjylland, hvis karakteristiske karmlågskister vil blive behandlet for sig. Også de sydsven-

ske kister har endnu op i 1800-tallet en del udvendige beslag, bl.a. over hjørnerne.

Kisternes beslag danner – som møblernes udformning og den øvrige dekoration – grupper af forskellig udførelse. Noget kunne tyde på, at bestemte værksteder har haft en meget stor produktion af sådanne beslag, og at man har smedet jerndelene i forme, de såkaldte sænker. Men vor viden herom er endnu ikke så stor, at der kan siges noget bestemt om det.

I det meste af landet blev det med tiden mere og mere almindeligt at opgive de af jernbeslagene, der ikke mere havde nogen iøjnefaldende praktisk funktion. Kun hankene på enderne og nøgleskiltet bibeholdtes gennem hele kistens funktionstid. I stedet malede man imitationer af tungede og eventuelt gennembrudte jernbånd på sider og låg. Det skete med en kontrastfarve, meget ofte rødt.

Det blev i det hele taget bemalingerne, der i tiden fra en gang i 1700-tallet og til kisterne gik af mode i slutningen af forrige århundrede, især skulle give denne møbeltype dekorativ værdi. Forskere har tidligere diskuteret, om der skulle være en sammenhæng mellem det, at man begyndte at bemale sine møbler og den tekniske forbedring, som indførelsen af skorstene var. Sådan at forstå, at det først, når røgen ikke mere drev rundt i stuerne i de skorstensløse huse, skulle være blevet muligt at male møbler og andet inventar uden at få det ødelagt af sod og tjære. Eller om man ligefrem, efter at røgen var ledt bort, har savnet dens konserverende virkning. Jeg er ikke sikker på, at der er en så direkte sammenhæng. For det første konserverer maling hverken mod råd eller insektangreb, og for det andet er antallet af bevarede bondemøbler fra tiden før skorstenenes indførelse i 1600- og begyndelsen af 1700-årene så beskedent, at det ikke kan give noget grundlag for sådanne gisninger. Fra andre egne af Europa, hvor der senere er indført skorstene, har man dog bemærket en sammenhæng mellem de to fænomener. Men mange andre ting kan have spillet ind; bl.a. at såvel skorstenene som bondemalingen kan være følger af økonomisk højkonjunktur. Og tiderne bedredes for den danske bonde fra midten af 1700-tallet – netop det tidspunkt, fra hvilket det ser ud til, at der begynder at komme mange malede bondemøbler.

Når man i dag betragter en gammel, malet ting, er farverne mere eller mindre afslidt og bleget under påvirkning af lys og luftens ilt. Det er disse nuancer, der i dag populært kaldes „almuefarver". Men da tingene var nymalet, stod de med klare farver, og „almue-

Fig. 24. Kiste af fyr. Hostrup sogn, Tønder amt. Rødbrun med hvide beslagimitationer. I kransene rød/hvide blomsterhoveder og hvide blade, skygget med gråblåt og mørkeblåt. Årstal 1728. L. 1,27, br. 0,59, h. 0,62. Sønder Sejerslevgården.

farverne" er derfor et forfaldsfænomen.

De pigmenter, en maler havde til sin disposition i 1700- og begyndelsen af 1800-årene, falder i to grupper: Jordfarver og syntetiske pigmenter. Jordfarverne havde alle været kendt længe før den periode, vi her beskæftiger os med. Det var især gullige og brunlige farver: Okker og umbra, men også røde eller rødlige nuancer: Brændt terra di Siena, engelsk rød, rød bolus m.fl. Endvidere den grågrønne grønjord. Det sorte pigment var oftest sodsort, det hvide blyhvidt. Andre gamle pigmenter er blymønjen, der ofte er anvendt til de malede beslagimitationer, samt zinnoberen, der dog var så kostbar, at den aldrig fik nogen stor udbredelse som bundfarve. Derimod var indtil omkring 1800 den skarpe spanskgrønne ret udbredt, selv om den med tiden var tilbøjelig til at undergå forandringer.

I løbet af 1700- og 1800-årene udvikledes der en række nye, syntetiske pigmenter, der gennemgående var mere stabile. I 1724 kunne man begynde at anvende det pariserblå (også kaldt berlinerblå) pigment. Før den tid var det sjældent at træffe blåmalede bondemøbler, da blå farvestoffer var dyre, men særlig efter ca. 1750 ses den pariserblå ofte, ikke mindst

Fig. 25. Kiste af eg. Malling sogn, Århus amt. Blommefarvet med grågrønne beslagimitationer. Blomsterkranse i grønt og hvidt. I kransene: JMS KMD 1771. Herunder kan skimtes et ældre årstal, formentlig 1748. Låg, bund og sider er hver lavet af én bred planke. L. 1,51, br. 0,53, h. 0,59. Truegården.

på rokoko-dekorerede kister og andre gemmemøbler. Tilsyneladende var den særlig populær i Vestjylland. Omkring 1800 kom det koboltblå pigment frem. Samtidig kunne den ligeledes syntetiske koboltgrønne tages i brug. Gule farver har aldrig været særlig almindelige på danske bondemøbler. I 1700-årene havde man den neapelgule, men det var nok først efter 1809, hvor den syntetiske kromgule kom frem, at farven fandt anvendelse i blot noget omfang.

Disse pigmenter blev revet til pulver, der til dette formål oftest rørtes op med kogt linolie. Farverne anvendtes meget ofte blandet til forskellige nuancer. En af de ting, der gør, at karakteren af en gammel, malet ting er så let kendelig, er nok dels, at man ikke spartlede og sleb træet inden overmalingen, dels at de farvelag, der blev påført, i reglen ikke var særlig fyldige. I hvert fald ikke i 1700- og begyndelsen af 1800-årene. Den „fede" karakter, bemalingerne kunne få efter midten af forrige århundrede, er et sent fænomen.

Flere forskere har forsøgt at udskille farver, der har været typiske for bestemte egne af landet. End-

Fig. 26. Kiste af fyr. Krarup sogn, Svendborg amt. Blå med røde beslagimitationer. Cartouche-lignende blomsterkranse med hvide blade og rød/hvide blomsterhoveder. I kransene: MHD 1779. L. 1,23, br. 0,57, h. 0,64. Åruphuset.

Fig. 27. Kiste af eg. Stråvalla sogn, Halland. Rødbrun ådret maling. Krans i grønt og hvidt, blomster røde. Englene, der har grønne vinger, holder hver en rød krone. I kransen malet: 17åhr87 BJD. Initialerne er senere overmalet med brunt, og der er malet PAD. På hjørnerne de for svenske kister så karakteristiske hjørnebeslag. L. 1,29, br. 0,64, h. 0,65. Hallandsgården.

nu har disse bestræbelser ikke ført til noget endeligt resultat, og det kan meget vel vise sig, at der ikke har været tale om noget konsekvent farvevalg. Der er flere faktorer, der kan have været bestemmende: Først og fremmest de tekniske muligheder for at skaffe bestemte pigmenter. Dernæst de almindelige skift i smagen. Det er f.eks. givet, at mange kister fra baroktiden eller fra områder, hvor smagen for barokken har levet længe, er røde. Men naturligvis har også et personligt synspunkt kunnet være afgørende.

Fig. 28. Kiste af eg. Højby sogn, Odense amt. Grøn med røde beslagimitationer på låget og røde jernbeslag over hjørnerne. På fynske kister ses relativt ofte disse små vinkelbeslag. Kransene har røde blomsterhoveder og mørkegrønne blade. Indvendig i låget to kistebilleder, det ene omhandlende kvindens aldre, det andet en „Huus-Velsignelse". Læddiken i venstre side mangler. L. 1,68, br. 0,65, h. 0,71. Den fynske vandmølle.

17ähr87
PPJD

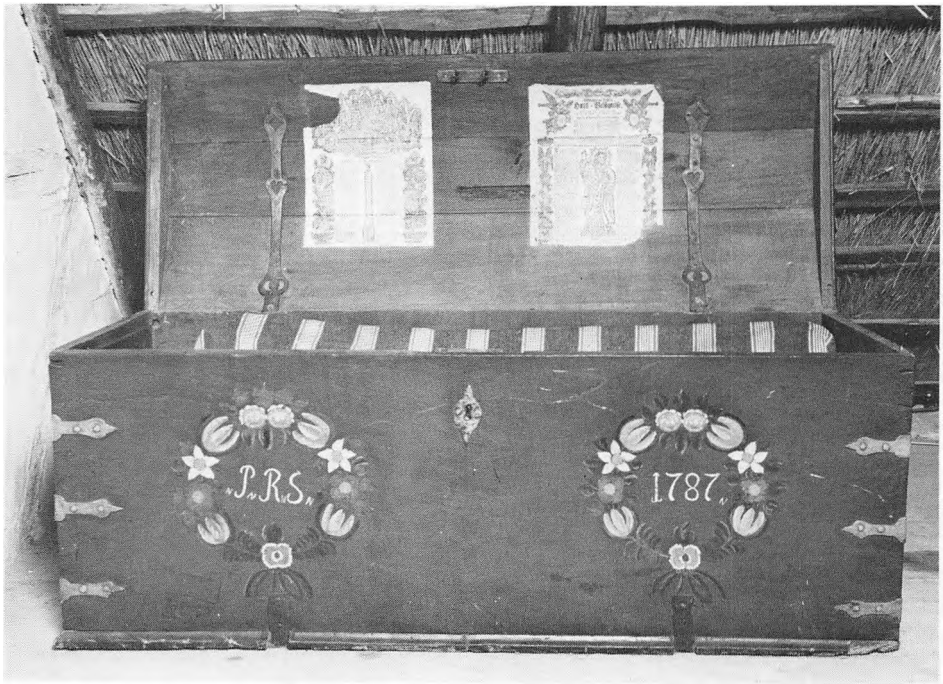
„P„R„S„
1787„

Fig. 29. Kiste af fyr. Fanø. Olivengrøn med beslagimitationer i brunrødt og hvidt. Omkring midterskjoldet bladværk i gullig farve. I det brune skjold læses: 1791 EP DK. L. 1,18, br. 0,59, h. 0,58. Fanøhuset.

Mens der ikke er tvivl om, at et stort oplagt studium af samtlige bevarede bondemøbler med sikre oplysninger om alder og oprindelsessted kan give bidrag til et svar, vil der nok ikke være megen hjælp at hente i skifterne. Her kan det knibe med stedfæstelsen på tingene, og først og fremmest er det af denne kildegruppe umuligt at se, hvor gamle møblerne har været, da de blev registreret. Selv om man ofte kommer ud for, at de enkelte lag maling på f.eks. en kiste har forskellig kulør, kan der dog her nævnes nogle eksempler på traditionel brug af de enkelte farver.

Fig. I. Kiste af fyr. Kærby, Randers amt. I kransene læses: A I S K 1794. AIS betegner navnet, K står for Kærby. I Østjylland var det ikke ualmindeligt at angive stednavnet sammen med forbogstaverne. Malingen på låget afslidt. L. 1,13, br. 0,54, h. 0,65. Truegården.

I 1700-tallet var rød og rødbrun blandt de fremherskende bundfarver. Fra de senere dele af dette århundrede kendes blå og grønne

Fig. II. Kiste af fyr. Horne sogn, Svendborg amt. Det midterste jernbånd er foroven udformet som et lille skjold (se detailfoto fig. 30). L. 1,42, br. 0,61, h. 0,69. Lundagergården.

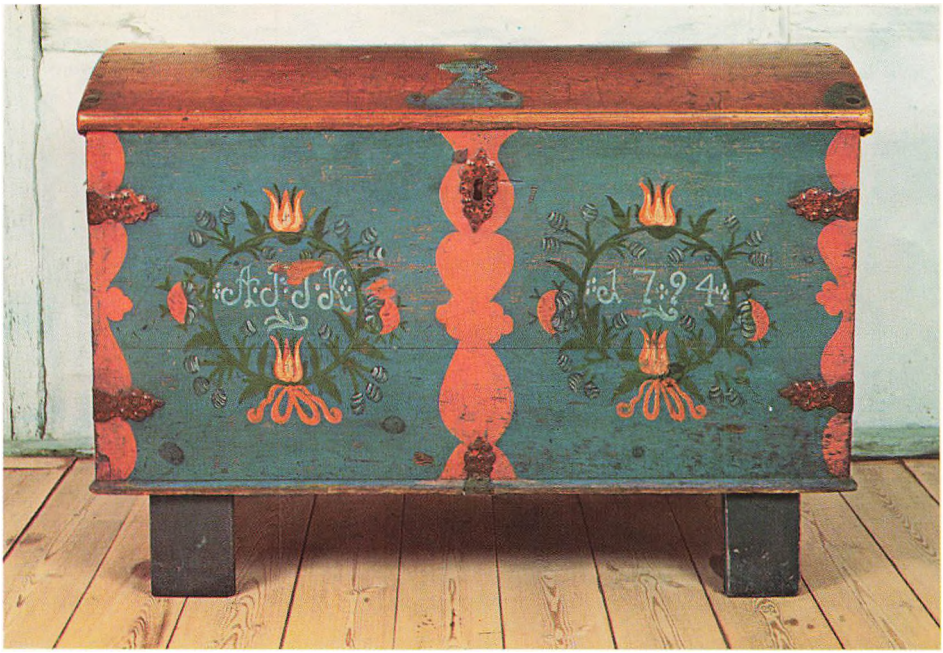
A·D·D·K
A 7·9 4

MMD
1794

Fig. 30. Detalje af jernbånd på kisten fig. II. I båndet er udhugget MND 1781, på kistens forside er malet MND 1794. På Frilandsmuseet findes i alt tre kister med et sådant udhugget „skjold" fra 1780–90'erne. De to stammer fra Båg herred, den tredie (denne) fra Salling herred, altså alle fra Sydvestfyn. Et godt eksempel på en lille lokal gruppe møbler, der alle må have samme ophavsmand eller forbillede.

Fig. 31. Kiste af fyr. Hårby sogn, Odense amt. Grønblå med røde beslagimitationer og hjørnebeslag. I cirklerne røde blomsterranker og båndomvikling i sort og hvidt. Menneskehoveder og blomster i rødt, hvidt og brunt. I cirklerne kan læses: Maren-Hans D.es-Datter Anno 1793. Derunder spor af ældre indskrift. Endnu en repræsentant for en let kendelig dekorationsgruppe. Der kendes flere lignende kister fra området mellem Assens og Fåborg, dateret omkring 1795. I denne kiste er der på bagvæggen foroven en smal hylde i hele kistens længde. L. 1,40, br. 0,62, h. 0,70. Åruphuset.

Fig 32. Kiste af eg. Bogense-egnen, Odense amt. Grøn med røde beslagbånd og profillister. Mørkegrønne „træer" med røde blomster. Låget er dekoreret med lignende vækster. Sidste halvdel af 1700-årene. L. 1,32, br. 0,65, h. 0,71. Kirke Søbyhuset.

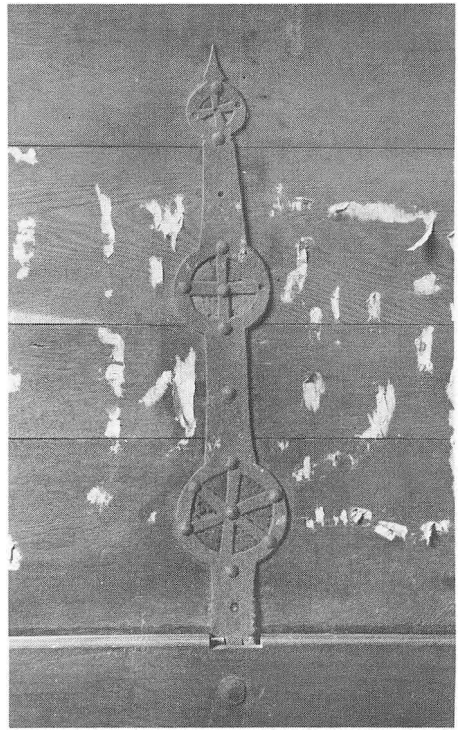

Fig. 33. Detalje af kisten fig. 32. Et udsnit af lågets inderside, visende hængsel, under hvis gennembrydninger der ligger rødt og blåt filt. Desuden ses rester af flere kistebilleder.

møbler i ret stort tal. Specielt i Nordøstsjælland synes der i 1700-tallet at have været en del ting, der har været malet med den skarpt grønne kobberiltefarve. I visse egne af landet, ikke mindst på Amager og i Københavns omegn, blev man ved med at bruge den røde farve et stykke op i 1800-årene, hvor grønne møbler ellers var de almindeligste. Her synes det at være muligt at udskille en særlig grågrøn nuance, der omkring 1800 brugtes i Østjylland, ikke mindst på Århus-egnen. En del blå ting forekom også, specielt på Fyn og i Vest- og Nordvestjylland. Særlig i det vest- og midtjyske område er der tale om brug af den pariserblå farve, ren eller blandet op til blågrønt. Gul er derimod som nævnt kun sjældent forekommet. Almindeligst ses den på Læsømøbler fra begyndelsen af forrige århundrede.

De skånske bondemøblers bundfarve var i 1700-tallets anden halvdel gerne brun eller brunådret. I 1800-tallet anvendtes stadig brune farver, men den fremherskende bundfarve var da blå. I slutningen af perioden begyndte man at tage andre farver – bl.a. de træ-imiterende – i brug her som i Danmark.

Spørgsmålet om, hvem der har lavet de hundredtusinder af bondemøbler, der har eksisteret, er ikke umiddelbart til at besvare. Efter Chr. V's Danske Lov, der

Fig. 34. Kiste af eg. Fåborg. Rød med hvide kantninger langs jernbeslagene. Midterste beslag mangler delvis. Kransene med rosenknopper og drueklaser (?) er blå og hvide. Heri læses: Anno 1798. Rester af tilsvarende dekoration på låget. L. 1,25, br. 0,60, h. 0,69. Lundagergården.

hvad dette angår gjaldt til 1862, måtte kun ganske bestemte grupper håndværkere slå sig ned på landet. Og hverken malere eller snedkere var blandt disse. Tidligere mente man, at bondemøblerne stort set var noget, bonden selv havde lavet – deraf betegnelsen folkekunst. Det er utvivlsomt forkert. Det har som oftest drejet sig om en eller anden form for professionel tilvirkning. Enten er tingene lavet af laugsorganiserede håndværkere i byerne – og det gælder nok for en del af dem. Eller de er lavet af mennesker, der allerede boede på landet. Emnet er endnu ikke udforsket til bunds, men man kender enkelte eksempler på husmænd, der har haft det at male bl.a. møbler som bibeskæftigelse af varierende omfang, ved siden af daglejerarbejde for andre og måske gerningen på

Fig. 35. Kiste af fyr. Karup sogn, Viborg amt. Grønblå med røde beslagimitationer. Lågets farve afslidt. Gråblå kranse med hvide flige og rød/hvide rosenknopper. Heri indskrift: AKFD 1802. Det udvendige låsbeslag er sekundært. L. 1,26, br. 0,62, h. 0,66. Kølvrågården.

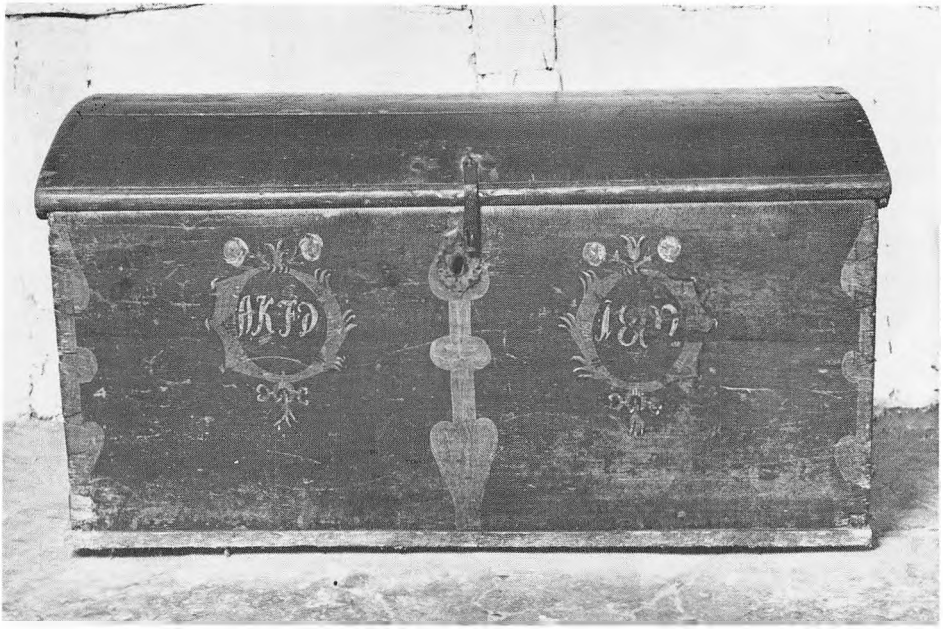
AKFD

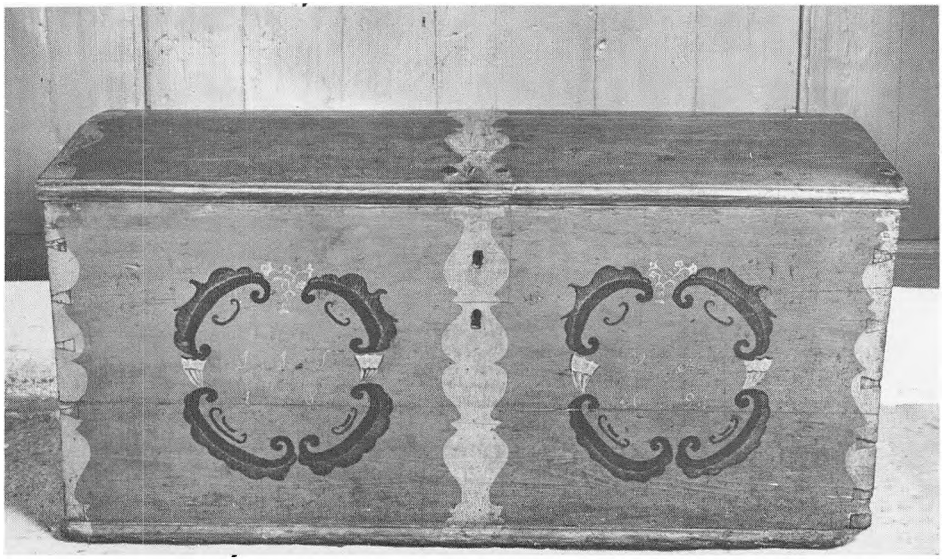

Fig. 36. Kiste af fyr. Vemb sogn, Ringkøbing amt. Grøn med røde beslagimitationer og indskrift. I de berlinerblå rokoko-cartoucher læses: J: J: S 18 / V: NIs[s]um 02. Kister, der i stedet for blomsterkranse har rokoko-cartoucher, forekommer almindeligt i det nordvestlige Jylland. (Se også fig. 17). L. 1,26, br. 0,59, h. 0,62. Vembgården.

husets jordlod. Men man kender også omrejsende malere, der drog rundt fra opgave til opgave.

Det mest populære motiv på 1700- og 1800-årenes bondekiste var såvel i Danmark som i Skåne og Halland blomsterkransen. Denne var menigmands efterligning af de slægtsvåben, som adelsfamilier anbragte på især døtrenes kister. På de danske og sydvestskånske kister var der almindeligvis to kranse på forsiden. I resten af Skåne samt – i den tidlige del af perioden – i Halland brugte man ofte kun en enkelt, men til gengæld større krans omkring låsen. Det samme kan ses i Danmark, men det er sjældent – hvilket også er tilfældet med den i Sydsverige hyppigt forekommende dekorering af låget. De sydsvenske kister har ikke som de nordligere en malet dekoration indvendig i låget. Men trykte kistebilleder forekommer her – som i Danmark – almindeligt.

Udformningen af blomsterkransene kan variere meget gennem den periode, vi beskæftiger os med. Der er bl.a. tale om en kronologisk udvikling: Oftest er de ældste kisters dekorationer mere frie og fantasifulde i for-

Fig. 37. Kiste af eg. Fakse sogn, Præstø amt. Grøn med broget dekoration. Jernbåndene har rester af guldbronzering. De er kantet med rødt. Kister med påmalede menneskeskikkelser synes især at have været moderne på Østsjælland, fra „Heden" og sydpå, i begyndelsen af 1800-årene. Men de ser også ud til at være forekommet i Nordvestsjælland. L. 1,55, br. 0,64, h. 0,72. Endnu ikke udstillet.

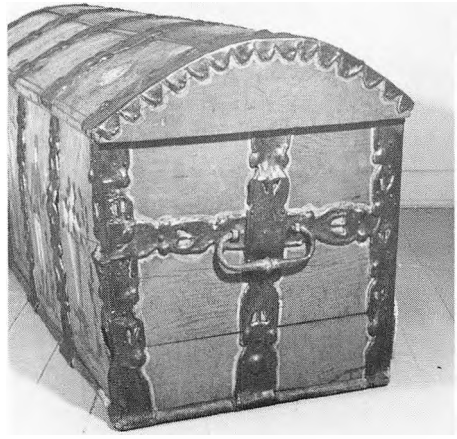

Fig. 38. Gavl af kisten fig. 37. Foruden den overalt forekommende bøjlehank ses de rige jernbeslag, der i denne egn af landet lavedes langt op i forrige århundrede.

men. Senere, især hen mod periodens slutning, kommer der noget gnidret og tørt, undertiden noget helt ubehjælpsomt over tegningen.

Det allervigtigste element i disse blomsterkranse er tulipanen. Den findes i alle afskygninger, fra store rød-hvide papegøje-tulipaner til næsten ugenkendelige vækster,

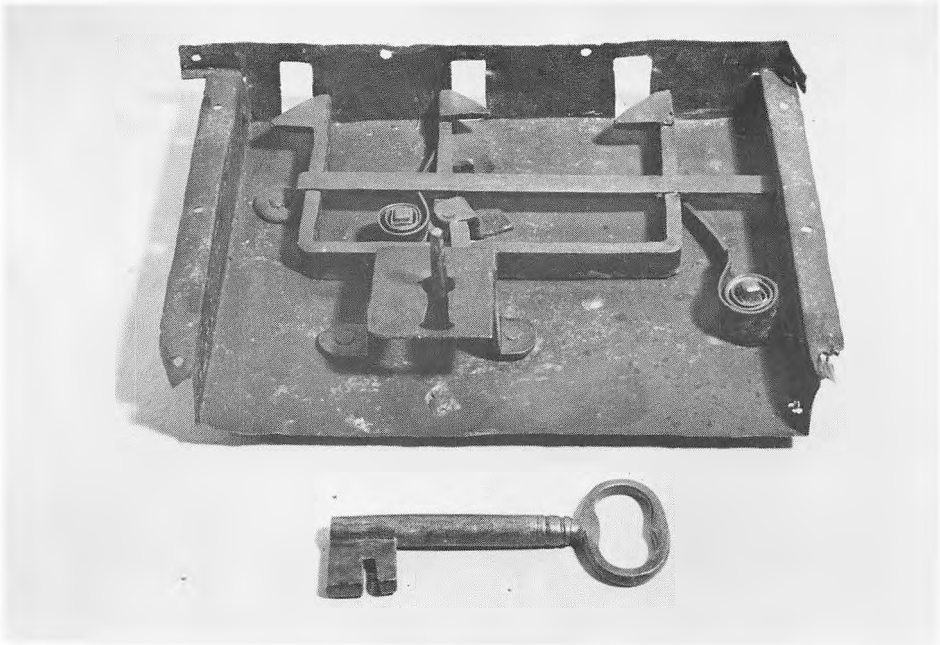

som sikkert er malet af folk, der aldrig havde set en tulipan. Denne er et hollandsk barok-motiv fra begyndelsen af 1600-tallet, og det menes, at den kan være nået frem til dekorationsmalerne i Danmark via senbarokke intarsia-arbejder (indlægninger). Jeg har tidligere nævnt den stærke holden ved en gang antagne møbelformer og dekorationsmåder, der betyder, at et folkeligt møbel kan være fremstillet meget senere, end det efter dets stiltræk skulle være. Denne retardering kan man se illustreret udmærket i brugen af den barokke tulipan langt op i Frederik den Syvendes regeringstid.

Fig. 39. Lås fra kisten fig. 37. Låsen er taget ud og ses fra kistens forside. De tre hager, der griber ind i tilsvarende øjer fæstnet til lågets underside, drejes af nøglen til side og tillader, at kisten åbnes. Nøglens kam har to halvdele, af hvilke den ene bevæger den midterste, den anden de to yderste hager.

Fig. III. Kiste af fyr. Skåne. Indvendig i låget er klæbet fire blade, stammende fra „Svea, Illustrerad Veckotidning", 1888, samt håndtegning med krone og „HC" i spejlmonogram. L. 1,43, br. 0,62, h. 0,73. Tvillinggården fra Gønge, Skåne.

Fig IV. Kiste af fyr. Mørkøv sogn, Holbæk amt. På låget er der rester af påmalede blomsterbuketter. Kister med disse guirlander forekommer flere steder på Sjælland i første halvdel af 1800-årene. L. 1,30, br. 0,55, h. 0,64. Engleruphuset.

HCD
1820

1841

A. S. J.
D. V. G.
1 8
3 8

Fig. 40. Kiste af fyr. Byrum sogn, Læsø. Grøn med røde beslagimitationer og rød/hvid påskrift. L. 1,42, br. 0,63, h. uden fodrammen 0,70, med denne 0,87. Læsøgården.

Alene eller sammen med tulipanen forekommer der mange andre mere eller mindre autentiske vækster. Rosen, som er almindelig i 1800-tallets skånske møbelmaleri og jævnligt forekommer i det danske, er til at identificere. Ofte ses imidlertid blomster, der er rene fantasifostre: Dekoration uden naturalistisk forlæg.

Dobbeltmotivet på kisternes forside kan bestå af meget andet end blomster: Cartoucher (skjolde) i mere eller mindre misforstået, men undertiden ganske fint opfattet rokokostil forekommer. Ligeledes guirlander, ophængt på knager eller i ringe (begyndelsen af 1800-tallet) og overflødighedshorn. Særlig i Østsjælland og Sønderjylland ses fra tiden omkring og lige efter år 1800 hankevaser. Førstnævnte sted træffer man endvidere figurer iklædt periodens dragter.

Fælles for næsten alle disse dekorationer er det, at de danner rammen om ejerens initialer samt et årstal. Ideen bag disse påskrifter var som nævnt overtaget fra adelskisterne og hører i høj grad sammen med en væsentlig side af kistens funktion. Det var nemlig sædvanligt, at en piges udstyr samledes her – noget, der har fået eftertiden til at kalde dem brudekister. Skikken, der har været udbredt over det meste af Europa, er gammel og særlig kædet sammen med kvindens brug af kisten.

Mens det i sidste halvdel af forrige århundrede var almindeligt, at navnet blev skrevet helt ud, brugtes tidligere kun initialerne. K P D kan således betyde Karen Peders Datter. I visse egne af landet – bl.a. i Østjylland – føjedes der ofte yderligere et bogstav til. Kisten på fig. I, der stammer fra Randers-egnen, har foruden bogstaverne AIS (vel Anders Jensen) et K, der står for Kærby. Det er ikke altid umiddelbart til at afgøre, på hvilket tidspunkt i ejerens tilværelse initialer og årstal er påmalet. Den fynske kiste på fig. II har i det midterste beslagbånd foroven på forsiden udhugget MND 1781. Og i blomsterkransene er malet MND 1794. Hvis det er samme person, angiver de to årstal da pigens fødsels- og konfirmationsår? Givet er det nok, at kisterne ofte er anskaffet eller bemalet i forbindelse med de store højtider i ejerens liv: Fødsel, dåb eller konfirmation. Det ses f.eks.

Fig. 41. Bagsiden af kisten fig. IV. Her ses tydeligt spor af skrubhøvlingen, der – fordi det drejer sig om en bagside – ikke er slettet med videre høvling. Bemærk også hængslerne.

på den af kisterne i Pebringegårdens øverstestue, der har tilhørt en af gårdens tidligere ejere, Clemmen Jensen, der var født i 1843 (fig. 44). Når årstallet på hans kiste er 1857, må det betyde, at han har fået den omkring det tidspunkt, hvor han blev konfirmeret. Det gælder derimod ikke hans hustru, Maren Andersen, der blev født i 1850. På hendes kiste findes årstallet 1853 (fig. 45).

Mange bondekister er blevet overmalet flere gange, og hver gang er de blevet forsynet med nye årstal og initialer. Det skyldes, at det var almindeligt, at disse kister gik i arv, eventuelt fra moder til datter. Kisten fra Rømø på fig. 52 giver et meget illustrativt eksempel herpå, idet man ved de to ejerskift ikke har givet den ny bundfarve, men blot påmalet nye initialer og årstal oven i de gamle.

Selv om det var almindeligt, at kisten var kvindens personlige ejendom, er det meget ofte forekommet, at mænd har været ejere af dem. Og i kisternes seneste periode ser det endda ud til, at de oftest bærer mandsnavne. Men på det tidspunkt var der også kommet et nyt gemmemøbel til, der måske bedre kunne beskytte de i reglen langt sartere kvindeklæder: Dragkisten eller kommoden; og man var begyndt at bruge klædeskabe.

Livet igennem var standkisten og dens indhold en højst personlig sag, som man flyttede med sig, når man blev gift eller skiftede plads. Bærehankene på enderne vidner klart om møblets funktion som personlig genstand, der fulgte ejeren. Det var ikke altid, der var plads i karle- eller pigekammer til tjenestefolkenes kister. De stod så side om side med familiens gemmemøbler i storstuen. I periodens seneste del, op mod år 1900, brugte tyendet ofte skabe i stedet. Men kisten kunne endnu efter sidste århundredskifte anvendes af karle til deres personlige ejendele. Pigerne havde da gerne en lille dragkiste eller kommode.

Dekoreringen af kisternes forside med kranse holdt sig til op omkring forrige århundredes midte. Efterhånden som tiden gik, blev udførelsen mere og mere

Fig. 42. Kiste af eg, fødderne dog af fyr. Dannemare sogn, Lolland, Maribo amt. Grønblå. På låget røde beslagimitationer. Blomsterkransene med gullige og røde blomster og grønne blade. L. 1,11, br. 0,57, h. med fødder (0,12) 0,75. Dannemarehuset.

Fig. 43. Kiste af fyr. Tystrup sogn, Sorø amt. Grøn med mørkebrune bånd. Heri skabelonmalede røde blomsterhoveder. Overflødighedshornene gule med røde streger og grøn/hvid/røde blomster. Mellem disse: IHS 1846. Under den nuværende grønne maling ses spor af en mørk farve. Indvendig i låget er bl.a. indklæbet modebillede fra omkring 1800. L. 1,40, br. 0,63, h. 0,68. Tystruphuset.

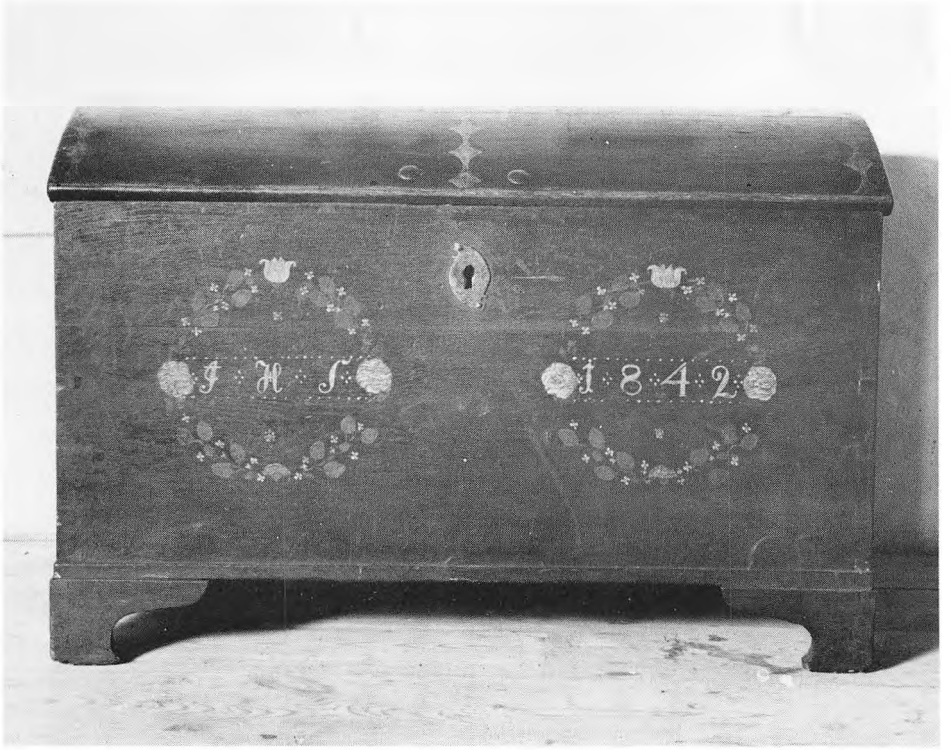
J H S
1842

Fig. 44. Kiste af fyr. Karise sogn, Præstø amt. Rødbrun mahogni (?)-ådret maling med gule skabelonmalede dekorationer. Clemmen Jensen, der fødtes 1843 og døde 1924, var arvefæster på museets Pebringegård. Han var gift med Maren Andersen, hvis kiste ses på fig. 45. Kisten har læddike med hemmeligt rum, hvortil man kommer ved at trykke på en liste på læddikens forside. L. 1,42, br. 0,65, h. 0,75. Pebringegården.

Fig. 45. Kiste af fyr. Karise sogn, Præstø amt. Rødbrun ådret maling med navn og årstal i hvidt. Maren Andersen, der var gift med Clemmen Jensen (se kiste fig. 44), fødtes 1850 og døde 1928. De var forældre til Pebringegårdens sidste ejer, Hans Jensen. Under det nuværende lag maling, der må stamme fra omkring århundredskiftet, anes en dekoration, der meget minder om kisten på fig. 44. Årstal og navn er det samme. Også denne kiste har læddike med hemmeligt rum. L. 1,43, br. 0,65, h. 0,68. Pebringegården.

Fig. 46. Kiste af fyr. Tystrup sogn, Præstø amt. Ådret maling, „ramtræ" som eg, „fyldinger" som valnød (?). Under nøgleskiltet læses: KMMS 1865. Kisten har tidligere været blåmalet. Indvendig i låget kistebillede. L. 1,28, br. 0,63, h. 0,66. Kalvehavehuset.

Fig. 47. Kiste af fyr. Ellested sogn, Svendborg amt. Gulgrå maling. Har tilhørt Helge Hellesen, der var søn af den sidste møller på museets vandmølle fra Ellested. H. Hellesen blev senere gårdejer. Omkring 1900. L. 0,80, br. 0,43, h. 0,40. Den fynske Vandmølle.

skematisk, og et stykke ind i 1800-tallet begyndte malerne at udføre dekorationen helt eller delvis ved hjælp af skabeloner. Det er tinplader, hvori der er udskåret et negativt aftryk af det mønster, der ønskes malet. Når de skal anvendes, lægges de på den flade, der skal dekoreres, og farven duppes med en pensel gennem udskæringerne. Kisten på fig. 43, der stammer fra Sorø-kanten, er dateret 1846. Den er foruden med de korslagte overflødighedshorn smykket med påmalede, omløbende beslagbånd, der på mørk bund viser rækker af lilje-agtige blomsterpar i skabelonmaling.

Fig. 48. Kiste af fyr. Viderø sogn, Færøerne. Blåmalet. L. 0,78, br. 0,38, h. 0,39. Hus fra Mule.

Fig. 49. Læderbetrukket kiste med karmlåg. Formentlig Slesvig eller Holsten. Beslag af messing. I det sorte læder er præget bl. a. planteslyng. Kisten, der indvendig er betrukket med lærred, har formentlig oprindelig haft (kugle)fødder. 1700-årene. L. 1,30, br. 0,59, h. 0,68. Ejderstedgården.

Fig. 50. Kiste af eg. Med karmlåg. St. Peters sogn, Ejdersted amt. Rødbrun ådret maling. Kisten har hjul for at lette transport, f.eks. ved bjergning under en ildebrand. Formentlig 1700-årene. L. 1,44, br. 0,70, h. uden hjul 0,82. Ejderstedgården.

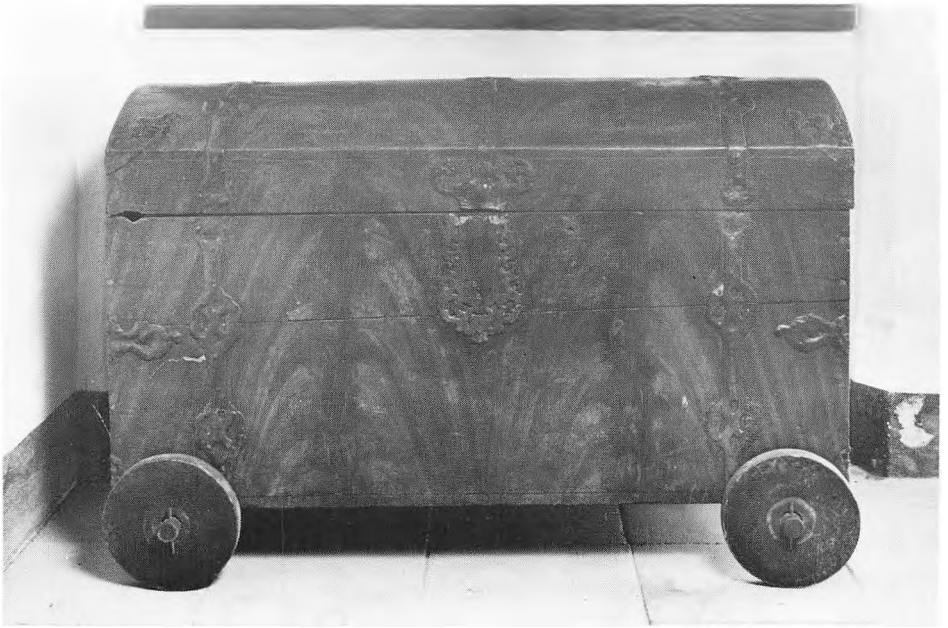

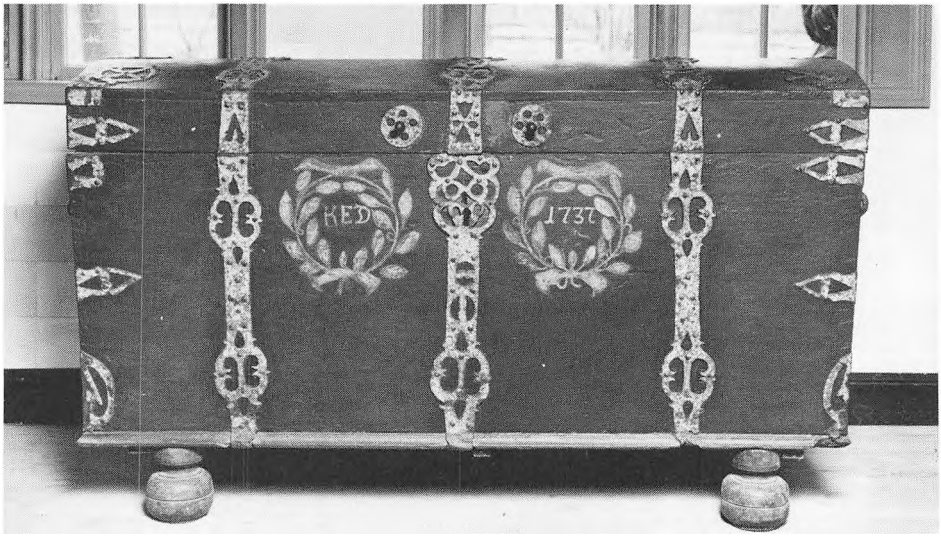

Fig. 51. Kiste af eg. Med karmlåg. Møgeltønder sogn, Tønder amt. Grøn med hvide jernbeslag og gullige bladkranse. L. 1,48, br. 0,65, h. 0,72. Sønder Sejerslevgården.

På dette tidspunkt var man her og der begyndt at opgive det brogede dekorationsmaleri på landet. I stedet trådte – særlig fra årene efter 1850 – en camouflering af det simple fyrretræ med en bemaling, der skulle få tingen til at se ud, som om den var fremstillet af en ædel træsort. Denne såkaldte ådrede bemaling blev udført ved, at man over en bundfarve strøg et lysere eller mørkere lag oliefarve og – endnu mens dette var vådt – ved hjælp af stålkamme og forskellige pensler trak „årer" i farven. Når det var udført bedst, kom det til at ligne lakeret naturtræ, nød, eg eller mahogni, i skuffende grad. Når man udførte denne behandling, skyldtes det i mange tilfælde et ønske om at modernisere gammelt, men stadig anvendeligt inventar, eventuelt således at det kom til at stå til nyindkøbte møbler i en mere „borgerlig" stil, af fineret og poleret træ. Herved har det kunnet forekomme, at en egetræskiste i brogede farver er blevet overmalet med – egetræsmaling!

Hvor man brugte en ådret bundfarve, var det i Danmark – i modsætning til Skåne – kun sjældent, at man brugte blomsterkranse som dekoration. Det ville også have passet dårligt til den tilstræbte „borgerliggørelse" af inventaret. Meget oftere malede man nu initialer og årstal alene, således som det også kunne fore-

Fig. 52. Kiste af fyr. Med karmlåg. Rømø. Grøn med hvide beslagimitationer. Påskrift i hvidt og rødt. Tre sæt navnetræk malen oven i hinanden: PIH MPH 1750, Bodel Peders Holm 1769, og Maria Tønnis P Laustens Datter 1826. L. 1,15, br. 0,58, h. 0,64. Rømøgården.

komme på sene kister, der endnu var malet i de gamle kulører. Tal og bogstaver var i så fald meget større end hidtil og præget af en slags „skønskrift"-stil (se fig. 40). Det var dog ikke altid, at navn og årstal stod alene. Langt almindeligere var det, at den fra blomstermalingens tid kendte opdeling af forsiden videreførtes, nu blot i form af en skabelonmalet indramning med palmetter som hjørner i et liniemønster. På disse sene kister var navnet ofte skrevet helt ud med latinsk håndskrifttype. Mange kister var efter midten af forrige århundrede dekoreret på en sådan måde, at man fik indtryk af en opdeling af forside og eventuelt låg i ramtræ og fyldinger. På kisten fig. 46 er „ramtræet" egetræsådret, mens „fyldingerne" imiterer valnøddetræ.

Kisten med de nedefter indadskrånende sider forblev gennem lang tid nogenlunde uændret af form. Men i dens sidste årtier som stuemøbel er der en tendens til, at den bliver mere kompakt i formen: Lidt kortere og højere og med kraftigere buet låg. Det ses tydeligt, hvis man sammenligner kisten fig. 42 fra 1843 med den 62 år ældre kiste på fig. II.

En meget stor del af de standkister, der er bevaret op til vor tid,

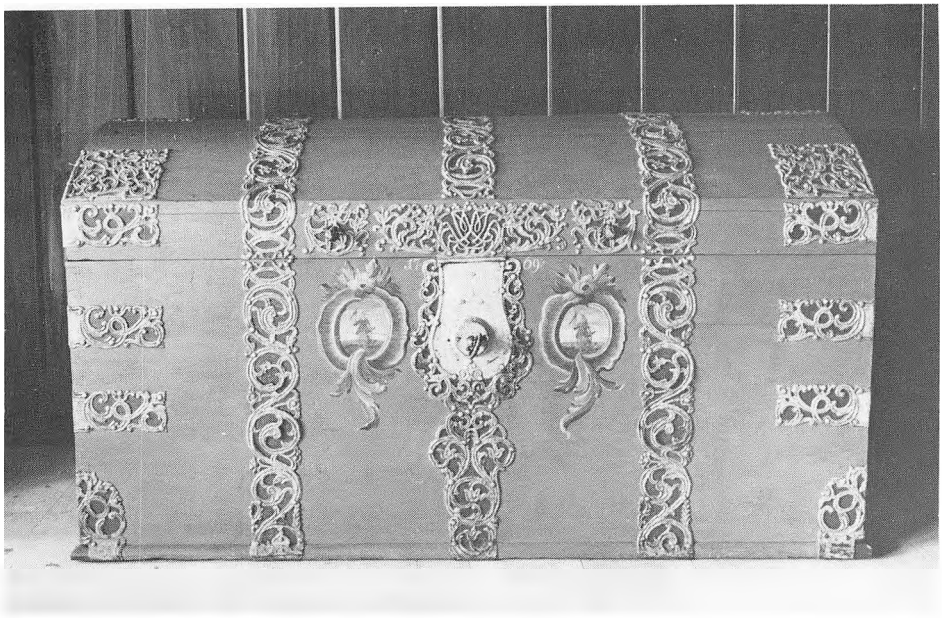

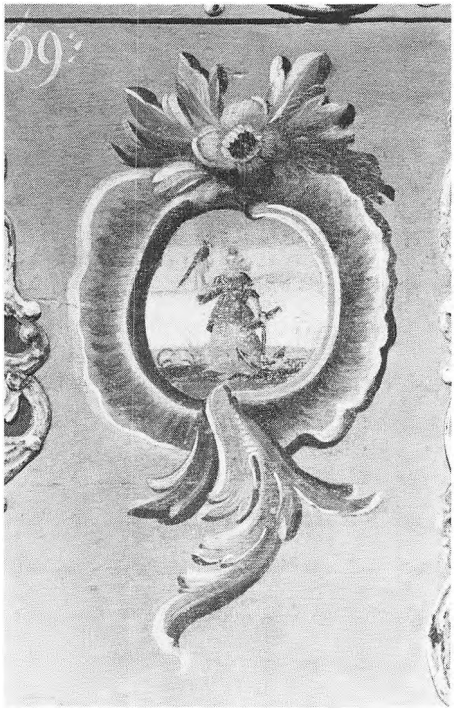

Fig. 53. Kiste af eg. Med karmlåg. Broager sogn, Sønderborg amt. Rød med hvide jernbeslag. Bag udhugningerne i disse er der blåmalet. Cartoucher i blåt og hvidt; begge indrammer en allegorisk figur („Håbet"), se fig. 54 samt omslagets for- og bagside. Over låsen i slyngmonogram: MIS (?), derunder årstal: 1769. Grøn overmaling, dateret 1826, fjernet på museet. L. 1,60, br. 0,77, h. 0,89. Gårdstuehuset fra Barsø.

Fig. 54. Detalje af forsiden af kisten fig. 53. I cartouchen ses kvindeskikkelse med anker og fugl, der formentlig symboliserer „Håbet". Kisten stammer fra en egn, hvor søfarten på dette tidspunkt var et vigtigt erhverv. Se også omslagets bagside.

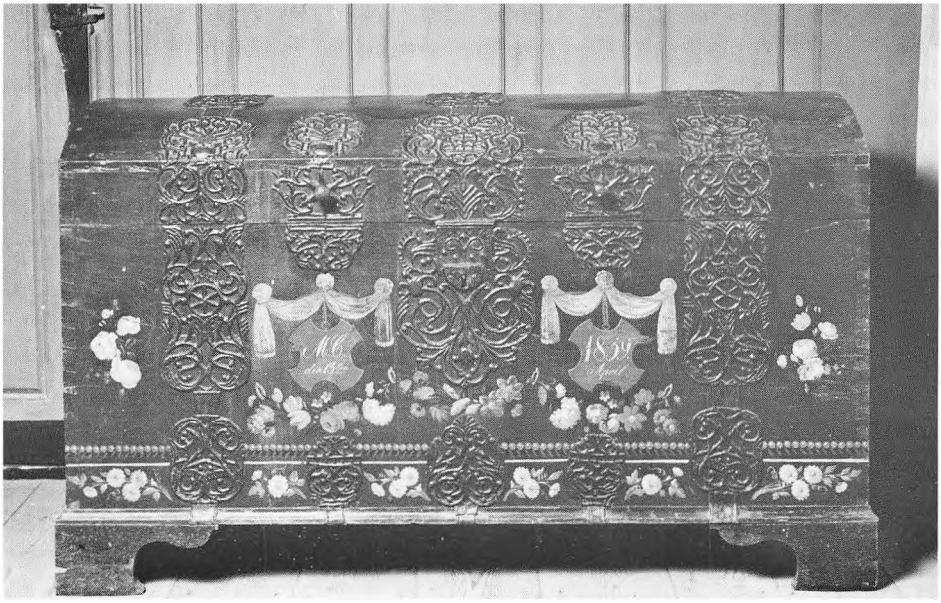

Fig. 55. Kiste af eg. Med karmlåg. Sønderjylland. Grøn med sorte jernbeslag og blomsterranker i hvide, gule, grønne, røde og blå farver. Draperierne er blågrønne med gule kanter (frynser?) og røde bånd. I de blå skjolde læses: M.C. den 13ten April 1839. Bemærk, at blomsterranken under skjoldene hænger i ringe (jfr. kisten fig. IV). L. 1,57, br. 0,71, h. 0,96. Sønder Sejerslevgården.

har oprindelig stået på stampet lergulv. Det gælder særlig dem, der har haft deres plads i daglige opholdsrum. Kun sjældent har disse gulve været ordentlig tørre – og kunne i øvrigt heller ikke holde, hvis de tørrede for meget ud. Derfor har man gennem tiderne sørget for at holde møblernes hovedmasse fri af gulvene. Det ses tydeligt allerede ved de ældste kister, fodkisterne, hvis forlængede hjørneplanker har tjent til at sikre luftcirkulation omkring møblet. Renæssancens kister stod gerne på en fodramme. Senere har man forsøgt at opnå det samme ved at stille kisten på et par fremspringende fodplanker eller ved at forsyne den med kugleben. I de senere århundreder har det været almindeligst at anbringe den på et par løse bukke med planke- eller kuglefødder. I forrige århundrede begyndte man igen at lade fødderne indgå som en del af kistens opbygning, enten i form af en hel fodramme eller som små, udsavede bræddevinkler, der var sømmet til bunden. Meget ofte er

fødder eller bukke gået til netop på grund af den fugt, de har skullet beskytte kisten og dens indhold mod.

En malet dekoration på kistelågenes inderside, således som den ofte er forekommet bl.a. i dele af Sverige, har man som nævnt praktisk taget ikke kendt i Danmark. Da det imidlertid ikke har været ualmindeligt, at man har vist møblets indhold frem for gæster, finder man ofte billedark opklæbet på lågets inderside. Foruden at virke som pynt har disse forhindret, at der er faldet for meget støv ned på indholdet gennem de revner i låget, der uvægerlig er opstået, efterhånden som træet er tørret ud. I helt sen tid har man undertiden tapetseret kisterne indvendig ud fra samme ønske.

I Sønderjylland, op til omkring Kongeåen, har man i alt overvejende grad brugt den såkaldte karmlågskiste, der er karakteristisk ved, at låget forneden er styrket med en planke på højkant – en „karm". Kistetypen, der oprindelig stammer fra slutningen af 1600-tallet, er kommet til Dan-

Fig. 56. Kiste af eg. Med karmlåg. Broager sogn, Sønderborg amt. Grøn med skabelonmalede dekorationer i rødt, gult og sort. Under de gule kroner: CG 1850. Denne kiste repræsenterer en gruppe store, skabelonmalede kister fra omkring midten af forrige århundrede, alle stammende fra Sønderborgegnen. L. 1,62, br. 0,69, h. 0,82. Endnu ikke udstillet.

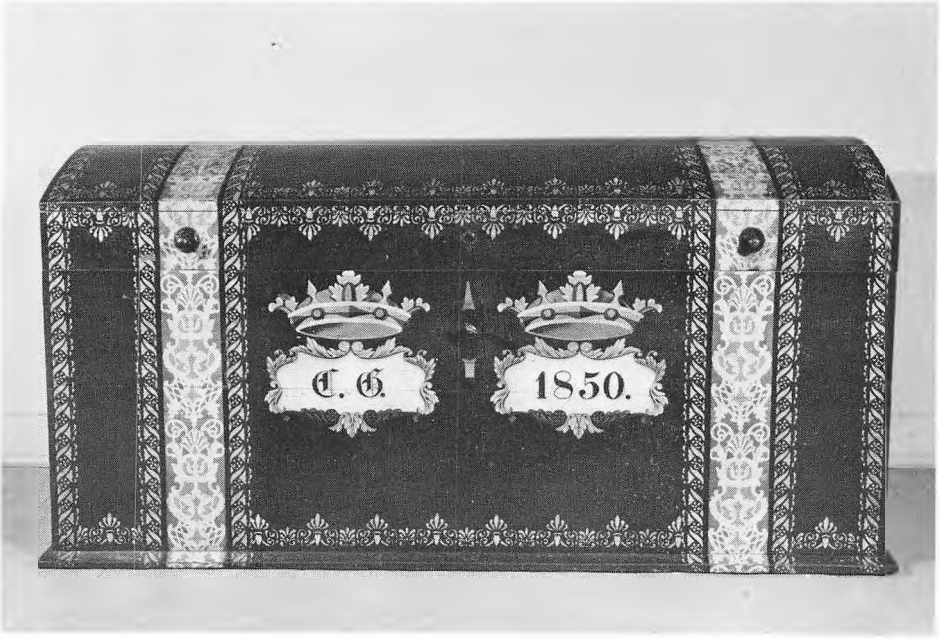

mark fra Nordtyskland, hvor den – som her – har været ret udbredt ved siden af andre typer. I dens hjemland kaldes den „Koffer" (= kuffert), hvilket angiver dens oprindelige funktion som rejsekiste. Den har i Danmark formentlig været den sidste kistetype, der – især vel som rejsekiste – har været anskaffet af andre end bondestanden samt borgere i mindre byer.

Karmlågskistens funktion af bl.a. rejsekiste fremgår meget tydeligt af de stadig bevarede eksemplarer, der er overtrukket med sort læder som beskyttelse mod rejsens smuds og væde. De har ofte beslag af det bestandige messing (fig. 49).

Karmlågskisterne, der har lodrette sider, er altid sinket sammen i hjørnerne, og deres vigtigste dekoration er de ofte meget prangende jernbeslag. Udskåren dekoration på disse kister kendes ikke. Beslagene kan naturligvis have haft en vis forstærkende virkning, men når de som på den ellers me-

Fig. 57. Kiste af fyr. Med karmlåg. Emmerlev sogn, Tønder amt. Lys, brun egetræsådret maling med sorte beslagimitationer. Røde blomster med grønne blade. C. N. Clausen overtog i 1874 museets gård fra Sønder Sejerslev, og han moderniserede straks stuehuset. Kisten blev opmalet fem år senere. Under den nuværende maling ses et ældre, grønt lag med spejlmonogrammer og årstallet 1833. L. 1,30, br. 0,62, h. 0,71. Sønder Sejerslevgården.

get rigt beslåede kiste på fig. 55 helt mangler over hjørnerne, der vil være den mest udsatte del, blottes beslagene som ren dekoration.

I modsætning til, hvad der ellers er almindeligt, har karmlågskisterne sjældnere læddike.

På en gruppe af disse kister – vistnok især af østslesvigsk herkomst – udgør låsen en væsentlig del af dekorationen, da den er anbragt udvendigt (fig. 53). I denne rige egn af landet minder de kraftige låsetøj og beslag os om kistens almene funktion af opbevaringssted for værdier. Alle danske kister er forsynet med låsetøj, men de sønderjyske overgår alle andre i håndværksmæssig kvalitet og en – relativ – u-opdirkelighed.

At kister af enhver art skulle kunne flyttes, ses af de hanke, de altid er forsynet med. Men en fuld kiste var tung, og undertiden opstod der situationer, hvor en sådan skulle kunne flyttes hurtigt. Brændte nemlig gården eller huset, drejede det sig om minutter, før det var for sent at redde noget overhovedet. Derfor forsynede man i Slesvig undertiden kisterne med små hjul, hvilket betød, at de hurtigt kunne bringes i sikkerhed (fig. 50). Fra Nordtyskland kendes skabe, der på samme måde er sat på hjul.

Ofte var karmlågskisterne foruden med beslag forsynet med malet dekoration. Disse bemalinger gennemløber samme udvikling som i resten af Danmark. Dog ses blomsterkransen sjældnere hernede. Forsiden domineres derimod ofte – fra en gang efter midten af 1700-tallet – af det for Slesvig-Holsten så karakteristiske spejlmonogram, der undertiden kan være forsynet med så mange slyngninger, at det er vanskeligt at tyde. Det kan indgå som en del af beslagenes forsiring, men er oftere malet på. Desuden kan ses rokoko-kartoucher i slutningen af 1700-årene. Hankevaser med blomster er ikke ualmindelige i begyndelsen af 1800-årene.

Et stykke op i forrige århundrede begynder også i disse egne af landet forfaldet i de malede dekorationers kunstneriske kvalitet. Men områdets velstand sikrer stadig en relativt højere standard. De seneste karmlågskister har, som så mange kister i resten af kongeriget, ikke mere jernbeslag, men blot malede beslagimitationer.

Fig. 58. Skibskiste af fyr. Lønne sogn, Ribe amt. Brunmalet; hanke af reb. Tidligere grå-malet. Indvendig i låget et lille maleri af tremastet skonnert. L. 0,96, br. 0,48, h. 0,46. Lønnegården.

I områder, der havde tilknytning til søfarten, var det en selvfølge, at mændenes skibskister havde deres plads i en stue eller et kammer, når de var hjemme. Dette gemmemøbel har fået en særlig udformning, bestemt af et ønske om stabilitet, når det var opstillet om bord: Skibskisten er gerne bredest forneden. Den har i øvrigt oftest hanke af reb, og låget er fladt, således at den om bord under trange pladsforhold har kunnet bruges som siddemøbel. Den har gerne læddike, men det er vist ualmindeligt, at den er smykket med malet dekoration udvendig. Den er blot ensfarvet, undertiden med voksdugsbetræk over låget. Indvendig i dette kan man træffe små malerier eller initialer og årstal. Disse udsmykninger ville for hurtigt blive ødelagt af stød og knubs, hvis de sad på ydersiden.

Skabe

I forrige afsnit har vi set, at kisterne udgjorde en møbelgruppe af meget høj alder. De har været i brug lige så langt tilbage, som vor bestand af bevarede møbler rækker, og vi konstaterede, at de i de mest velhavende kredse gik af mode i løbet af 1600-tallet, selv om man her til begrænsede formål godt kunne fremstille dem endnu i måske et århundrede. Hos den mindre velsituerede vil vi have set, at kisterne endnu var i fuld brug omkring midten af forrige århundrede. Først en gang i slutningen af 1800-tallet måtte kisten endeligt vige for andre opbevaringsmøbler.

Et af disse var skabet, der jo endnu er i fuld brug. Så vidt vi i dag kan se af de bevarede ting og de skriftlige kilder, er imidlertid også skabet gammelt i Danmark. Vi har bevaret kirkeskabe fra sengotisk tid, og der findes oplysninger om løse skabe i private hjem i middelalderlige kilder, selv om det ikke er mange. Men fra 1500- og 1600-årene begynder de at dukke op for alvor også i bondemiljø. Ikke de store klædeskabe, der først langt senere overflødiggjorde kisterne, men mindre typer, der især var beregnet til at rumme værdisager og forskelligt husgeråd. Skabet er altså i vidt omfang blevet brugt i alle sociale lag på een gang. Det har måske ikke i så høj grad været tilfældet med kisten, der langt tidligere gik af brug hos de velstillede dele af befolkningen end blandt bønderne.

Mens kisterne udgør en mobil møbelgruppe, har mange skabe – især de tidlige – været indbygget på forskellig måde, afhængig af byggeskikken. Enten i en murniche, således at kun forsiden er udsmykket og beregnet til at blive set, eller som en del af en træpanelvæg. Dette sidste kan man især se op langs den jyske vestkyst, og da ganske særligt på øerne i Vadehavet: Rømø og Fanø, hvis skipperbefolkning stod i forbindelse med det frisiske område. Det samme var tilfældet med Læsø, der havde tilsvarende søværts forbindelser.

Det, at skabene har været indbygget, betyder at mange er gået til sammen med husene. Men det fortæller os også, at de næppe i samme grad som kisterne har været knyttet til bestemte personer og fulgt disse. Denne funktion møder vi først rigtigt, når vi kommer frem til klædeskabene, der overtog en stor del af kisternes rolle.

I den periode, hvor skabe og kister er i brug samtidig, vil vi se, at der sker en differentiering af de to møbelgruppers funktion. Langt op i tiden, indtil omkring 1750–1800, rummer skabene mest mindre ting, som det ikke vil-

Fig. 59. Skabsbord af fyr. Nordfyn. Grønt med røde profileringer. Fyldingerne olivengrønne, pladen brun. L. 2,16, br. 0,73, h. 0,87. Lundagergården.

le være praktisk at pakke ned i kister. Måske mindre linnedsager, men ellers mest husgeråd og mindre værdigenstande samt mange forskellige daglige brugsting, som det gerne skulle være let at få fat i. Og så endelig maden. Ikke det store forråd, men den daglige forsyning, som det var mest praktisk at have så nær bordet som muligt. Så længe kisterne var på mode, vil man derfor også se, at mange af de skabe, der fremstilledes, var små (f.eks. hængeskabe), eller i hvert fald i deres opdeling viser, at de har rummet småting (flerrumsskabene). Først med klædeskabenes fremkomst forsvinder denne begrænsning i indholdets størrelse endeligt.

Det ser ud til, at kisten som gemmemøbel holdt stand over for skabet længere i det østlige Danmark og Skåne, end det var tilfældet i Jylland, hvis sydlige dele kan opvise nogle af de første egentlige klædeskabe i landet. Dette kan måske føres tilbage til de varierende vilkår, hvorunder bondebefolkningen i de enkelte landsdele har levet. Det ses i mange forskellige forbindelser, når man studerer de materielle forhold, at en velhavende befolkning

Fig. 60. Skab af eg. Såkaldt femrumsskab. Ostenfeld sogn, Husum amt. Efter Ostenfeldegnens sædvane er træværket umalet. I mellemste „etages" kapitæler indskåret: ANNO 1666. Der kendes flere af disse skabe; de menes at være lavet i Husum af enten Nickels Hansen Snitker, dennes søn Hans Nickels eller håndværkere, der har lært hos dem. H. 2,36, br. 1,58, dyb. 0,58. Ostenfeldgården.

eller befolkningsgruppe er langt mere tilbøjelig til at optage nyheder end en fattig, der har svært nok ved at klare dagen og vejen. Dette menes f.eks. at kunne give forklaringen på den danske bondes overtagelse af renæssancestuen fra borgerlige kredse omkring 1600. På det tidspunkt var nemlig bondens frihed og velstand endnu ikke frataget ham af godsbesiddere og krone. Omvendt ses det, at rokokoen, hvis blomstringstid på landet falder omkring tredie fjerdedel af 1700-tallet, aldrig bliver optaget af den sjællandske bonde, som netop i tiden op mod stavnsbåndets løsning havde en af sine usleste perioder.

Teknisk set er de fleste af de skabe, vi i det følgende vil se på, fremstillet efter omtrent samme skema. Sider, forramme og bagklædning er på ældre skabe gerne

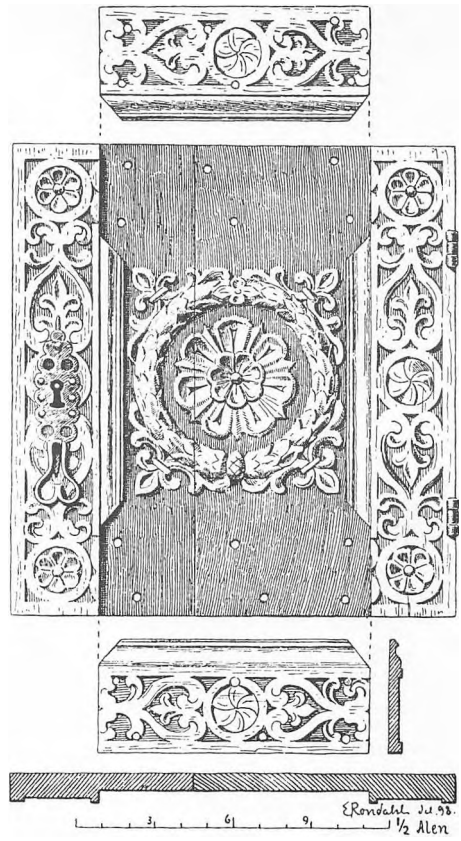

Fig. 61. Skabet på fig. 60 har låger med falske fyldinger. De er i virkeligheden massive plankelåger. Her ses, hvorledes effekten er opnået. Lågen stammer fra det andet af de to store skabe i Ostenfeldgårdens pisel.

samlet med små trænagler uden anvendelse af lim. Ofte er top og bund sinket sammen med siderne. På de ældste af skabene er dørene massive træplader, på hvis forside er naglet lister, der skal imitere ramtræ (fig. 61). Senere – fra en gang i 1700-årene – er dørene lavet som ægte fyldingskonstruktioner, hvor en tynd træflade holdes på plads af noter i en ramme, der er tappet eller bladet sammen og fornaglet med trædyvler. Gesimser og andre lister er fæstnet til skabskroppen med trænagler. Fra en gang efter midten af forrige århundrede bliver det almindeligt at lave også de landlige skabes bagklædninger som en slags fyldingskonstruktion af tynde, sammenlimede brædder. Det er uden tvivl en følge af den lettere adgang til maskiner ved forarbejdningen af træet. Vi er også ved at nærme os det tidspunkt, hvor der for alvor bliver tale om seriefabrikation af møbler i større stil, med anvendelse af limning og sømning i samlingerne.

Oprindelig skete oparbejdningen af trædelene rent manuelt: Træet blev skåret op i planker og brædder med en rammesav over en savgrav. (En sådan kan på museet ses ved landhåndværkerhuset fra Kalvehave). Eller det købtes fra udlandet i færdigskåret stand i den nærmeste købmandsgård. Dernæst høvledes det op, således at de enkelte stykker blev rette og fik en jævn overflade. Først brugtes skrubhøvlen med det let buede blad (spor af dette ses ofte på bagsiden af gamle møbler). Dernæst fulgte slethøvlen eller – hvis det var meget store flader – den lange rubank. Til den sidste forarbejdning kunne man endelig bruge

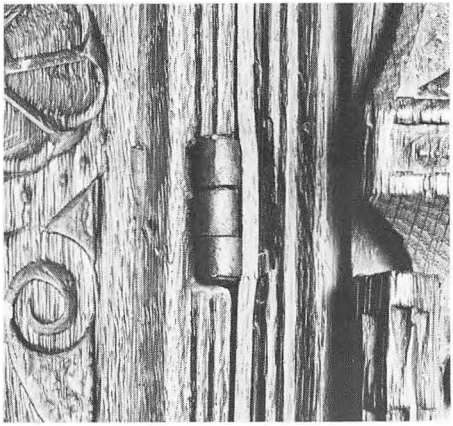

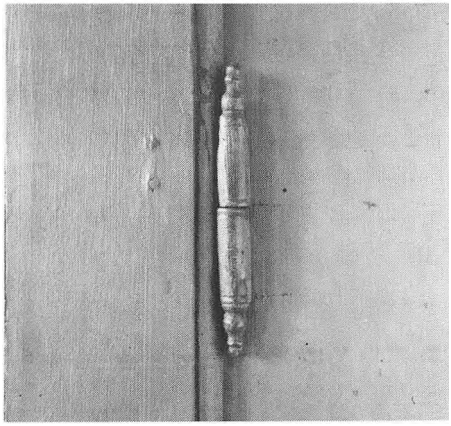

Fig. 62. Detalje af skabet fig. 60. Bladhængsel på den midterste låge.

Fig. 63. Detalje af alkovelåge i Rømøgården. Øskenhængsel.

Fig. 64. Detalje af skabet fig. VII. Hamborghængsel.

Fig. 65. Til venstre: Smæklås fra skabet fig. 95. Til højre: Lås fra skabet fig. VII.

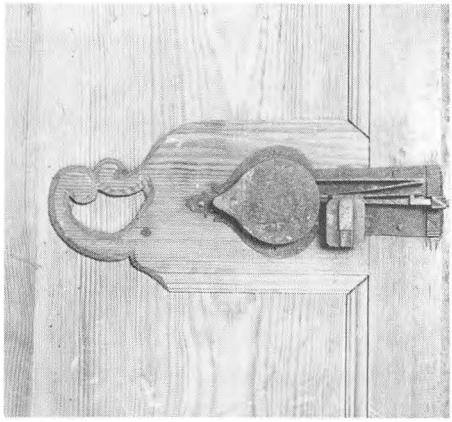

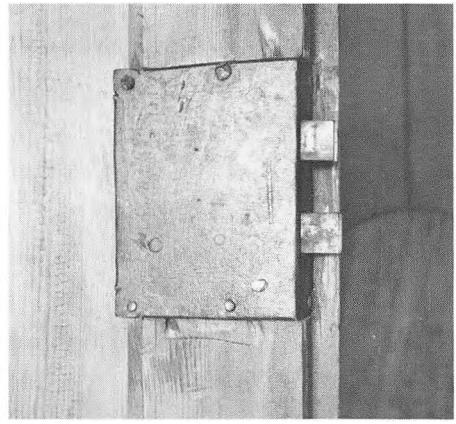

Fig. 66. Skænkeskab af fyr. Fyn. Brunådret maling. Den øverste låge åbner vandret (skænkeklap). Hylder i alle rum. Formentlig omkring 1700. H. 1,72, br. 1,52, dyb. 0,55. Lundagergården.

pudshøvlen. Lister lavede man med profilhøvle, der havde jern, der var tilslebet i den ønskede facon. Mange af disse stykker værktøj anvendes den dag i dag. Det gælder pudshøvlen, men også f. eks. stemmejern, save og borsving. Selve borene er forbedret i flere omgange, sidst vel med indførelsen af snegleboret fra begyndelsen af 1800-tallet. De mange snedkerimaskiner, vi i dag bruger, stammer ligeledes fra begyndelsen af forrige århundrede, men blev først udbredt omkring sidste århundredskifte – på landet endnu senere.

Som kisterne har skabene næsten altid været forsynet med låse. Endnu i 1700-årene var det gerne fritliggende smæklåse, efter den tid mest almindeligt indstemte plade- eller rigellåse (se fig. 65), i øvrigt af en type, der endnu i dag bruges meget som møbellåse. Låsen markerer skabene som opbevaringssted for værdier.

Der brugtes flere forskellige typer hængsler, afhængig af både tidspunkt, tradition og den omhu,

Fig. 67. Kandeskab af fyr. Nordfyn. Grønt med røde profileringer. Formentlig sidste halvdel af 1700-årene. H. 1,90, br. 1,45, dyb. 0,30. Lundagergården.

Fig. 68. Indbygget skænkeskab af fyr. Vemb sogn, Ringkøbing amt. Grønmalet. Begge låger åbnes vandret. Formentlig omkring 1800. H. 0,87, br. 0,85, dyb. 0,37. Vembgården.

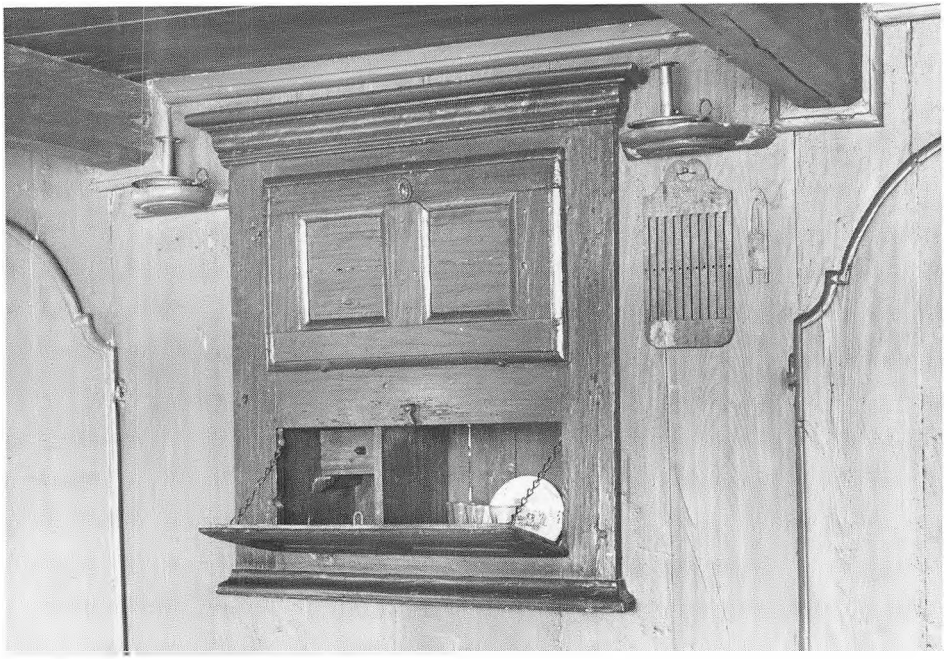

Fig. 69. Skab af eg. Tellingsted i Ditmarsken. Umalet og vokspoleret. Indlægninger i ibenholt. Formentlig lavet omkring 1650 i Emden i Østfriesland som eksportmøbel. H. 2,04, br. 1,35, dyb. 0,51. Ejderstedgården.

der har kunnet ofres på det enkelte møbel. Det primitive øskenhængsel ses undertiden, mest på mindre låger. Mere almindelige har blad- og små hamborghængsler været (fig. 62, 64). Bladhængslet er som type betragtet ældst og har på enklere skabe været anvendt et stykke op i forrige århundrede. Fra begyndelsen af 1700-tallet begynder man at bruge den slags hængsler, der stadig anvendes: Små hamborghængsler, der gør det muligt at løfte døren af. Disse er – som bladhængslerne undertiden kunne være det – i reglen stemt ind i såvel forramme som dørens ramtræ og har siden forrige århundredes midte været langt de almindeligste skabshængsler.

Inden vi i det følgende gennemgår en række af de udformninger, skabet gennem tiderne har fået, må det nævnes, at man i de fleste egne af landet har brugt en kombination af skab og bord. Disse skabsborde kendes også fra

Fig 70. Hængeskab af fyr. Fränninge sogn, Malmøhus len. Tresidet facade. Rester af mørkegrøn maling bl. a. i blændingerne og på listerne, samt af blomsterdekoration på lågen. Påskrift: MKS 1803. H. 0,92, br. (forside) 0,40. Dørrødhuset.

Fig. 71. Hængeskab af eg. Frørup sogn, Svendborg amt. Nu umalet. Formentlig første halvdel af 1600-årene. H. 0,68, br. 0,70, dyb. 0,31. Ørlæksmedien.

Fig. 72. Hængeskab af fyr. Visby sogn, Tønder amt. Brunmalet. H. 0,75, br. 0,67, dyb. 0,37. Sønder Sejerslevgården.

Sydsverige og Slesvig-Holsten, men da skabsfunktionen var sekundær, vil de ikke blive behandlet her.

En af de gamle skabstyper i Danmark er flerrumsskabet til opbevaring af mindre genstande. I denne gruppe findes flere forskellige udformninger, der alle er overtaget fra den borgerlige møbelkultur. De to meget store egetræsskabe i Ostenfeldgårdens pisel (storstue) er eksempler på denne skabstype, der i velhavende kredse har været i brug i Danmark siden 1500-årene (fig 60). Forsiden, der her er opdelt i arkade-beslagværk og rosetter i renæssanceform, rummer – hvad der var meget almindeligt – fem døre af forskellig størrelse. Heraf skabstypens navn: Femrumsskab. Skabene har nok oprindelig været malet, og man mener, at de har været beregnet til opbevaring af linned.

Øjensynlig har de tidligere været indbygget. Der kendes flere skabe af denne type fra Husum-egnen

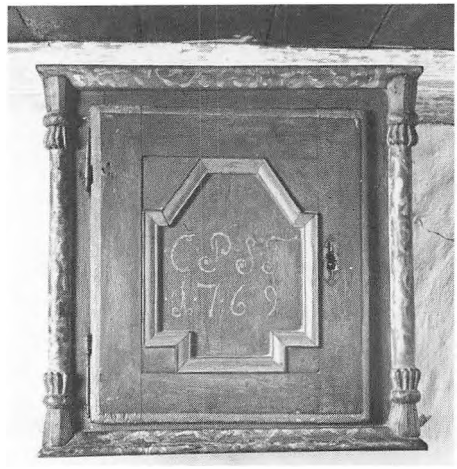

Fig. 73. Hængeskab af fyr. Øster Vandet sogn, Thisted amt. Grønt med røde profileringer og gesimslister. Hjørnesøjler og gesimser marmoreret med gullig farve. På lågen: CPST 1769. T står formentlig for stedets navn. Denne udformning af hængeskabet, der bl. a. karakteriseres af hjørnesøjlerne, ser ud til at høre hjemme i Mors-Thy-området. H. 0,54, br. 0,54, dyb. 0,22. Aggerhuset.

end de to, der står i museets Ostenfeldgård, og som er dateret henholdsvis 1666 og 1698. Altonaer Museum i Hamborg har et, der er dateret 1706.

Lignende skabe har kunnet findes med en skænkeklap i stedet for den midterste af de fem låger. Denne klap, der bl.a. også fandtes på gotiske sakramentsskabe fra kirkerne, muliggjorde, når den var slået ned til vandret stilling, mindre serveringer direkte fra skabet, hvor man i så fald opbevarede det daglige madforråd. Sådanne skænkeskabe, der har eksisteret i mange forskellige størrelser, har været kendt over store dele af Europa, men har vist især været almindelige i Nordtyskland og Danmark. De blev herhjemme lavet helt frem til omkring år 1800, og typen levede længst i Jylland. I museets gård fra Vemb i Vestjylland ses i alkovevæggen indbygget en sen udløber af disse skænke: Et lille skab med to låger, der begge åbnes som en vandret klap (fig. 68).

Det kandeskab, der findes i stuen i museets gård fra Lundager på Fyn (fig. 67), er tydeligt beregnet til brug i forbindelse med servering af maden. Foruden skabet og en stor skænkeklap rummer det rækker til opbevaring og udstilling af fade. Sådanne møbler var relativt almindelige i velstillede danske bondehjem i 1600-årene. Skabet her er dog formentlig ikke ældre end sidste halvdel af 1700-årene. Også det skab, der står i samme gårds overstue, har skænkeklap (fig. 66.).

Fra det velhavende Ditmarsken stammer det store egetræsskab i hollandsk barokstil, der ses på fig. 69. Det er med sine fire låger også et flerrumsskab; man regner med, at det har været brugt til opbevaring af linned. Skabet er rimeligvis eksporteret fra Emden i Østfriesland, hvor det skal være lavet omkring 1650. Sammenlignes det med skabene fra Ostenfeld, ses det, hvor langt mere konservativ smagen har været på Husum-egnen.

Man regner med, at mange af de første skabe i danske bondegårde har været små stand- eller hængeskabe, der eventuelt kunne være indbygget.

Siden man i 1500-årene indførte den møbleringsmåde, hvis hovedelement var hjørnebænken ved vinduerne, har et skab af en

Fig V. Hængeskab af eg og fyr. Kalvehave sogn, Præstø amt. RRS betegner Rasmus Rasmussen, født 1806. Han var søn af den – formentlig – første fæster i museets Kalvehavehus, Rasmus Rasmussen (1771 – 1844). Den ældre Rasmussen var husmand og formentlig daglejer, den yngre fremstillede bl. a. river i sit værksted i øverstestuen (fig. 4). Skabet her menes ombygget af ham, da han var ung (se fig. 74). H. 0,62, br. 0,52, dyb. 0,29. Kalvehavehuset.

+ R R S +

Fig. 74. Detalje af skabet fig. V. Når man åbner døren og løfter ramstykket under denne, kommer der en hemmelig skuffe til syne. Denne indretning menes lavet af Rasmus Rasmussen.

Fig. 75. Hængeskab af fyr. Hårlev sogn, Præstø amt. Grønt med røde profileringer og påskrift: CJS ANNO 1807. Under den nuværende maling skimtes samme påskrift i ældre udførelse, endnu et eksempel på, at årstal og tidspunkt for udførelsen ikke behøver at være identiske (jfr. fig. 45). H. 1,11, br. 0,72, dyb. 0,38. Kalvehavehuset.

eller anden art været placeret i det hjørne, hvor vinduesbænken mødte bordendebænken. I en del af landet har skabet været så stort, at det har stået på bænken, oftest i form af et stolpeskab. Dette vender vi tilbage til.

Fig. 76. Hængeskab af fyr. N. Mellby sogn, Skåne. Grønt med røde profileringer og blomster i hvidt, rødt og sort. Oprindelig påskrift: NMS 1808. Senere er initialerne overmalet og der er påført PÅS. Dørfyldingen er falsk. H. 0,82, br. 0,59, dyb. 0,27. Tvillinggården fra Gønge, Skåne.

Langt det almindeligste ser imidlertid ud til at have været det lille skab, der hang på væggen over bænkehjørnet. I såvel Danmark som de tidligere danske provinser i Sydsverige har man kendt tresidede hængeskabe med en skrå forside; det er skabe med et sådant skråt afskåret hjørne mod stuen, der har været de almindeligste på denne plads i Sverige, enten hængende eller stående på bænken (se fig. 70).

På Fyn, i Jylland samt i visse egne af Sjælland brugte man hængeskabe med rektangulær grundflade i hjørnet over bænkene, såvel som andre steder i boligen, hvor man har kunnet knibe et af disse små gemmemøbler ind. Når vi i dag betragter møbleringerne i Frilandsmuseets huse og gårde, må vi gøre os klart, at mange af dem repræsenterer flere beboergenerationers indretningsarbejde.

Fig. 77. Hængeskab af eg. Tystrup sogn, Sorø amt. Grønt med røde profileringer og påskrift på fyldingen: Lars Jørgen=Sen malet Den 21 = Februar 1887. Såvel dør som skuffe har falske fyldinger i form af pålagte lister på massive plader. H. 0,80, br. 0,70, dyb. 0,29. Tystruphuset.

Fig. 78. Hængeskab af fyr. Karise sogn, Præstø amt. Grønmalet med røde profileringer og rød/hvide/sorte blomster. Påskrift: JLS 1836 Anno. JLS betegner Jens Larsen, der var fader til en af museets Pebringegårds tidligere arvefæstere, Clemmen Jensen, hvis kiste ses på fig. 44. I 1836 blev skabet malet sammen med det faste træværk i stuen. Tidligere var skabet blåmalet. Skuffen kan – som det var almindeligt – låses med en jernpind, der stikkes gennem ramtræet under døren. H. 0,75, br. 0,67, dyb. 0,33. Pebringegården.

Derfor vil vi også kunne se, at der ofte er flere hængeskabe i et og samme hus. Nogle af dem har været brugt sekundært i forhold til deres oprindelige funktion. Som det har været tilfældet med kisterne, er også skabene blevet anvendt, til de var slidt op. Derfor har det været en selvfølge, at et hængeskab, der efterhånden var blevet lidt slidt, flyttedes ud i et spisekammer eller måske endte i huggehuset, indeholdende værktøj og søm.

Hængeskabets primære funktion har ellers været at rumme husets rede penge, papirer og værdigenstande samt ofte de småting, der traditionelt var mandens domæne: Krudthorn og kuglepung til jagten, rygesager samt brændevinsflasken og et par glas. Da gårdmand Laurs Andersen af Vorre i Randers amt døde i 1853, fandt registreringsmændene i hængeskabet i dagligstuen: Tre sølvspiseskeer, otte par knive og gafler, fem flasker, en tobakskasse, to gamle tegnebøger samt en regnebog.

Fig. 79. Hængeskab af eg og fyr. Lolland. Mørkegrønt med røde profileringer. „Tandsnittet" på øverste gesims påmalet i hvide, røde, gule og sorte farver. Blomstervasen rød. Den øvrige dekoration i rødt, hvidt, gult, grønt og sort. Påskrift: NPS 1842. Skabet lavet og malet af Anders Jørgensen i Toreby på Lolland. Indvendig bl. a. to skuffer, der skjuler to hemmelige skuffer (se billedet nedenunder). H. 0,71, br. 0,51, dyb. 0,24. Tågensehuset.

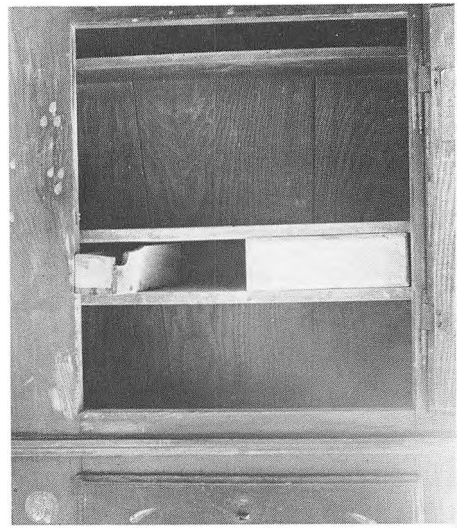

Det er karakteristisk for såvel stolpeskabe som hængeskabe, at deres funktion som mandens domæne er markeret ved påmaling af hans initialer samt et årstal. De afbildede hængeskabe fra bygningerne på Frilandsmuseet har alle mandsnavne påmalet.

I deres hovedform er hængeskabene fra landets forskellige dele ret ens. De har een – eller sjældnere to – låger samt ofte en skuffe, der er synlig udefra. Indvendig har de fleste en eller flere hylder samt eventuelt skuffer. Som ki-

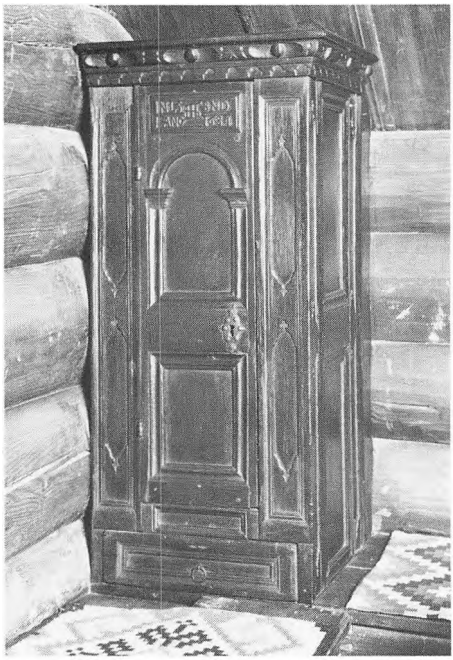

Fig. 80. Hjørneskab af eg. Halland. Umalet. Foroven på døren indskåret: NLS BND ANO 1681, samt Kristi monogram IHS. H. 1,04, br. 0,40, dyb. 0,37. Hallandsgården.

sterne har også hængeskabene deres hemmelige rum. Disse findes ofte i form af et par udtagelige småkasser ved siden af den indvendige skuffe (fig. 79). Da hængeskabet ofte rummede husets sølvskeer, kunne det forekomme, at der i den øverste hylde var en række svalehaleformede hak, hvori skeerne kunne ophænges.

Selv om der er mange fælles træk, er det dog muligt, såvel i skabenes form som i deres dekoration at udskille tidsmæssige og lokale særpræg. Skabet på fig. 72, der stammer fra Nørby i Tønder amt, har på lågen en fyldingsindramning af forkrøppede lister, der især var meget anvendt på sønderjyske møbler fra 1600-årene og et hundrede år fremefter. Den forekom dog også andre steder i denne periode, ikke mindst i Jylland.

Den svungne øverste gesims, der undertiden kan være afbrudt

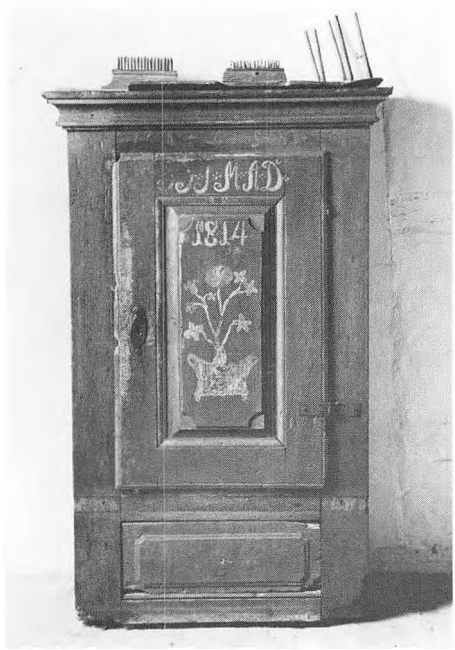

Fig. 81. Skab af eg. Nysted landsogn, Maribo amt. Blåt med brunrøde profileringer og rødt/hvidt blomstermotiv. Over døren skimtes ældre indskrift: 17: JLS: 83. På døren: IIS(?)MAD og 1814. Skabet har formentlig oprindelig stået på en hjørnebænk. H. 1,32, br. 0,80, dyb. 0,33. Tågensehuset.

Fig. 82. Stolpeskab af fyr. Søborg sogn, Frederiksborg amt. Mørkebrunt med svag åring. Bag stolperne et rum med skydelåge. Skabet har tidligere været blåmalet med røde profileringer. Formentlig omkring 1800. H. 1,26, br. 0,58, dyb. 0,30. Kalvehavehuset.

af en nyreformet udsavning, er også et træk, der er modebestemt. Den synes at forekomme i hele landet i 1700-tallet og helt frem til begyndelsen af 1800-tallet. I Skåne er den svungne gesims karakteristisk for det tidlige 1800-tals skabe.

Kun de ældre af hængeskabene, fra 1600- og en del af 1700-årene, har udskåren dekoration; derefter er de alene udsmykket med bemalinger. Disse giver – som vi så det med kisterne – mulighed for at udskille lokale grupper og – i heldigste fald – bestemte værksteder. Skabet på fig. 79, der hænger i museets hus fra Tågense på Lolland, er malet – og formentlig også lavet – i 1842 af Anders Jørgensen i Toreby på Lolland. Han er en af de meget få kendte bondemalere i

Fig. 83. Standskab af fyr og eg. Toreby sogn, Maribo amt. Brunmalet. Spor af hylder indvendig. Bemærk plankefødderne; de blev på Lolland lavet endnu op til midten af forrige århundrede. Dette skab formentlig fra omkring 1700. H. 1,75, br. 0,72, dyb. 0,37. Dannemarehuset.

Danmark fra denne tid. Han var husmand og landhåndværker, snedker, tømrer, maler og murer og levede fra 1803 til 1876. Uden tvivl har hans kombination af husmand med forskellige bierhverv været meget typisk for de mennesker, der har lavet og malet mange af de møbler, der i dag er bevaret fra 1700- og 1800-årenes bondehjem. Der findes fra Anders Jørgensens hånd endnu adskillige møbler, heriblandt yderligere to hængeskabe, der er omtrent mage til Frilandsmuseets. Også på disse dominerer blomsterbuketten i den karakteristiske rundbugede vase på lågen.

I modsætning til kisterne, hvis yderflader er blevet opdelt enten med pålagte lister (renæssancetiden), med beslagbånd eller med de malede blomsterkranse, giver skabsforsiderne i sig selv en opdeling, der ikke har skullet „hjælpes" yderligere, for at man kunne

Fig. 84. Standskab. Hostrup sogn, Tønder amt. Brunmalet. Spor af tidligere blågrøn maling. Spor efter hylder. H. 1,95, br. 0,62, dyb. 0,45. Sønder Sejerslevgården.

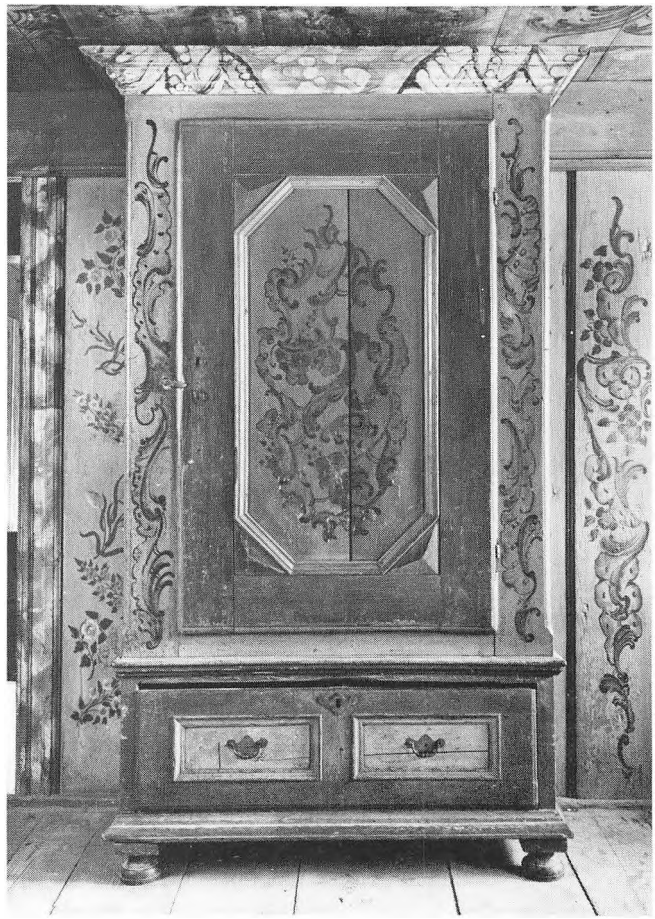

Fig. 85. Standskab af fyr. Rømø. Fyldinger samt ramme om dør blågrøn, dørens og skuffernes ramtræ olivengrønt. Røde profileringer. Øverste gesims hvid med marmoreringer i blåt og rødt. Rokoko-ornamenterne blå. Bemærk ligheden med trævæggens dekoration. Dørens fylding har tidligere været malet grøn eller blå med et krydsende liniemønster, der har dannet rhombeformede figurer. Se også dragkisten fig. 112. Spor af hylder. Formentlig 1750–1775. H. 1,80, br. 0,99, dyb. 0,45. Rømøgården.

få et harmonisk udseende. Måske derfor ses blomsterkransene så at sige aldrig på skabene. Her er det dominerende dekorationselement i stedet en blomsterbuket, meget ofte i en vase.

Som det sås med kisterne, forenkles dekorationen i løbet af 1800-tallet, således at der efter dettes midte undertiden blot foretages en ensfarvet bemaling, eventuelt med initialer eller navn skrevet helt ud. Det ser ud til, at der kun sjældent er blevet lavet hængeskabe i den sene periode, hvor møblerne maledes med ådret maling og stafferedes med skabeloner. Det skyldes sikkert, at hængeskabet ikke som kisten havde den funktion at rumme udstyr; fra en gang i forrige århundrede kunne man derfor klare sig med

det antal skabe, der allerede var til stede, indtil de gik af brug og deres funktion blev overtaget af sekretærer, dragkister og andre gemmemøbler, der bedre passede ind i det nye, borgerligt prægede møbleringsideal.

Flere steder – i det sydlige Sverige, på det meste af Sjælland (dog sjældent på Stevns) samt på Lolland-Falster – har man i bænkehjørnet i stedet for hængeskabet haft et noget større skab stående på bænken. Dette kunne have form af et stort hængeskab (fig. 81), eller det kunne være opbygget i tre etager, hver med låge, skuffe eller skydelåge, på en sådan måde, at den øverste og nederste etage, der skød sig frem foran den midterste, var forbundet med et par stolper. Disse har givet møblet dets navn: Stolpeskab (fig. 82). Også det er overtaget fra den borgerlige møbelkultur. Det fandtes i renæssanceborgerens stue, hvor det ligeledes stod på bordendebænken. Den særlige udformning af skabet synes at være opstået omkring Øresund, men ellers

Fig. 86. Standskab af fyr. Sønderjylland. Brunådret. Oprindelig hylder i både øverste og nederste del. Gesimslister fornyet på museet. Formentlig sidste halvdel af 1700-årene. H. 1,75, br. 0,77, dyb. 0,35. Målene taget uden lister. Nørre Sejerslevhuset.

Fig. VI. Standskab af fyr. Odense-egnen. Skabet har været malet og dekoreret to gange. Rankedekorationen på forsiden hører sammen med de mørke blomster på fyldingens hjørner samt indskriften på fyldingens midte: CPS AMND ANNO 1769. På en nu delvis afslidt overmaling er næste dekoration malet: de tre blomsterklaser midt på forsiden samt den blomsterindrammede indskrift over døren: PNS 1806 KHD. Hertil hører også de lyse blomsterhoveder på fyldingens hjørner samt skuffens forside. Skabet har hylder. H. 1,50 inkl. kuglefødderne, br. 1,07, dyb. 0,38. Åruphuset.

Fig. 87. Standskab af fyr. Skarø, Svendborg amt. Grønt med røde profileringer. Blomsterdekoration med røde og hvide hoveder og mørkegrønne stængler. Fire hylder. Den øverste og den nederste har udskæringer, der giver plads for høje ting, f.eks. flasker. H. 1,65, br. 0,97, dyb. 0,37. Ørbæksmedien.

menes det at være en lokal variant af et europæisk renæssanceskab.

Stolpeskabene blev brugt i en lang periode. De ældste er fra 1600-tallet, de seneste fremstillet et stykke ind i forrige århundrede. Undertiden ser det ud til, at de ikke har haft stolper fra begyndelsen. En særlig sjællandsk variant, der er meget bredere end hjørneskabene, er beregnet til at stå på gulvet. Den er ikke repræsenteret i museets huse. Mange stolpeskabe overlevede den modernisering af bondestuen, der foregik i slutningen af forrige århundrede. Da hjørnebænken blev fjernet, måtte de stå på gulvet, og de blev derfor forsynet med fødder, eller man stillede dem på et ekstra skab, der byggedes til formålet. Denne ombygning kunne suppleres med en årdret overmaling, der fik dem til at passe bedre til tidens ønske om at benytte finerede og polerede møbler.

Fig. 88. Standskab af fyr. Indbygget mellem sengene i museets Hallandsgård. Umalet. Dørene er massive brædde-flager, der er samlet med revler, gratet i træet. Fyldingerne er altså falske. Formentlig omkring 1800. Se også fig. 89. H. 1,95, br. 0,94, dyb. (overskab) 0,54, (underskab) 1,15.

En anden skabstype med gammel hævd i danske bondeboliger er det relativt høje, smalle standskab med en eller to døre over hinanden. Så vidt det kan ses af skifteforretningerne, indeholdt disse skabe meget ofte madvarer – og kaldtes da madskabe. Men de har

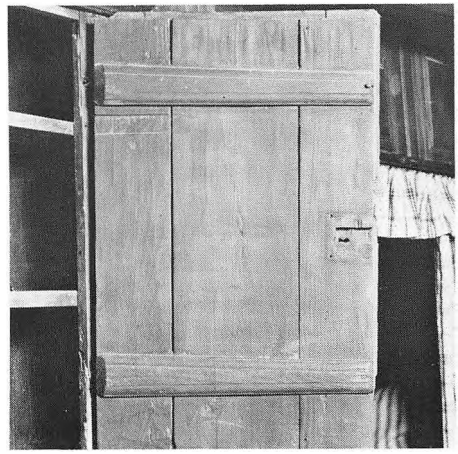

Fig. 89. Bagsiden af øverste dør i standskabet fig. 88. Man ser revlerne og udstemningen til låsen, der mangler.

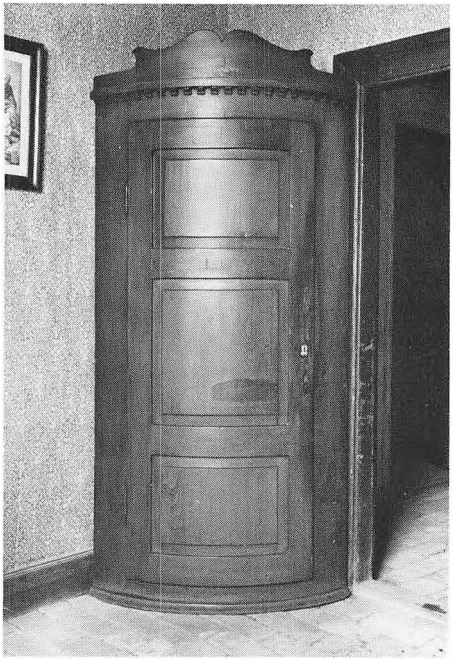

Fig. 90. Hjørneskab af fyr. Ellested sogn, Svendborg amt. Lysebrun året maling. Formentlig 1825–1850. H. 1,88, br. 0,91, dyb. 0,52. Den fynske vandmølle.

Fig. 91–92. Skab camoufleret som sekretær. Fyr med poleret mahognifinér. Ellested sogn, Svendborg amt. T.v. ses skabet lukket, t.h. åbent. Bemærk den smalle hylde foroven med hak, beregnet til ophængning af sølvtøj. Formentlig 1850–1860. H. 1,55, br. 0,94, dyb. 0,42. Den fynske vandmølle.

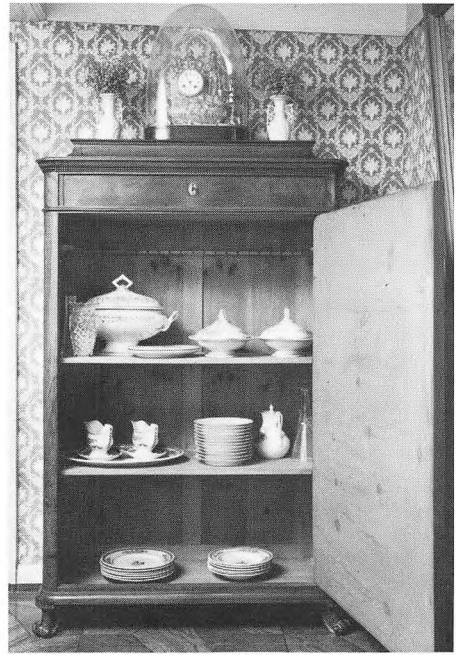

Fig. 93. Skab af fyr, fineret med mahogni og poleret. Emmerlev sogn. Tønder amt. Bag døren er der hylder. Formentlig omkring 1860–1870. H. 1,51, br. 0,79, dyb. 0,45. Sønder Sejerslevgården.

også rummet ting til dækning af bordet samt måske linned.

Skabet på fig. 83, der står i huset fra Dannemare på Lolland, er en god repræsentant for denne type. Det er udateret, men kunne med sine bukkehornshængsler og renæssanceprægede gesimsornamenter godt være fra slutningen af 1600-tallet. Det har – som de to fynske på fig. VI og 87 – én dør. Meget ofte havde disse skabe imidlertid to døre over hinanden, således som det ses på det sønderjyske på fig. 86. I velhavende egne af landet kunne lågerne være forsynet med fint profilerede fyldinger, men i de senere århundreder har standskabene sikkert oftest haft glatte forsider, der eventuelt kunne være dekoreret med bemalinger. Fra forrige århundredes sidste årtier dukker finerede skabe op også på landet – efter forbillede fra den borgerlige møbelkultur.

Også i Sverige forekom standskabene almindeligt. Det er et sådant, der er indbygget mellem sengene i museets gård fra Halland (fig. 88).

En særlig type standskabe er i et vist omfang forekommet også på landet, selv om den aldrig blev almindelig her. Det drejer sig om hjørneskabet, der i denne bogs udvalg er repræsenteret af et skab med kvartcylindrisk forside fra op mod midten af forrige århundrede. Det står i møllerstuen i vandmøllen fra Ellested, og det er betegnende for møllerens særlige placering i landsamfundet på denne tid, at det er hos ham, dette i virkeligheden borgerligt prægede stykke møbel er at finde. (Se fig. 90).

Heller ikke det store linnedskab, der ses på fig. 94, har været almindeligt på landet. Det står i piselen hos den velhavende Ejder-

sted-bonde og er med til at markere den særstilling, inventaret fra disse rige egne indtager over for resten af landets møbelbestand.

Egentlige klædeskabe kom først relativt sent i brug i de danske bønderboliger. Mens de hos adelen og den velhavende borger havde været anvendt siden 1600-tallets slutning, trængte de på landet først i et vist omfang frem omkring midten af 1700-tallet. Og helt almindelige blev de først i løbet af forrige århundrede, sidst hos den mindre velstående bonde og hos husmanden, der vel først fik sådanne skabe efter 1850.

Det har ofte været diskuteret, hvorfor klædeskabet trængte frem på kistens bekostning. Tidspunktet for disse skabes første udbredelse – i hvert fald herhjemme – kunne tyde på, at ændringen hænger sammen med økonomisk gode tilstande. Det

Fig. 94. Skab af eg. Garding. Ejdersted amt. Vokspoleret. Med hylder. Formentlig omkring 1750–1770. H. 2,28, br. 1,33, dyb. 0,48. Ejderstedgården.

Fig. 95. Klædeskab af fyr. Tetenbøl sogn, Ejdersted amt. Sort med røde fyldinger og forgyldte og røde profileringer, kapitæler og snitværk. I cartouchens midterskjold: Anno 1732. På gesimsen: TR(?) Fraucke Tammens. Skufferne forneden er snyd. Knager på bagvæg og døre. H. 2,26, br. 2,23, dyb. 0,86. Ejderstedgården.

kan forklares med, at bonden med en bedre økonomi også får mulighed for at iklæde sig – og specielt sin kone – tøjer, der ikke i samme grad som de gamle, hjemmevævede kunne tåle at ligge pakket ned i en standkiste. Især silken og senere bomulden, der begge var slemme til at krølle, har sikkert tilskyndet til anskaffelsen af klædeskabe. Men naturligvis har også moden i møblering spillet ind. Et klædeskab har uden tvivl længe været et møbel, der i sig selv kunne give det, vi i dag kalder „status". Endelig var det jo ulige lettere at komme til tingene i et klædeskab end i en kiste, hvor man skulle stå

med bagdelen i vejret og lede blandt indholdet.

Det er karakteristisk, at det ældste klædeskab, der findes i Frilandsmuseets bygninger, står i Ejderstedgårdens diele. Det er fra 1732, et barokskab med snoede halvsøjler, der vidner om hollandsk påvirkning (fig. 95). Det var netop i denne del af landet, man først fik klædeskabe – under påvirkning fra Nordtyskland (Hamborg) og Nederlandene. Også på Amager sås tidligt klædeskabe. Det gælder for de sønderjyske skabe, at mange af dem er af en standard, der gør, at de ikke adskiller sig fra borgerskabets i de sønderjyske købstæder. Særlig på halvøen Løjt nord for Åbenrå har der været mange pragtfulde klædeskabe. Også skabet fra 1775 på fig. VII, der stammer fra Tønder-egnen, er et stykke kvalitetsarbejde med dets fint marmorerede pilastre, fyldinger og gesimser. Den øverste gesimslistes forløb antyder iøvrigt andre af de

Fig 96. Klædeskab af fyr. Helligsø sogn, Thisted amt. Mørkegrønt med lysere grønne blændinger og fyldinger. Røde profileringer. Ornamenterne i fyldingerne (formentlig forvanskede rokoko-cartoucher) er mørkegrønne. På dørene læses: AC SH DN DH Soli Deo Gloria ANNO 1772 Den 22 Decembr. H. 1,66, br. 1,15, dyb. 0,51. Aggerhuset.

Fig. VII. Klædeskab af fyr. Tønder-egnen. Over den midterste kapitæl et spejlmonogram samt årstallet 1775. H. 1,92, br. 1,82, dyb. 0,58. Sønder Sejerslevgården.

Fig. 97. Klædeskab af fyr. Vægfast i museets gård fra True, Brabrand sogn, Århus amt. Mørkegrønt med røde profileringer. Gesims marmoreret med hvidt. Blomstermotiver og vaser i hvide, gule, røde, grønblå og sorte farver. Under den nuværende maling findes et ældre, blågrønt lag, ligeledes med initialer. H. 1,75, br. 1,72, dyb. 0,69.

impulser, denne egn af landet har modtaget. Mens det meste af skabet viser tydelige spor af påvirkninger sydfra, leder gesimsens dobbeltbue tanken hen på engelske skabe. De skråt afskårne hjørner er et modetræk, der er hentet i Nordtyskland, hvor de brugtes på bondeskabe i sidste halvdel af 1700-tallet.

Barokskabenes dørfyldinger med de mange forkrøppede lister var særligt fine i Sønderjylland, men også andre steder blev de udført. Det samme gælder den buede øverste gesims. I store dele af landet brugtes der dog gerne rette gesimser foroven på skabene. – Vel fordi det var mest praktisk i forbindelse med den lave loftshøjde i de gennemgående lidt ydmygere bondeboliger, der har præget Danmark uden for Sønderjylland. Skabet på fig. 96, der stammer fra Nørrejylland og bærer årstallet 1772, er mere beskedent i proportionerne. Det samme kan vel ikke siges om skabet på fig. 97, der står i Truegårdens storstue. Den grønne farve, der danner bunden for dekorationerne, er karakteristisk for Århus-egnen. Det samme gælder tilføjelse af byens forbogstav til initialerne.

Fig. 98. Klædeskab af fyr. Nr. Mellby sogn, Skåne. Brunådret med grønne profileringer. Blomstermotiver med hvide og grønne blade og rød/hvide hoveder. H. 1,86, br. 1,21, dyb. 0,40. Tvillinggård fra Gønge, Skåne.

Fig 99. Klædeskab af fyr. Dannemare sogn, Maribo amt. Rødbrun ådring med hvide skabelondekorationer. Under gesimsen: 18 H.P.M. 53. Knager bl.a. på tre tværrevler. H. 1,83, br. 1,05, dyb. 0,52. Dannemarehuset.

Fig. 100. Klædeskab af fyr og ask. Kalvehave sogn, Præstø amt. Rødbrunt ådret. To langsgående knagerækker. Er måske lavet af beboeren i Kalvehavehusets sydlige lejlighed, hjulmager Niels Rasmussen (f. 1838). Han var søn af Rasmus Rasmussen (se fig. V). H. 1,83, br. 1,43, dyb. 0,54. Kalvehavehuset.

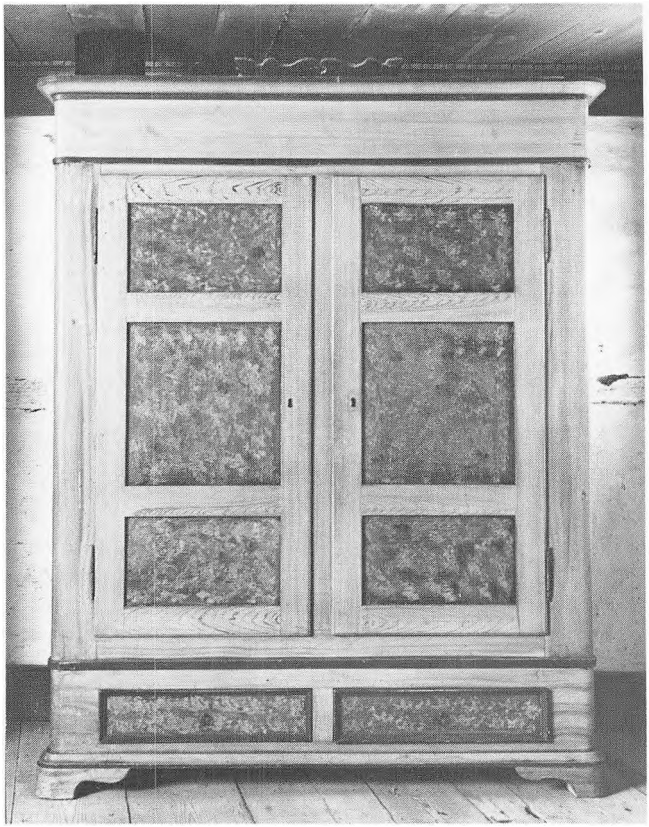

Fig. 101. Klædeskab af fyr. Karise sogn, Præstø amt. Lysebrun ådret maling (som egetræ). Fyldinger ådret som rodfinér (valnød?). Formentlig 1860–1880. H. 1,84, br. 1,48, dyb. 0,62. Se også fig. 102. Pebringegården.

Fig. 102. Detalje af klædeskabet fig. 101. Et kig op i højre, øverste hjørne. Man ser et par af de seks tværrevler med træknager; t.h. en af de træklamper, hvormed sider og top er samlet.

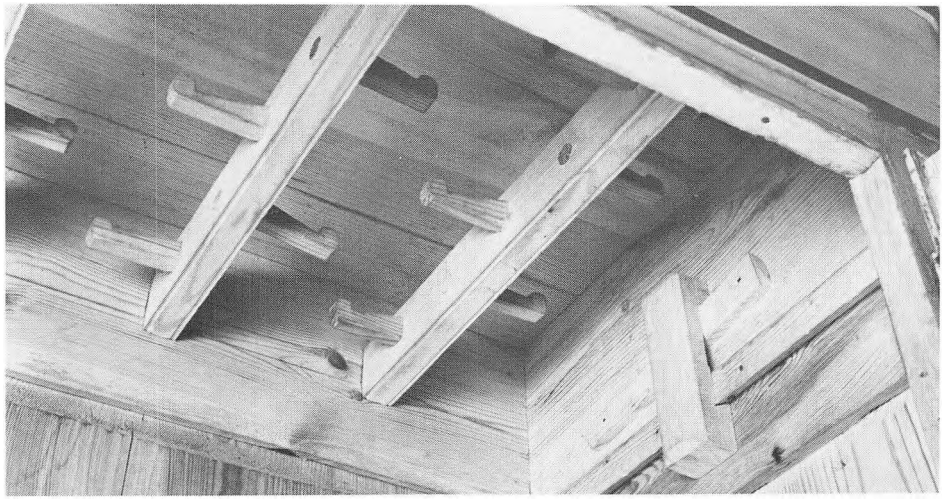

Fig. 103. Klædeskab camoufleret som sekretær. Af fyr. Kirke-Sonnerup sogn, Københavns amt. Rødbrun ådret maling fra 1910. Skabet, der står i museets Englerup-hus, blev anskaffet til beboernes bryllup i 1884. Tre rækker knager på tværrevler. Øverste skuffe falsk, den nederste ægte. Sådanne camouflerede klædeskabe var almindelige i slutningen af 1800-årene. H. 1,83, br. 1,03, dyb. 0,52.

Mange af de klædeskabe, der blev lavet efter år 1800, er uden anden udsmykning end den snedkermæssige – bortset fra en oftest ensfarvet eller ådret bemaling. Eventuelt kan forside og låge være smykket med skabelonmalede palmetter og rosetter, som det ses på skabet på fig. 99, der er fra 1853. Men klædeskabet er i disse år også ved at skifte plads. Oprindelig havde det stået i storstuerne, hvor det trådte i stedet for kisterne. Efterhånden som man i århundredets løb begyndte at indrette soveværelser, fandt mange imidlertid, at det havde sin plads dér. Det er måske dette synspunkt, der har fået beboerne i museets hus fra Englerup til at anskaffe sig et klædeskab, camoufleret som sekretær, til deres eneste

Fig. 104. Klædeskab af fyr. Lønne sogn, Ribe amt. Brunådret maling med lyse fyldinger og skuffeforsider. Sorte profileringer med gullige stafferinger. Skabet kom 1896 til museets gård fra Lønnestak med den daværende bestyrer Peder Schmidt, der senere blev gårdens sidste ejer. På bagsiden af skabet er med blyant skrevet: N J Riber, Malersvend og Peter S. Petersen, Malersvend. H. 1,78, br. 0,97, dyb. 0,45.

opholdsrum (fig. 103). Lignende skabe findes indrettet til opbevaring af f. eks. linned i borgerligt miljø. På museet kan de bl. a. ses i vandmøllegården (fig. 91–92).

Mange klædeskabe, især fra periodens ældre del, bærer initialer. Men i modsætning til, hvad der var almindeligt med kisterne, er der ofte på skabene to sæt navnetræk: Begge ægtefællers.

Klædeskabene var som kisterne gerne flyttelige møbler. De mindre kunne transporteres samlet,de større var til at skille ad i flere dele, der blev holdt sammen af kroge eller et system af kiler og tappe. Det er ikke mindst deres egenskab af personlig ejendom, der afspejles i såvel påmaling af initialer som de foranstaltninger, der har været foretaget for at gøre dem let flyttelige.

Endnu op i dette århundrede flyttede det mandlige tyende rundt med disse ret store møbler,

Fig. 105. Klædeskab af fyr. Gråsten, Åbenrå amt. Brunådret. Over hjørnesøjlernes kapitæler har oprindelig stået et par drejede kugler eller spir. Indvendig tre drejelige arme med hver fem knager. Desuden tre hylder. Formentlig ca. 1890. H. 1,97, br. 0,91, dyb. 0,52. Ødis Bramdruphuset.

der vel oftest rummede deres samlede jordiske gods – hvis de da ikke havde deres ting i en simpel kiste eller trækuffert. Pigerne havde gerne kommoder eller små dragkister. Skabet på fig. 104 kom til museets gård fra Lønnestak i 1896 med den daværende bestyrer, der senere blev gårdens sidste ejer. Da der dårligt var plads i tidens karlekamre til så store møbler, var det ikke ualmindeligt, at såvel karlenes som pigernes private møbler stod sammen med den øvrige families i storstuen. Det var f.eks. tilfældet med dette skab. På fig. 106 ses et udsnit af bagsiden af et sådant „karlekammerskab" med påklæbede jernbanemærker, der fortæller om en række af ejerens pladsskift.

I datidens klædeskabe hang tøjet ikke på bøjler (selvom der eksi-

Fig. 106. Udsnit af bagsiden af et fyrretræsklædeskab fra omkring 1900. Her ses en række adressesedler og banegodsmærker, der fortæller om en række af ejerens, en landarbejders, pladser. Der kan bl.a. læses navnene på godserne Glorup og Gjorslev. Indvendig i skabets sider kroge til ophængning af en snor til bøjler. Endnu ikke udstillet.

Fig. 107. Vitrine („Teeschap") af eg og fyr. Gottorp amt. Mørkebrunt ådret med røde profileringer. Herunder sort og dernæst grøn maling. Indvendig er skabet hvidt; tidligere har det været bl.a. grået og rødt. Sidste halvdel af 1700-årene. H. 0,98, br. 1,09, dyb. 0,29. Ejderstedgården.

sterer slesvigske skabe med fast indbyggede, bøjlelignende ophæng for tøjet); det hang på knager. Disse kunne være fast monteret på side- og bagvægge, eller de kunne som det ses på fig. 102 være anbragt på en række brædder, der strakte sig i skabets dybderetning. Disse knagerækker kunne, for at lette adgangen til klæderne, være svingbare.

Blandt skabene er der en lille og på landet i Danmark ikke særlig udbredt gruppe af en særegen udformning. Det er glasskabene, de såkaldte vitriner, der tillader egen og gæsters beskuelse af de deri udstillede prydgenstande. De har i Danmark især været brugt i områder med indflydelse fra Holland via det frisiske område: Rømø, Fanø og Læsø; efter disse egnes skik er de ofte indbygget i panelvæggen, men de kan også hænge frit, således som det er tilfældet med „teeschap"'et i Ejderstedgårdens dørns (fig. 107).

Skuffemøbler og kombinerede møbler

Standkisten var enkel at fremstille og derfor også relativt billig, hvis der ikke krævedes noget særligt i retning af træsort eller beslag. Det var desuden muligt at lave den af ret grove materialer uden at forhindre en praktisk funktion, og en enkelt lås kunne hindre adgangen til dens samlede indhold. Så længe den anvendtes til at gemme store ting samt tekstiler, der kunne tåle at ligge stablet, var den også udmærket set fra et funktionelt synspunkt. – Hvis det da ikke var ting, der ofte skulle bruges.

Et skab kunne give lettere adgang til indholdet, men hvis det havde en nogenlunde stor dybde, kunne det være vanskeligere at komme til de ting, der lå bagest på

Fig. 108. Chatol af eg og fyr. Nordfriesland. Mørkebrun ådring med sorte profileringer. Bag klappen skab og mange skuffer. Formentlig 1725–1750. H. 1,09, br. 0,92, dyb. 0,45. Ejdersted-gården.

Fig. 109. Kombineret skab og skuffemøbel af fyr. Sønderjylland, formentlig Løjt. Grønt med røde profileringer og marmorerede fyldinger og gesims. Se farvegengivelsen på omslaget. Formentlig omkring 1750. H. (med fødder) 1,89, br. 1,23, dyb. 0,64. Gårdstuehuset fra Barsø.

hylderne; med mindre man da gjorde afstanden mellem disse stor. Og i så fald rummede skabsmøblet for lidt i forhold til den plads, det optog på gulvet.

Et skuffemøbel løser mange af de problemer, der er forbundet med brug af kiste eller skab ved opbevaring af især mindre ting. Man har bedre overblik over indholdet, det er lettere at holde orden i det, og man kan på samme gulvplads anbringe langt flere ting, end det ville være muligt med f.eks. en kiste.

Skuffemøbler i form af dragkister med eller uden skriveindretning havde været i brug i de mere velhavende samfundsklasser et halvt hundrede år, før de begyndte at dukke op på landet noget før midten af 1700-tallet. Som det oftest har været tilfældet, var det de økonomisk velstillede, der først accepterede nyheden: Mølleren f.eks., samt bonden i de rige om-

Fig. 110. Chatol af eg. Løjt sogn, Åbenrå amt. Vokspoleret. Indlægninger af lyst og mørkt træ. Formentlig omkring midten af 1700-årene. Beslag nyere. H. 1,15, br. 1,05, dyb. 0,53. Gårdstuehuset fra Barsø.

råder af landet. Det vil ikke mindst sige Sønderjylland, hvis bønder tidligt optog møbleringsidealer, der meget mindede om borgerskabets. I løbet af 1700-tallet blev først dragkisten og senere chatollet, der i dets enkleste udformning kan opfattes som en dragkiste med påbygget skriveklap, mere almindeligt taget i brug overalt på landet. Senest skete det vist nok på Sjælland (måske omkring 1775).

I mere end 100 år brugtes stand- og dragkister side om side med skabe i bondeboligen. Det er næppe muligt i dag præcist at udskille de forskellige gemmemøblers funktion, men meget tyder på, at dragkisterne har rummet mindre og finere sager, som det ikke var praktisk at gemme i kister. Dragkisterne fandtes ofte i det daglige opholdsrum, hvor det på dette tidspunkt måske ikke mere var så selvfølgeligt at have en kiste stående. Der kan naturligvis

have været tale om en modemæssig vurdering, men sikkert også om et ønske om at opbevare de lidt finere ting, dragkisten rummede, i et opvarmet rum og nær ved hånden.

Den tidligere citerede skifteregistrering fra 1740 fra museets fynske vandmølle giver os et udmærket indblik i indholdet af et par dragkister i et velstående landhjem. Den ene, der var af fyr og havde tre mindre skuffer, rummede manchetter, halskraver, halsklude, lommetørklæder, tobaksdåse, pudderæske samt andre personlige brugsting. Desuden var der lidt smykker, ti sølvskeer, nogle skjorter og en del bordting af tin. Den anden dragkiste, af eg og med hvide beslag, rummede i den øverste skuffe to obligationer med et samlet pålydende på 400 rigsdaler. I anden skuffe var der sengelinned: seks par lagner og tolv par pudevår,

Fig. 111. Underdel til chatol af eg. Bellinge sogn, Odense amt. Vokspoleret. Formentlig omkring 1760–1770. Beslag nyere (fra slutningen af 1800-årene). H. 1,22, br. 1,11, dyb. 0,54. Lundagergården.

Fig. 112. Dragkiste af fyr. Vejlby sogn, Vejle amt. Lysegrøn med lysere felter med røde roser og rokoko-sving i brunt. Aftryk af nu manglende nøgleskilte. H. 1,21, br. 1,19, dyb. 0,58. Se også fig. 113. Truegården.

hvoraf flere med kniplinger. Den tredie skuffe rummede otte duge, 36 servietter svarende til tre af dugene, samt et par håndklæder. Den fjerde skuffe indeholdt „eg noget uden Enkens gang Klæder".

I storstuen på gården i Vorre var der i 1853 en blåmalet fyrredragkiste, der indeholdt: Fire huer, to silkeklæder, seks tørklæder, to par blårgarns- og eet par hørgarns-lagner. Desuden fem par

Fig. 113. Gavl af dragkisten fig. 112. Her ses dens opdeling i tre dele: to gange to skuffer samt sokkel. Bemærk rocaille-motivet med rudeværket.

Fig. 114. Dragkiste af fyr. Nr. Lyndelse sogn, Odense amt. Grøn med røde profileringer. Blomsterranker i hvidt, rødt og mørkegrønt. Delelig i fod og to gange to skuffer. Formentlig 1775–1800. H. 1,13, br. 1,15, dyb. 0,59. Herpå står et lille skuffemøbel af fyr fra St. Jørgens sogn, Svendborg amt. Det er grønt med lysegrønne felter, hvori der er en dekoration af røde roser med grønne blade. H. 0,44, br. 0,63, dyb. 0,34. Lundagergården.

strømper og sokker, to nattrøjer, et par vadmelsunderbukser, en gammel blå vadmelsfrakke, to par vadmelsbukser og en damaskes kåbe.

Dragkisten har gennem næsten hele den periode, Frilandsmuseets huse repræsenterer, haft tre, eller oftest fire eller fem skuffer. Da dragkisterne som kisterne og – i hvert fald delvis – skabene ofte blev betragtet som personlige ejendele, var det naturligt, at de blev opbygget således, at de deres størrelse til trods ikke var for vanskelige at flytte rundt med. Derfor er mange af de større delt i flere dele: Gerne således, at afsnit med to skuffer ad gangen kan løftes af den ligeledes løse fod. Såvel dragkistens „krop" som skufferne er i reglen sinket sammen. Undertiden er funktionen af flytteligt møbel markeret af hanke på en-

Fig. VIII. Dragkiste af fyr. Egense sogn, Svendborg amt. På pladen malet en bladkrans, omsluttende en indskrift: LBPD 1802. I hvert hjørne en tulipan. H. 1,11, br. 1,17, dyb. 0,62. Kirke Søbyhuset.

Fig. 115. Dragkiste af fyr. Byrum sogn, Læsø. Blå med røde profileringer og kvartsøjler. Formentlig kort efter 1800. H. 1,18, br. 1,31, dyb. 0,58. Læsøgården.

derne. Ønsket om, nemt at kunne transportere dragkisten kan meget vel også have været påvirket af behovet for at kunne bjærge den i en fart under en brand. Desuden var dørene i tidligere tiders bondeboliger så lave og snævre, at det ikke var let at bakse store, tunge byrder gennem dem.

Hvor et skuffemøbel var kombineret med skriveklap og eventuelt yderligere med et overskab, kunne også disse dele løftes af uden brug af værktøj.

Hvad detaljerne i skuffemøblernes og chatollernes udformning angår, fulgte disse gerne møbelstilarterne, således som de brugtes i velhavende kredse. Men det skete ofte med årtiers forsinkelse („retardering"). Mest i fattige egne af landet, mindst, hvor man havde råd til at være med på moden.

Fig. 116. Dragkiste af fyr. Byrum sogn, Læsø. Brun, masret maling. Profileringer og udskæring i gult, rødt og blåt. Felterne på skuffeforsiderne gullige med røde kanter. Dekorationerne heri røde, mørkegrønne og sorte. Bladene skabelonmalet. Dragkisten er malet og måske også lavet af Kirstine Thuren Skov til Margrethe Juuls Skov, hvis initialer samt årstallet 1858 findes i et lille ovalt skjold midt på soklen. Både Kirstine Skov og hendes slægtning Johannes Skov har omkring midten af forrige århundrede lavet flere dragkister med denne karakteristiske dekoration. Skuffelåsene er på bagsiden overtrukket med lærred for at forhindre, at der kom rustpletter på tøjet i skufferne. H. 1,14, br. 1,19, dyb. 0,58. Læsøgården.

Chatollet på fig. 108 er formentlig fra første halvdel af 1700-tallet. Det er en nordfrisisk type, der røber sin herkomst bl.a. ved de forkrøppede lister på forsiden af skuffer og skriveklap. Det kombinerede skab og skuffemøbel på fig. 109 er fra omkring midten af 1700-tallet. Det har været almindeligt i denne udformning på Løjt nord for Åbenrå samt på Barsø en sømils vej ud for Løjt. Også det har forkrøppede lister på forside af låger og skuffer. Det lille polerede egetræschatol på fig. 110 er ligeledes fra Løjt og har to karakteristiske træk, der klart placerer det i Slesvig: De indlagte seks- eller otte-oddede stjerner i lyst og mørkt træ samt spejlmonogrammet i den særlige udformning på skriveklappen.

Dragkisten på fig. 112 og chatollet på fig. 111 er begge præget i deres udseende af den knækkede og svungne front, der er et senbarokt træk, som levede hele rokokotiden igennem. De er fra 1700-tallets anden halvdel. Bl.a. på Sjælland bevarede man ret længe smagen for disse møbler med knækkede forsider; de kan her være lavet så sent som ca. 1780.

Fra omkring 1800 ændrede

Fig. 117. Chatol af eg. Ellested sogn, Svendborg amt. Vokspoleret. Indlægning af lyse og mørke lister på skriveklappen. H. 2,20, br. 1,23, dyb. 0,63. Den fynske vandmølle.

man syn på skuffemøblernes udførelse. De skulle nu have rette linjer. Dragkisterne på fig. 115-116 og chatollerne på fig. 117-121 er alle præget af dette ideal, der vistnok ret hurtigt blev accepteret på landet. På det store chatol med overskab, der står i vandmøllegården, ses flere af tidens foretrukne dekorations-elementer: Bl.a. tandsnitfrisen under den øverste gesims og de kannelerede kvartsøjler langs møblets hjørner. Til disses kapitæler, der her er skåret i træ, ville en snedker, der arbejdede for et endnu mere velhavende publikum, nok have anvendt bronze. De samme dekorations-elementer går igen på dragkisten fig. 115 fra Læsø, der som flertallet af tidens bondemøbler ikke er fineret eller poleret, men blot malet. Både chatollet og dragkisten stammer formentlig fra tiden omkring eller kort efter år 1800.

Også dragkisterne blev nemlig genstand for broget bemaling og dekoration – især med blomsterbuketter og -ranker. Det er karak-

teristisk for udsmykningen af skuffemøblerne, at dekorationen så at sige altid holdes inden for deres enkelte konstruktive elementer: Hver skuffe for sig, sokkel for sig osv. Den eneste undtagelse ses i forbindelse med den opdeling af selve „kroppen" i flere partier, der især er synlig fra enderne. Den ignoreres ved bemalingen (fig. 113). Endnu i denne periode – tiden op til ca. 1850 – har dragkisterne ofte initialer og årstal. Undertiden sætter man et skab eller et mindre skuffemøbel oven på dragkisten, således som det på museet er gjort i Lundagergårdens korsstue (fig. 114).

En karakteristisk dragkistetype fik i de sidste tre fjerdedele af forrige århundrede en betydelig udbredelse i landligt miljø. Den præges af et tilbagerykket midterparti, der gerne rummer tre skuffer. Et par søjler forbinder topstykket – i reglen med een skuffe – samt et nederste afsnit, ligeledes med een skuffe, der hviler på en løs sokkel. Denne dragkistetype kunne eventuelt opbygges med skriveklap øverst. Et sådant kombineret møbel ses på fig. 123. Det blev i 1860'erne lavet af en snedker i Ringkøbing.

Fig. 118. I dette chatol fra Sønderjylland ses bag glasdørene i overskabet en smal hylde med svalehaleformede hak til sølvtøj. Chatollet dateret 1808. Sønder Sejerslevgården.

Fig. 119. Chatol af eg. Sønderjylland. Brunådret maling med gulbrune skuffer. Formentlig omkring 1800. H. 1,15, br. 1,15, dyb. 0,56. Sønder Sejerslevgården.

En meget stor del af de dragkister – og iøvrigt også kommoder –, der er lavet i forrige århundrede, har det til fælles, at der på en eller anden måde er gjort noget ekstra ud af udførelsen af den øverste skuffes forside. F.eks. således at denne er fineret og poleret, mens de øvrige er bejdset eller malet. Selv på de helt primitive malede kommoder fra omkring sidste århundredskifte ses det, at der er ofret mere arbejde på øverste skuffes forside (fig. 125). Det kan hænge sammen med funktionen af netop denne skuffe: I Nymølle-skiftet sås det, at det var den øverste skuffe, der rummede husets værdipapirer, og det kan have været et gennemgående træk, at differentieringen af indholdet afspejledes i udsmykningen. På dragkisten fig. 122, der findes i mellemkammeret på museets gård i Keldbylille på Møn, er den øverste skuffes finerede forside brugt til at give de dekorative søjler en slags motivering: Der er i fineren indlagt en bred, klassicistisk fronton.

Fig. 120. Indbygget „skatol og skænk" af fyr. Hals sogn, Læsø. Grønt med røde profileringer. Marmoreringer på skriveklappens fylding og gesimslisten grønne og røde på gul bund. Glasdørens sprosser gule. Det for Læsø karakteristiske obelisk- eller pyramidemotiv ved siden af døren er her malet gulligt med røde, sortrandede pletter. Et møbel af denne type, der er fra omkring 1800, fandtes tidligere i omtrent alle velstillede hjem på Læsø H. 1,73, br. 0,75, dyb. 0,38. Læsøgården.

I første halvdel af 1800-tallet blev der lavet mange chatoller med eller uden overskabe efter det mønster, der ses på fig. 121. Det karakteristiske ved disse møbler, der er en nordtysk-dansk type, er den såkaldte cylinderklap, der kan skjule skrivepladen og de mange småskuffer samt skabet, der findes i forbindelse dermed. Ofte var skrivepladen som her til at trække frem, således at man kunne sidde mere bekvemt og arbejde.

I forrige århundredes sidste årtier, hvor de borgerlige idealer med hensyn til boligindretning blev optaget på landet, kommer der foruden de mange ådret malede møbler også rigtige finerede møbler på de mest velhavende gårde. På Frilandsmuseet kan

Fig. 121. Chatol af eg. Lønne sogn, Ribe amt. Vokspoleret. De små skuffer m.m. i øverste afsnit fineret med mørkt træ. Formentlig første halvdel af 1800-årene. H. 1,18, br. 1,22, dyb. 0,57. Lønnestakgården.

man møde dem i vandmøllegården samt i Sønder Sejerslev-gården, hvor f.eks. sekretæren fig. 124 findes.

Egentlige kommoder har aldrig været særlig udbredt på landet i Danmark. Der fandtes enkelte her og der, men de sås mest i miljøer, der var under indflydelse af borgerlige indretningsidealer. Og det vil især sige i Sønderjylland. Først i de sidste årtier af 1800-tallet begyndte de at blive almindelige. Men nok kun sjældent som stuemøbler. Meget oftere anvendtes de som supplement til klædeskabene i de soveværelser, der blandt mange andre fænomener fulgte de nye samfundsforhold på landet: Gårdmanden og hans kone trak sig tilbage til deres private soverum, karle og piger blev henvist til at fortsætte det gamle natlige fællesskab fra stuen i karle- og pigekamre. Hvert køn dog – teoretisk – for sig. Den lille kommode

Fig. 122. Dragkiste af eg med indlægning af bl.a. mahogni. Keldby sogn, Præstø amt. Polevet. Formentlig 1850–1860. H. 1,50, br. 1,31, dyb. 0,64. Museumsgården, Keldbylille.

Fig. 123. Dragkiste med skriveindretning. Af fyr. Brunådret. Skriveklappen er i lukket stand camoufleret som to skuffeforsider. Skab og småskuffer bag denne sorte. Møblet er i 1860'erne lavet af snedker Gravers Fauerby, Ringkøbing, til hans broderdatter, Karen Fauerby, født ca. 1845 i Heager. H. 1,24, br. 1,27, dyb. 0,60. Lønnestakgården.

Fig. 124. Sekretær af fyr. Mahognifineret og poleret. Sidste halvdel af 1800-årene. H. 1,45, br. 0,90, dyb. 0,48. Sønder Sejerslevgården.

på fig. 125 er en typisk repræsentant netop for det kvindelige tyendes gemmemøbler i tiden omkring århundredskiftet. I denne havde hun sine ejendele, og den fulgte hende på hendes rejser fra plads til plads.

Mange chatoller blev stående på gården efter ombygningerne omkring århundredskiftet; men de blev som skrivemøbel i de første årtier af 1900-tallet afløst af skrivebordet, hvor den moderne landmand, der nok var mere skrivende end de forrige generationer, kunne sidde og føre regnskab over bedriften.

De snævre pladsforhold affødte, som tidligere nævnt, kombinering af mange funktioner i et og samme rum. Men også i de enkelte møbler samlede man flere funktioner. Chatollet er et af eksemplerne herpå. Kandeskabet eller

Fig. 125. Kommode af fyr. Brunådret maling. Omkring 1900. H. 0,87, br. 0,76, dyb. 0,42. Sønder Sejerslevgården.

Fig. 126. Kombineret skab og slagseng. Af fyr. Rødmalet med sort kant forneden. Indbygget i skillerummet mellem kakkel- og overstue i museets gård fra True ved Århus. De tre nederste „skuffer" er i virkeligheden den ene halvdel af sengebunden, der slås ned; heri ligger en flad kasse, der trækkes ud og danner den anden halvdel. Formentlig omkring 1800. H. 2,03, br. 1,07, dyb. 0,87.

-bænken et andet. Men også skuffemøbel, skriveplads og vitrine kunne indgå i eet møbel, således som det f.eks. ses på fig. 120. Dette stammer fra museets Læsø-gård og er efter sædvane på øen indbygget i en træpanelvæg. Læg mærke til de for øens møbler så karakteristiske pyramideornamenter på hver side af glasdøren.

Undertiden gik man langt for at skaffe soveplads til alle i stuen. På museets gård fra True ved Århus ses i kakkelstuen en sammenbygning af et skab og en seng (fig. 126). Den underste del, der ligner en række skuffer, kan klappes ned og trækkes ud til en soveplads. Sådanne møbler er forekommet flere steder, bl.a. også i Nordvestsjælland.

Deutsche Zusammenfassung

1. Das Haus und seine Einrichtung (S. 5)

Schon in den 1880'er Jahren gab es Museumsmänner, die meinten, dass sich die Gebrauchsgegenstände früherer Zeiten am besten verstehen liessen, wenn man sie im Zusammenhang, in dem sie einmal funktionierten, zeigte. Ein Freilichtmuseum ist zur vollen Konsequenz dieses Gedankens aufgebaut. Die Häuser, die im Freilichtmuseum bei Sorgenfri stehen, sind scheinbar sehr verschieden eingerichtet und angelegt; eine Reihe gemeinsamer Zügen, jedoch, lassen sich ausscheiden, um die Funktion der einzelnen Wohnräume aufzuklären.

Ursprünglich waren die dänischen Bauernwohnhäuser und sonstige ländlichen Wohnhäuser, die vielfach in einer Fachwerkkonstruktion aufgebaut erschienen, nur in die Quere geteilt. Weiter ist es charakteristisch, dass gewöhnlich nur ein einziger Raum – die Stube – geheizt war. In dieser Stube, in der man fast das ganze alltägliche Leben führte, waren Aufbewahrungsmöbel zu finden (Hängeschrank, evt. Pfostenschrank. Aber auch eine Truhe oder eine grosse Kommode).

Nur ein kleiner Teil der Aufbewahrung, jedoch, fand in der Stube Raum. Seit mehreren Jahrhunderten war in den dänischen Bauernhäusern mindestens noch einen Raum: die gute Stube, die vielerlei lokale, mundartliche Benennungen hatte. In diesem Raum war manchmal die Schlafstelle für die Gäste des Hauses oder evt. den Knecht eingerichtet, vorerst aber fanden die Aufbewahrungsmöbel des Hauses: besonders die Truhen und die Schränke hier ihren Platz. Und die gute Stube war der Rahmen der Feste und Feier, die in dem Haus gemacht wurden. Ausser der guten Stube gaben auch mehrere Kammer der Aufbewahrung von Gegenständen und Geräten Raum.

2. Was aufbewahrt wurde, und warum (S. 14)

Die Art von Haushaltung, die auf dem Lande in Dänemark bis zum letzten Teil des vorigen Jahrhunderts geführt wurde, war eine Vorratshaushaltung, bei der man selbst die Lebensmittel und Waren erzeugte, die man verbrauchte. Ferner lässt sich vielfach von einer Art Naturalwirtschaft reden, bei welcher sehr wenig bares Geld unter den Leuten war. Man tauschte Waren und Dienstleistungen.

Die Zubereitung der wichtigsten Lebensmittel: bei dem Schlachten, dem Brauen und dem Backen, fand mit regelmässigen Zwischenräumen statt, die durch die praktischen oder naturgegebenen Verhältnisse beeinflusst waren. Das selbe lässt sich von Flachs und Wolle sagen, die zu bestimmten Jahreszeiten und in be-

schränkten Mengen vorkamen. Gerade bei der Flachs- und Wolleherstellung ist ein markantes Beispiel der Arbeitsweise einer Vorratshaushaltung geliefert. Die Herstellung der vielen Textilien sind zeitraubende Vorgänge, und die Schaffung des Aussteuers einer Tochter dauerte mehrere Jahre. Vor allem das Ergebnis dieser Ansammlung geleisteter Arbeit bildete den Inhalt der vielen Truhen und Schränken.

•

3. So wurde aufbewahrt (S. 18)

Die animalischen Lebensmittel, die meistens, – beim Räuchern und Einsalzen oder mit Fett zugeschmolzen –, konserviert waren, werden am besten kühl gelagert, und sie waren deshalb ausserhalb den Wohnräumen angebracht: auf dem Dachboden, in der Küche oder der Brauküche oder in einem Kammer, das besonders dazu bestimmt war. An diesen Stellen waren die Lebensmittel in Tonnen und Fässern aufbewahrt.

Die Betten – auch diejenige, die nicht alltäglich verwendet wurden – waren meistens in den Bettstätten aufbewahrt und die Bettwäschen lagen in den Truhen. Die Kleider waren in den Truhen oder auf den Ablagen der Schränke aufgehoben. Erst im 18. Jahrhundert wurden Stofftypen allgemein gebraucht, die am besten aufgehängt werden sollten.

In gewissen Gegenden Dänemarks war ein sehr grosser Teil der Inventare eingebaut. Es war in den Gegenden, die (evt. durch Seefahrt) handelsverkehrsmässige Beziehungen zu den frisischen-nordholländischen Gebieten hatten: d.h. besonders Rømø, Fanø und Læsø, aber auch grosse Teile Nordschleswigs. In diesem Buch ist das Schwerpunkt aber bei den nicht eingebauten Möbeltypen festgehalten.

Truhen (S. 23) (Abb. 13–57)

In den Truhen waren hauptsächlich Textilsachen: Betten, Bettwäschen und Kleider aufbewahrt. Die Truhe ist das älteste Aufbewahrungsmöbel, das in Dänemark bekannt ist, und sie blieb bis in die 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts das gewöhnlichste ländliche Aufbewahrungsmöbel.

Es stehen im Freilichtmuseum Truhen aus spätgotischer Zeit (16. Jahrhundert) von einer eigenartigen Konstruktion (Stollentruhen) (Abb. 13) Schon seit der Renaissancezeit, jedoch, waren die Truhen eckverzinkt, und es fand während der Zeit, in der sie verwendet wurden (d.h. bis an die Mitte des 19. Jahrhunderts vorbei) keine Veränderungen der Konstruktion statt. Seit dem Ausgang des 16. Jahrhunderts waren die Deckel der Truhen gewölbt und die Wänder unten schräg nach innen geneigt. Anfangs der Periode waren sie mit Eisenbeschlägen versehen. Später wurden diese in den meisten dänischen Gegenden (ausser Nordschleswig und Ostseeland) durch gemalte Nachahmungen ersetzt.

Vor allem waren es die gemalten Dekorationen, die den dänischen Bauerntruhen den besonderen dekorativen Reiz verliehen. Die Farben waren meistens aus natürlichen Farbstoffen – Erdfarben – hergestellt, bis in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts die synthetischen Farben in Gebrauch genommen wurden. Die Farbstoffen wurden in gekochtem Leinöl aufgerührt. Die Möbel wurden wahrscheinlich meistens von Häuslern und Kleinhandwerkern hergestellt und gemalt, oder sie wurden von den städtischen Handwerkern erzeugt, um auf dem Lande verkauft zu werden.

Das beliebteste Motiv der Bauerntruhen des 18. und 19. Jahrhunderts war in Dänemark und in den früheren dänischen Gegenden Südschwedens der Blumenkranz, den man als eine volkstümliche Nachahmung der Sippenwaffen auffassen mag, die von den Adelsfamilien auf den Truhen ihrer Töchter angebracht waren. Meistens sieht man zwei Kränze nebeneinander, seltener nur einen auf der Mitte der Truhen Vorderseite angemalt. Das Hauptmotiv in den Blumenkränzen ist die Tulpe, ein holländisches Barockmotiv aus dem ersten Teil des 17. Jahrhunderts, Rosen, jedoch, und andere Pflanzen kommen auch vor. Ferner sieht man Rokokokartuschen (besonders in Jütland), Girlanden, Füllhörner samt Figuren (hauptsächlich auf Seeland) und Henkelvasen (sowohl auf Ostseeland als in Nordschleswig).

Mit einander gemeinsam haben fast alle diese Dekorationsformen, dass sie das Rahmenwerk um eine Jahreszahl und die Initialen des Besitzers bilden. Da die Truhen oft die Aussteuer des jungen Mädchens fassten, hat man sie nachher Brauttruhen benannt. Manchmal sieht man aber Männerinitialen auf den Truhen gezeichnet. Bis etwa 1850 wurden Abkürzungen verwendet; APD mag z.B. Anna Peders Datter (datter = Tochter) bedeuten. Mitunter ist auch der Anfangsbuchstabe des Dorfnamens hinzugefügt. Nach etwa 1850 schrieb man aber manchmal den ganzen Namen. Die angeschriebene Jahreszahl mag verschiedene Zeitpunkte im Leben des Besitzers markieren: die Besitzer der Truhen haben sie meistens bei der Taufe oder bei der Konfirmation erhalten, obwohl wir nichts von festgegebenen Regeln wissen.

Die Truhen waren oft von Mutter zur Tochter vererbt, und bei jedem Besitzwechsel wurden sie neugestrichen und mit neuen Initialen samt entsprechender Jahreszahl bemalt.

Etwa seit der Mitte des 19. Jahrhunderts wurden immer mehr Truhen mit Schablonenbemalung dekoriert. Dieser folgte später eine geäderte Bemalung, die poliertes Edelholz wie Eichen-, Nuss- oder Mahagoniholz nachmachen sollte, und die Zeit der bunten Bauernmalerei war aus.

Die Fussböden in Dänemark waren gewöhnlich aus gestampftem Lehm und die Truhen standen daher auf Sockeln, die sie über den Fussboden hinaufheben sollten. Es gaben mehrere Sockeltypen – entweder einen ganzen Rahmen, oder Planken, oder Böcke mit Planken, und Kugelfüsse.

Viele der Truhen hatten einen Bilderbogen aus z.B. Neu Ruppin auf der unteren Seite des Deckels auf-

geklebt. Das war eine Zierde, verhinderte aber auch, dass der Staub und der Schmutz durch den Deckel in die Truhe hineindrangen.

In Nordschleswig hat man in dem Gebiet bis zur Kongeå hauptsächlich die s.g. Koffertruhe (karmlågskiste) (Abb. 49) verwendet. Sie sind vielfach von reichen Messing- oder Eisenbeschlägen geschmückt und die Form ist aus Norddeutschland übernommen, wo sie seit dem Ende des 17. Jahrhunderts allgemein verbreitet war.

Seemannskisten (S. 63) (Abb. 58)

In den Gegenden, wo die Seefahrt eine Rolle spielte, war es selbstverständlich, dass die Seemannskisten der Männer einen Platz in der Stube oder in einem Kammer fanden, wenn die Seeleute zu Hause waren. Damit die Seemannskiste auf dem Schiff stabil feststeht, hat sie eine dementsprechenden unten schräg nach aussen dehnenden Form. Die Seemannskisten waren selten auf der Aussenseite, dafür ab und zu auf der Innenseite des Deckels dekoriert.

Schränke/Kästen (S. 64) (Abb. 59–107)

Auch die Schränke waren seit alter Zeit in den dänischen Bauernhäusern eingebürgert. Bis gegen das Ende des 18. Jahrhunderts fassten sie hauptsächlich kleinere Sachen: Hausgeräte, kleinere Wertgegenstände und Leinensachen. Die längste Zeit dauerten die Truhen den Schränken gegenüber im ostlichen Dänemark (Seeland) und Schonen aus, wobei man in Nordschleswig schon früh richtige Kleiderschränke in Gebrauch nahm. Dieses Kapitel ist ein Durchgang der verschiedenen Ausformungen der Schränke, die im Freilichtmuseum bei Sorgenfri zu sehen sind: die immernoch gotisch beeinflussten Mehrraumschränke (Abb. 60), die Geschirrschränke und Anrichte (Abb. 67). Einer der gewöhnlichsten Schränken in den dänischen Bauernhäusern war der Hängeschrank, der in jedem Haus seinen Platz über die feste Eckbank der Wohnstube hatte (Abb. 71). Hier waren das Geld, die Papiere und einige Gebrauchsachen des Mannes aufbewahrt: diese Schränke waren des Mannes Bereich. Bloss die Schränke des 17. und teilweise des 18. Jahrhunderts haben eine geschnitzte Dekoration. Nach der Zeit sind die meisten, gleich den Truhen, nur mit einer Bemalung geziert – häufig mit einem Blumenmotiv und Initialen samt Jahreszahl.

In Teilen von Seeland, in Schonen und auf den Inseln Lolland-Falster hat man anstatt von Hängeschrank einen s.g. Pfostenschrank (stolpeskab) verwendet (Abb. 82). Man hält den Pfostenschrank für eine ostdänische Variante eines europäischen Renaissanceschrankes.

Durch mehrere Jahrhunderte hindurch hat man die ziemlich hohen, schmalen Schränke (standskab) (Abb. 83) mit einem oder zwei Türen übereinander verwendet, um kleinere Sachen aufzubewahren. Meistens fassten sie Lebensmittel, Sachen zum Tischlegen oder Leinen.

Kleiderschränke, so wie wir sie heute verstehen, kamen erst recht spät in der dänischen Bauernwohnung in Gebrauch (Abb. 95). Sie erschienen in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, und zwar zunächst bei den wohlhabenden Bauern, wobei sie in den Wohnungen der Kleinbauern und Häuslern erst bei der letzten Hälfte des 19. Jahrhunderts allgemein verbreitet waren. Diese ungleiche Verteilung muss sicher in Beziehung zu der guten wirtschaftlichen Lage der Bauern gesehen werden, die dem Bauern erlaubte, sich Textilien zu kaufen, die nicht vertragen in einer Truhe verpackt zu sein, wie z.B. Seide und Baumwolle. Bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts waren auch die Kleiderschränke in bunten Farben und mit z.B. einer Blumendekoration bemalt. Sie waren oft mit einer Jahreszahl und den Initialen der beiden Eheleuten geschmückt. Die Kleider in den Schränken waren nicht auf Kleiderbügel, sondern auf Kleiderhaken aufgehängt (Abb. 102). Die Vitrinen waren unter den Bauern nicht allgemein gebraucht, sondern kamen hauptsächlich in Nordschleswig vor.

Schubladenmöbel und kombinierte Möbel (S. 101) (Abb. 108–126)

Um die Mitte des 18. Jahrhunderts kamen Schubladenmöbel in der wohlstehenden, ländlichen Bevölkerung allmählich in Gebrauch. Diese Möbel waren vorerst die übergrosse Kommode (dragkiste) (Abb. 112) und später der Schreibschrank (chatol) (Abb. 110), der in seiner einfachsten Ausstattung bloss eine grosse Kommode mit einer angebauten Schreibklappe ist. Diese Möbel waren wahrscheinlich am spätesten auf Seeland allgemein verbreitet (etwa 1775). In den grossen Kommoden und Schreibschränken hat man wahrscheinlich die kleinere und feinere Sachen aufbewahrt, die sich nicht praktisch in den Truhen verpacken liessen. Die grossen Kommoden haben meistens 4 Schubläden, und sie sind nach einer Art konstruiert, dass man sie bei einer Transport auseinander nehmen konnte.

Die Möbeltypen waren gleich den schon erwähnten bis etwa 1850 mit bunter Bemalung versehen, und es ist für diese Gruppe charakteristisch, dass die Dekoration meistens in der Komposition an den einzelnen Konstruktionselementen gebunden sind.

Seit der letzten Hälfte des vorigen Jahrhunderts wurden die Beziehungen der ländlichen Bevölkerung zur städtischen immer intensiver, und langsam veränderte sich unter anderem die Mode in der Wohnung, wobei die bemalten Möbel durch neuen aus furniertem und poliertem Edelholz ersetzt wurden. Bei manchen

Bauern jedoch wurden die alten Stücke geädert neugestrichen und lebten so der Mode folgend mit in die neue Zeit hinein, eine Tatsache, die bei dem relativ grossen und guten Bestand alter Bauernmöbel in Dänemark nicht übersehen werden soll.

Die kleine Kommode war in Dänemark nie ein ländliches Möbelstück. In den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts, jedoch, werden auch sie in den ländlichen Wohnhäusern gebraucht, und zwar als ein extra Möbel neben dem Kleiderschrank in den erst um diese Zeit aufkommenden Schlafzimmern. Die Einrichtung des ländlichen Schlafzimmers findet um die Zeit statt, wenn man nicht länger von der alten Bauerngesellschaft reden kann, sondern es eine Neuzeit samt grossen Veränderungen in die Wirtschaft und die Mode einbricht.

Die Stube fasste früher auch die Funktion des Schlafstelles und die daher engen Platzverhältnisse veranlassten die Kombination mehrerer Funktionen in einem einzigen Möbelstück: Schrank/Ausziehbett (Abb. 126), Schubladenmöbel/Schreibschrank/Vitrine (Abb. 120), um bloss zwei charakteristische Beispiele hervorzuheben.

Aufklärung der Bildtexte

chatol = Schreibschrank
dragkiste = grosse Kommode
kandeskab = Anrichte
kiste = Truhe
kommode = Kommode
skab = Schrank/Kasten
skænk = Geschirrschrank/Kredenz

eg = Eiche
fyr = Kiefer

sogn = Kirchspiel/Gemeinde
amt = Bezirk/Kreis

hvid = weiss
grøn = grün
gul = gelb
blå = blau
rød = rot
sort = schwarz
brun = braun

l. = Länge
br. = Breite
dyb. = Tiefe
h. = Höhe

Litteratur

Clemmensen, Tove: Danske Møbler. København 1963.
Clemmensen, Tove: Møbler på Clausholm, Langesø og Holstenshuus. København 1946.
Erixon, Sigurd: Folklig möbelkultur i svenska bygder. Stockholm 1938.
Franzén, Anne Marie: Målade kistor och skåp. Om det folkliga möbelmåleriet i Skåne under 1700- och 1800-talen. Lund 1970.
Fritz, S.: Hængeskabe og stole i Odder Museum. Odder 1964.
Gjerdi, Trond Juul: Konstruktion und Form im Tischlerhandwerk. Ethnologia Scandinavica 1973, s. 101–137.
Heinemeyer, Elfriede und Helmut Ottenjahn: Alte Bauernmöbel aus dem nordwestlichen Niedersachsen. Leer 1974.
Liebgott, Niels-Knud: Kister og Skabe. Nationalmuseet, København 1975.
Olrik, Jørgen: Borgerlige Hjem i Helsingør for 300 Aar siden. København 1903.
Poulsen, Hanne: Traditionsdominanter i dansk folkekunst. Arv og Eje 1966, s. 27–59.
Ritz, Gislind M.: Alte bemalte Bauernmöbel – Europa. München 1970.
Ritz, Gislind M.: Alte geschnitzte Bauernmöbel. München 1974.
Schlee, Ernst: Schleswig-holsteinische Volkskunst. Flensburg 1964.
Slettebo, Jørgen: Kister. Arv og Eje 1970, s. 96–108.
Snedker, Kjeld: Toreby-maleren. En lollandsk folkekunstner. Lolland-Falsters Stiftsmuseums årsskrift 1969, s. 5–44.
Steensberg, Axel: Danske bondemøbler. Med et afsnit om farvekonservering af konservator Ole Alkærsig, Nationalmuseet. 3. udg. København 1973.
Steensberg, Axel: Den danske bondegård. København 1974.
Steensberg, Axel: Malede Bondemøbler. Nationalmuseet, København 1948.
Stoklund, Bjarne: Bondegård og byggeskik før 1850. Dansk Historisk Fællesforenings håndbøger. København 1969.
Uldall, Kai: Dansk folkekunst. Billeder med indledende tekst. København 1963.
Zangenberg, Halvor: Danske Bøndergaarde. Danmarks Folkeminder 31. København 1925.

Museumsnumre

Fig.	Nummer
I	658/1930
II	19/1934
III	3.034
IV	135/1923
V	4222
VI	230/1929
VII	17.934
VIII	18/1934
11	Bygn.del
13	71/1909
14	5/1898
16	7/1898
17	8946
18	8/1898
19	27.895
20	NM 2. afd. 32/1930
21	3250
22	7828
24	18.145
25	21
26	408/1934
27	2787
28	10.843
29	204/1922
31	181/1932
32	319/1931
34	185/1931
35	2874
36	8946
37	1886
40	7356
42	5495
43	7571
44	396/1941
45	347/1941
46	18.552
47	23.203
48	13.236
49	61/1895
50	8442
51	17.917
52	406
53	6813
55	21.187
56	6812
57	17.905
58	15.285
59	41/1933
60	10/1898
61	I 285
66	103/1926
67	653/1933
68	Bygn.del
69	159/1897
70	18.417
71	J. 413
72	15.281
73	Landbrugsmus. 7505
75	110/1927
76	3914
77	7604
78	1058
79	20.382
80	313/1896
81	1441
82	214/1921
83	135/1930
84	18.155
85	296/1934
86	22.745
87	102/1927
88	Bygn.del
90	9642
91	10.369
93	21.185
94	27.894
95	27.892
96	2900
97	925
98	4578
99	5492
100	8647
101	1054
103	10.647
104	15.838
105	16.074
106	26.327
107	9062
108	9078
109	5338
110	36/1923
111	255/1913
112	1072/1936
114	406/1935 og 137/1899
115	7346
116	7349
117	9644
118	21.184
119	21.188
120	6458
121	15.865
122	KL 37
123	15.870
124	21.804
125	21.429
126	Bygn.del

Hvor ikke andet angives, refererer museumsnumrene til Frilandsmuseets arkiv.

69:

Frederikssund Bibliotek
582.337.799